

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ**1. ԱՐՄԵՆ ԱՍԱՏՐՅԱՆ**

Սահմանադրությունն իրավունքի գերակայության լույսի ներքո

2

2. ՄԱՐԳԱՐԻՏԱ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Արժանապատվությունը որպես մարդու իրավունքների հիմք և մարդկային հատկանիշ

7

3. ՎԱՀՐԱՄ ԳԱԼՍՏՅԱՆ

Մարդու իրավունքների պաշտպանի ընտրության կարգի առանձնահատկությունները՝ Հայաստանի Հանրապետությունում

13

4. ՍՈՒՐԵՆ ՄԱՐԳՍՅԱՆ

Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների սահմանափակման հասկացությունը և անհրաժեշտությունը

18

5. ԱՐՄԵՆՈՒՀԻ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Եվրոպական միության արդարադատության դատարանը՝ որպես վերազգային դատարան և Եվրոպական միության արդարադատության մարմին

24

6. ԱՆՆԱ ԴԱՍԻՔԵԿՅԱՆ

Սանավոր հատվածի ծառայության ոլորտում կատարվող հանցագործությունների հասուկ սուբյեկտը՝ ՀՀ քրեական օրենսդրությունում

29

7. ԱՐԱՄ ԱՅՎԱԶՅԱՆ

Բլանկետային դիսպոզիցիայի հասկացությունը և առանձնահատկությունները

42

8. ԺԻՐԱՅՐ ՂԱՐԱԳՅՈԶՅԱՆ

Թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության կանխարգելումը՝ Հայաստանի Հանրապետությունում

48

9. ՎԱԶԳՈՒԾ ԿՈՍՏԱՆՅԱՆ

Հարկային համակարգի կազմակերպական և օրենսդրական հիմքերը՝ Հայաստանի Հանրապետությունում

56

10. ՆԻՆԱ ԿՈՒՑԱՆՅԱՆ

Ժառանգման ինստիտուտի հասկացությունը և էությունը

60

11. ՍԵՎԱԴԱ ՄԱՐԳՍՅԱՆ

Նախնական պայմանագիրը՝ որպես պայմանագրի կնքման եղանակ

66

12. ՎԱԿԵ ՍԻՄՈՆՅԱՆ

О вопросах, касающихся мотивированности ходатайств об осуществлении оперативно-розыскных мероприятий, требующих судебного санкционирования

69

[ՔՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ >>](#)

ԱՐՄԵՆ ԱՍԱՏՐՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ գիտակրթական միջազգային կենտրոնի դասախոս,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ԼՈՒՅՄԻ ՆԵՐԾՈՂ

Հոդվածում իրավունքի տեսության դիրքերից իրավունքի գերակայության սկզբունքի հիման վրա իմաստավորվել է սահմանադրություն երևույթը՝ վերացարկվելով սահմանադրություն հասկացության ճյուղային ըմբռնումներից: Ցույց է տրվել իրավունքի գերակայության սկզբունքի հիմնարար նշանակությունը իրավունքի արտահայտման ձևերի համակարգի վրա: Այդ խնդրի հետազոտման համար հիմք է ընդունվել իրավաբանական իրավահասկացողության վարկածը, այսինքն՝ օրենքի և իրավունքի տարրերակման վրա կառուցված իրավահասկացողությունը: Հետազոտության արդյունքն այն է, որ Սահմանադրությունը, լինելով իրավունքի էության արտահայտման առաջին և առաջնային ձև, իրավունքի գերակայության ուժով ձեռք է բերում սեփական գերակայություն իրավունքի մնացած ձևերի աստիճանակարգության մեջ, ամբողջ իրավական համակարգություն: Այդպիսով, Սահմանադրությունն իրավունքի էությունն արտահայտող և իրավունքի գերակայության ուժով ընդունված անհատների, պետության, հասարակության հիմնական օրենքն է, որն իրավունքի էության առաջին ու առաջնային պաշտոնական արտահայտչն է, հասարակական դաշինքի ձև, որի շնորհիվ ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ ու հիմնարար նշանակություն իրավաստեղծ, իրավակիրառ գործունեության, ինչպես նաև անհատական ու հասարակական իրավագիտակցության համար:

Հիմնարար բառեր- իրավունք, իրավունքի էություն, գերակայություն, սահմանադրություն, իրավահասկացողություն, հավասարություն, ազատություն, արդարություն:

Իրավունքի գերակայության սկզբունքը հիմնարար նշանակություն ունի իրավունքի արտահայտման ձևերի համակարգի վրա: Փորձենք իրավունքի տեսության դիրքերից իրավունքի գերակայության սկզբունքի հիման վրա քննարկել սահմանադրություն երևույթը՝ վերացարկվելով սահմանադրություն հասկացության ճյուղային ըմբռնումներից:

Այս խնդրի հետազոտման համար հիմք ընդունենք իրավաբանական իրավահասկացողության, այսինքն՝ օրենքի և իրավունքի տարրերակման վրա կառուցված իրավահասկացողությունը: Ըստ Վ. Ս. Ներսեսյանցի՝ ազատական իրավական իրավահասկացողության իրավունքը ձևական հավասարություն է, որը ներառում է իրենում այնպիսի բարդարատարեր, ինչպիսիք են վերացական համբնդիանուր հավասար չափը, ձևական ազատությունը և արդարությունը: Իրավունքը՝ որպես հասարակական հարաբերությունների իրավական ձև, իրենից ներկայացնում է հավասարության, ազատության, արդարության ձևական բնութագրերը¹:

Իրավունքի այս էությունն իր արտահայտու-

թյունն է գոտում առաջին հերթին օրենքներում, որոնք իրավունքի էության և բովանդակության արտաքին արտահայտման պաշտոնական որոշակի ձևերն են:

Սահմանադրությունն այս մոտեցման պայմաններում համարվում է իրավունքի առաջնային (առաջին և զիսավոր)՝ պաշտոնական արտահայտման ձև, իրավունքի նորմերի գոյության և ամրագրման պաշտոնական որոշակի (ինստիտուտավորված) աղյուր: Այդ հանգամանքի ուժով Սահմանադրությունն ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ, գերակայություն:

Քանի որ իրավունքի նյութական հիմքը հասարակությունն է և մարդը, ուստի Սահմանադրությունը հասարակության հիմնական օրենքն է՝ որպես հասարակական դաշինքի ձև, որում համակարգված կերպով արտահայտվում են իրավունքի էությունից բխող պողիտիվ իրավական դրույթները: Նման անհրաժեշտությունը պայմանավորված է նաև իրավունքի՝ որպես սոցիալական կարգավորիչի գործառույթներով. կարգավորել՝ միաժամանակ ապահովելով դիմամիլկան և որոշակիությունը:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Հենց դա է, որ դրական իրավական մնացած աղբյուրները պարտադիր պետք է համապատասխանեն Սահմանադրությամբ: Այս մոտեցումից ելնելով՝ կարող ենք պնդել, որ Սահմանադրությունը հիմնական օրենք է և անհատի, և հասարակության, և պետության համար: Սակայն հասարակական այդ սուբյեկտներից ամեն մեկի համար իրավունքի գերակայությունը և Սահմանադրությունն ունեն տարրեր նշանակություն:

Սահմանադրության առկայությունը չի արգելափակում իրավունքի գերակայության սկզբունքի գործողությունն անհատի և հասարակության նկատմամբ: Սակայն պետության համար Սահմանադրությունը բուն իմաստով հիմնական օրենք է, որովհետև պետությունը չունի ազատություն, այլ սահմանափակված է հիմնական նորմով, այսինքն՝ կարող է անել միայն այն, ինչ թույլատրված է Սահմանադրությամբ (օրենքով): Անհատները և հասարակությունը կարող են անել ամեն ինչ, ինչն արգելված չէ Սահմանադրությամբ և օրենքով: Այսպիսով, դրականացված իրավունքի պայմաններում անհատը և հասարակությունը շարունակում են օգտվել իրավունքի գերակայության բարիքներից՝ բնական իրավունքներից, այնինչ՝ պետությունը չունի այդպիսի հնարավորություն:

Այս տեսանկյունից սահմանադրագիտության մեջ ընդունված բազմաթիվ մոտեցումներ քննարկման տեղիք են տալիս: Օրինակ՝ Վիճելի է այն հիմնահարցը, թե ում հիմնական օրենքն է Սահմանադրությունը՝ հասարակությա՞ն, թե պետության:

S. Խարբիկի և V. Չիրկինի կարծիքով, եթե Սահմանադրությունն ամրագրում է հասարակական կարգերի որոշ հիմունքներ, ապա դա նրան չի դարձնում հասարակության օրենք²: Այն մնում է որպես պետության իրավական ակտ, «պետական կամքի ակտ, որը, չնայած, կարող է արտահայտվել և՛ հիմնադիր ժողովով, և՛ խորհրդարանով, և՛ անմիջապես ընտրողների կողմից հանրաքենով»³: Այս դեպքում, մեր կարծիքով, անհասկանալի է մնում Սահմանադրության հատուկ ընդունման ձևը հատկապես հանրաքեի միջոցով: Այլ հեղինակներ ևս Սահմանադրությունը համարում են պետության հիմնական օրենք, որն ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժը և հիմնարար նշանակություն իրավաստեղծ, իրավակիրառ գործունեության, ինչպես նաև անհատական ու հասարակական իրավագիտակցության համար: Այս հակացությունը եական հակասության մեջ է մտնում սահմանադրագիտության մեջ առկա սահմա-

ները և իրենից ներկայացնում է երկրի պետական կարգը, պետության իրավական համակարգի սկզբունքները և պետության ու քննակշուրջան փոխհարաբերությունների հիմունքները կարգավորող նորմերի ամբողջություն⁴:

Ամերիկյան սահմանադրագիտներից Թ. Պեյնը գտնում էր, որ. «...կան բոլոր հիմքերը՝ ենթադրելու, որ իրենք՝ անհատները, յուրաքանչյուրն իր անհատական և ինքնիշխան իրավունքով, մտել են պայմանագրի մեջ միմյանց հետ կառավարություն կազմավորելու համար: Եվ դա միակ եղանակն է, որով իրավունք ունեն ստեղծվել կառավարությունները և միակ հիմքն է, որի վրա կարող են նրանք գործել»⁵: Ըստ որում, լատ Թ. Պեյնի՝ հասարակական պայմանագիրը կնքում են անհատները, այլ ոչ թե պետությունը և հպատակները: Ըստ Թ. Պեյնի՝ հասարակական պայմանագրի ուժով հիմնադրվում է կառավարություն և Սահմանադրություն: «Սահմանադրությունը ոչ թե անվանում է, այլ իրական առարկա. այն գոյություն ունի ոչ միայն երևակայության մեջ, այլև իրականության մեջ, և այնտեղ, որտեղ չի կարելի այն ցույց տալ երևացող կերպով, չկա սահմանադրություն: Սահմանադրությունը առարկա է, որ նախորդում է պետությանը. պետությունը Սահմանադրության երեխան է: Երկրի Սահմանադրությունը ոչ թե կառավարության ակտն է, այլ ժողովորի, որը ստեղծում է կառավարություն: Սահմանադրությունը դրույթների ամբողջություն է, որին կարելի է վկայակոչել, հղումներ անել հոդված առ հոդված»⁶:

Այսպիսով, Սահմանադրությունն իրավունքի էությունն արտահայտող և իրավունքի գերակայության ուժով ընդունված հիմնական օրենքն է, որն ունի հիմնադիր նշանակություն և՛ հասարակության, և՛ պետության, և՛ անհատի համար: Այս առումով անընդունելի է այն մոտեցումը, որ սահմանադրությունը դիտարկում կամ համարում է միայն որպես պետության ստեղծման հիմնադիր ակտ: Սահմանադրությունը հիմնական օրենք է, որովհետև այն իրավունքի էության առաջին ու առաջնային արտահայտիչն է և դրա ուժով ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժը ու հիմնարար նշանակություն իրավաստեղծ, իրավակիրառ գործունեության, ինչպես նաև անհատական ու հասարակական իրավագիտակցության համար: Այս հակացությունը եական հակասության մեջ է մտնում սահմանադրագիտության մեջ առկա սահմա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

նադրության մի շաբթ քնորշումների հետ, որոնք կառուցված են նեղ պետականագիտական դիրքերից: Օրինակ՝ «Արդի Սահմանադրությունը պետության հիմնադիր իրավական ակտ է, հիմնական օրենքը, որ ընդունվում և փոփոխվում է բարդեցված կարգով, ունի կարգավորման հատուկ սուբյեկտ, օժտված է բարձրագույն իրավաբանական ուժով և համարվում է իրավաբանական բազա իրավաստեղծագործության, իրավակիրառման և իրավագիտակցության համար»⁸:

Սահմանադրագիտության մեջ քննարկվող հիմնախնդիրներից մեկն էլ «սահմանադրության էություն» հասկացությունն է: Այդ հասկացության մերմուծումը բերեց նրան, որ իրավաբանական գրականության մեջ սկսեցին մշակել «սահմանադրության էություն» եզրույթը, իսկ սահմանադրության մեջ տարբերակել իրավաբանական և սոցիալական էությունը⁹: Այս առումով պետք է նկատի ունենալ կարենը մի հանգամանք. Սահմանադրությունը, լինելով իրավունքի (էության) արտահայտությունը, չունի սեփական ինքնուրույն էություն: Այն երևույթ է, ձև, որ կոչված է արտահայտելու իրավունքն իր էությամբ: Այս մոտեցման համար մերժարանական նշանակություն ունի Վ. Ներսեսյանցի հիմնավորումը, որ. «...օրենքը (դրական իրավունքը), ինչպես և պետությունը, չունի սեփական էություն, իրավունքից տարբերվող էություն»¹⁰:

Ասվածը կարելի է վերագրել նաև Սահմանադրությանը: Հետևաբար, Սահմանադրությունը իրավունքի էությունը (քննական իրավունքները կամ իրավահավասարությունը) արտահայտող համապարտադիր ուժով օժտված իրավական օրենք է: Եթե Սահմանադրությունն ունի իր սեփական էությունը, նշանակում է այն կարող է նաև շեղվել իրավունքից, կտրվել դրա էությունից, իսկ դա նշանակում է, որ այն կարող է նաև «ոչ» իրավունքը կամ իրավունքի էությանն անհարիրը դարձնել իրավունք: Սա արդեն անընդունելի է իրավունքի գերակայության սկզբունքի դիրքերից:

Հետարար է նաև Սահմանադրության շեղում իր էությունից, որովհետև ի վերջո Սահմանադրությունը մարդակերտ է: Սակայն էությունից շեղված Սահմանադրությունն արդեն իրավական բնույթ ունեցող Սահմանադրություն չէ, այսինքն՝ ոչ իրավական, հակաիրավական, կամայականության կամ բռնապետության Սահմանադրություն է, որն էլ հենց դրա՝ իրավունքից շեղված էությունն է, բայց ոչ

իրավունքի էությունը: «Սահմանադրության էություն» հասկացության կողմնակիցները ևս նկատում են այդ օրինաշափությունը: Այդ խնդրի լուծումը տեսնում են Սահմանադրության մեջ երկու էություն դնելու մեջ՝ իրավաբանական–ձևական և փաստական–նյութական: Արդյունքում սահմանադրագետներից ոմանք առաջ են քաշում ձևական և նյութական իմաստով Սահմանադրություն հասկացությունները¹¹:

Սահմանադրագիտության մեջ ընդունված է նաև «Սահմանադրության բովանդակություն» հասկացությունը, ընդ որում, այդ բովանդակությունը տեսականորեն կապվում է Սահմանադրության էության հետ:

Արված վերլուծությունը ցույց տվեց, որ Սահմանադրությունը չունի սեփական էություն, սակայն այս համատեքստում «Սահմանադրության բովանդակություն» հասկացությունն ընդունելի է, և դրա տակ պետք է հասկանալ իրավունքի գերակայության սկզբունքից բխող անհատ, պետություն, հասարակություն, հասարակական հարաբերությունների կարգավորում իրավունքի էությունը կյանքում կենսագործելու համար: Հենց սա կարելի է համարել Սահմանադրության սոցիալական բովանդակությունը, որը, սակայն, էականորեն կարող է տարբերվել ընդունված վարկածից, որ սահմանադրության սոցիալական բովանդակությունը պայմանավորված է «այս կամ այն ուժի սոցիալ-քաղաքական շահերով»¹²:

Սահմանադրության իրավաբանական բովանդակությունն իրավունքի էությունից բխող և այն արտահայտող պողիտիվ նյութն է՝ նորմեր-կանոնները, նորմեր-նպատակները, նորմեր-սկզբունքները, նորմեր-բնորոշումները, որոնք ընդգրկում են հասարակական համակարգի երեք ենթահամակարգերը՝ մարդ-անիսատ, պետություն, հասարակություն հարաբերությունների կարգավորիչ հիմունքները՝ ապահովելու համար դրանց իրավաչափությունը, այսինքն՝ իրավունքին համապատասխանելը: Սահմանադրությունը չունի քաղաքական հատկություններ. այն գուտ իրավունքի գերակայությունից բխող իրավական օրենք է, որի հատկություններն ունեն իրավական բնույթ:

Լինելով իրավունքի էության արտահայտման առաջին և առաջնային ձև՝ Սահմանադրությունն իրավունքի գերակայության ուժով ձեռք է բերում սեփական գերակայություն իրավունքի մնացած

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ձևերի աստիճանակարգության մեջ, ամրող իրավական համակարգում: Այդ գերակայությունն արտահայտվում է Սահմանադրության հետևյալ հատկություններով:

1) Սահմանադրությունն ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ. մնացած բոլոր իրավական ակտերը ընդունվում են Սահմանադրության հիման վրա և ի կատարումն Սահմանադրության դրույթների, իսկ հակասությունների դեպքում գործում է Սահմանադրությունը,

2) Սահմանադրությունն առաջատար տեղ ունի ողջ իրավական համակարգում, օրենսդրության ճյուղերում. այն համակարգային միջուկ է, ընդունում, ոչ միայն դրանց, այլև ողջ հասարակության համար,

3) Սահմանադրությունը, լինելով իրավունքի էության առաջին և բարձրագույն ուժ ունեցող օրենք, կատարում է հսկայական իրավակազմակրող գործառույթ: Սահմանադրությունն իր կարգավորիչ ոլորտների՝ մարդու, հասարակության, պետության նկատմամբ գործառույթը կատարում է երկակի կերպով. **առաջին՝** իր անմիջական գործողությամբ, **երկրորդ՝** ընդհանրապես իրավաստեղծագործության (օրինաստեղծագործության) գործընթացի վրա նորմատիվ կողմնորոշիչ ներգործությամբ:

4) Սահմանադրական իրավական նորմերը՝ կանոնները, սկզբունքները, նպատակները, բնորոշումները, գլխավոր չափանիշ են համարվում նաև իրավաիրականացնող գործունեության համար, բոլոր տեսակի ակտերի մեջնաբանման ու կիրառման, իրավաբանական արարքների կատարման համար:

Այսպիսով, Սահմանադրությունն իրավունքի էությունն արտահայտող և իրավունքի գերակայության ուժով ընդունված անհատների, պետության, հասարակության հիմնական օրենքն է, որն իրավունքի էության առաջին ու առաջնային պաշտոնական արտահայտիչն է, հասարակական դաշինքի ձև, որի շնորհիվ ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ ու հիմնարար նշանակություն իրավաստեղծ, իրավակիրառ գործունեության, ինչպես նաև անհատական ու հասարակական իրավագիտակցության համար:

¹ Տե՛ս Ներսեսյան Վ.С. Общая теория права и государства. М., 1999, С. 70.

² Տե՛ս Ильинский И.П. Конституции мира и других народов. М., 1968; Хабриева Т.Я., Чиркин В.Е., Теория современной конституции, М., 2005, С. 36-37.

³ Տե՛ս Хабриева Т.Я., Чиркин В.Е. Теория современной конституции, М., 2005, С. 36-37.

⁴ Տե՛ս Конституционное право зарубежных стран. / Под общ. ред. М. В. Баглай, Ю. И. Лейбо, Л. М. Энтина, М., 2005, С. 63.

⁵ Տե՛ս Пейн Т. Избр. произведения М., 1959, С. 207.

⁶ Տե՛ս Пейн Т. Избр. произведения. М., 1959, С. 207-208.

⁷ Տե՛ս Սահմանադրությունը պետության ստեղծման հիմնադիր ակտ են համարում քազմաքիվ հեղինակներ. տե՛ս օրինակ՝ Խաբրիսա Տ.Я., Чиркин В.Е. Теория современной конституции, М., 2005, С. 34-35.

⁸ Տե՛ս Խաբրիսա Տ.Я., Чиркин В.Е. Теория современной конституции, М., 2005, С. 39.

⁹ Տե՛ս Այդ մասին մանրամասն տե՛ս Խաբրիսա Տ.Я., Чиркин В.Е. Теория современной конституции, М., 2005, С. 41:

¹⁰ Տե՛ս Нерсесянц Վ.С. Общая теория права и государства. М., 1999, С. 72.

¹¹ Տե՛ս Конституционное право зарубежных стран /Под общ. ред. М.Б. Баглай, Ю. И. Лейбо, Л.М. Энтина, М., 2005, С. 68, 1056).

¹² Տե՛ս Խաբրիսա Տ.Я., Чиркин В.Е. Теория современной конституции, М., 2005, С. 50.

¹³ Տե՛ս Խաբրիսա Տ.Я., Чиркин В.Е. Теория современной конституции, М., 2005, С. 51.

Армен Асатрян

Преподаватель международного научно-образовательного центра
Национальной академии наук Республики Армения,
кандидат юридических наук

РЕЗЮМЕ

Конституция с позиций верховенства права

В статье с позиций теории права на основе принципа верховенства права обсуждено явление Конституция. Показано основополагающее значение принципа верховенства права в системе форм проявлений права.

Заключение данного исследования: Конституция является основным законом индивидов, государства, общества, выражает сущность права и принятая силой верховенства права. Конституция является первым и ведущим официальным выражителем сущности права, форма общественного союза, благодаря чему обладает высшей юридической силой и имеет основополагающее значение для правотворческой, правоприменительной деятельности, а также для индивидуального и общественного правосознания.

Ключевые слова: право, сущность права, верховенство, конституция, правопонимание, равенство, свобода, справедливость.

Armen Asatryan

Lecturer in International Scientific-Educational Center
of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia,
PhD of Law

SUMMARY

Constitution from the standpoint of the rule of law

In the article from the standpoint of the theory of law based on the rule of law discussed phenomenon Constitution. It is shown the fundamental importance of the principle of the rule of law in the system forms manifestations rights.

The conclusion is that the Constitution is the fundamental law of the individuals, the state, society, which expresses the essence of the right and adopted by the strength of the rule of law. The Constitution is the first and leading official expression of the essence of law, a form of social union, so has the supreme legal force and is fundamental to the lawmaking and law enforcement, as well as for individual and public legal conscience.

Keywords: Law, the essence of law, supremacy, constitution, legal thinking, equality, freedom, justice.

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՍԱՐԳԱՐԻՏԱ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության ֆինանսների նախարարության
Էրեբունու հարկային տեսչության իրավաբանական և հարկադիր
գանձումների բաժնի առաջատար մասնագետ,

Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման
ակադեմիայի իրավագիտության ամբիոնի հայցորդ

ԱՐԺԱՆԱՊԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՍԱՐԴՈՒՄ ԻՐԱՎՈՒՔՆԵՐԻ ՀԻՄ ԵՎ ՍԱՐԴԿԱՅԻՆ ՀԱՏԿԱՆԻԾ

Սույն հոդվածում բացահայտված է անձի արժանապատվության՝ որպես հասարակական կյանքում մարդկային գործոնի բաղկացուցիչ մասի, անձի սոցիալ-իրավական բնութագրի, նրա սուբյեկտիվ (անձնական) իրավունքների, պարտականությունների, ազատությունների կարևոր բաղադրիչի, մարդու և հասարակության, մարդու և պետության, մարդկանց միջանձնային տարբեր հարաբերությունները կարգավորող գործիքի, իրավագիտակցության ու իրավական անհրաժեշտ ֆենոմենի, սոցիալական կապերի համակարգի, մարդկանց փոխհարաբերությունների համակարգի, որը բարդ և բազմակողմ իրավական գործիքակազմի ազդեցության առարկա է, յուրաքանչյուր մարդու սոցիալական արժեքի ընդունման արտացոլում՝ որպես ժամանակակից հասարակության հիմնարար օրինաչափություն, սոցիալ-բարոյագիտական հատկությունների ամբողջություն:

Հիմնարար բառեր - անձի արժանապատվություն, մարդու արժանապատվություն, մարդկային հատկանիշ, բնածին, անրակտելի, անօտարելի, երաշխիքներ, ինքնազիտակցում, արժեքային հիմք, համբարձություն:

«Անձի արժանապատվություն» եզրույթն ի սկզբանե ընկալվել է որպես բարոյագիտական կատեգորիա: Սակայն, այդ հասկացության՝ որպես մարդու իրավունքների հիմքի և մարդկային հատկանիշի էության ուսումնասիրության համար անհրաժեշտ է նախ վերհանել այդ հասկացության բովանդակությունը, այնուհետև պարզաբանել դրա իմաստը և վերջում հստակեցնել խնդրության առարկայի վերաբերյալ առկա գիտամեթոդաբանական պատկերացումները:

Անձի արժանապատվության ու պատվի, ինչպես նաև դրանց պաշտպանության ուսումնասիրությանը նվիրված են բազմաթիվ գիտական հետազոտությունները²: Անհրաժեշտ է նկատել, որ մարդու արժանապատվության նշանակությունն ու կարևորությունը կարելի է որոշել վերջին հաշվով միայն առկա հաճախանքների և կյանքի որոշակի բնագավառների համար:

Այսպես, պետության և իրավունքի տեսության մեջ անձի արժանապատվությունը դիտարկվում է որպես՝ ա) հասարակական կյանքում մարդկային գործոնի բաղկացուցիչ մաս, բ) անձի սոցիալ-իրավական բնութագրի, նրա սուբյեկտիվ (անձնական) իրավունքների, պարտականությունների, ազատությունների կարևոր բաղադրիչ, գ) մարդու և հասարակության, մարդու և պետության, մարդկանց մի-

ջանձնային տարբեր հարաբերությունները կարգավորող գործիք, դ) իրավագիտակցության ու իրավական անհրաժեշտ ֆենոմենն, ե) սոցիալական կապերի և մարդկանց փոխհարաբերությունների համակարգ և այլն³: Այն մի կողմից բարդ և բազմակողմ իրավական գործիքակազմի ազդեցության առարկա է, իսկ մյուս կողմից յուրաքանչյուր մարդու սոցիալական արժեքի ընդունման արտացոլում՝ որպես ժամանակակից հասարակության հիմնարար օրինաչափություն և սոցիալ-բարոյագիտական հատկությունների ամբողջություն:

Առանձին հետազոտողների կողմից «անձի արժանապատվություն» հասկացության տակ նկատի է առնվում «իրավունքով/օրենքով և անհատի համամարդկային ու անհատական հատկանիշների բարոյականությամբ կարգավորվող ամբողջություն», որը բնորոշում է նրա ինքնահարգանքը, արժեքը մերձավորների և հասարակության համար» իսկ «արժանապատվություն» հասկացությունը սահմանվում է որպես «մարդու առանձնահատուկ բարոյական վերաբերմունք իր հանդեպ, ինչպես նաև նրա հանդեպ հասարակության վերաբերմունքը, որով ընդունվում է անձի արժեքը»⁴:

Տվյալ դեպքում անհրաժեշտ է կարևորել, որ «արժանապատվություն» կատեգորիան մի կողմից բնորոշում է մարդու վերաբերմունքը իր հանդեպ,

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

մյուս կողմից այդ կատեգորիայի միջոցով արտահայտվում է հասարակության վերաբերմունքը նրա հանդեպ: Այսինքն, արժանապատվության ներքին կողմի մասին խոսելիս նախ պետք է դիտարկել այն «մարդու արժանապատվություն» կատեգորիայի սահմաններում, իսկ այսուհետև արտաքին սոցիալական գնահատականների հետ միասին հիմնավորել, որ մարդու արժանապատվությունը կազմում է նոյն «անձի արժանապատվությունը»:

Ուստի իրավագետ Ա.Լ. Անիսիմովի կարծիքով անձի արժանապատվությունը իր իսկ անհատական հատկանիշների, ունակությունների, աշխարհայացքի, վարքագծի, հասարակական արժեքի, ինչպես նաև անձի ինքնազնահատականն է՝ հիմնված հասարակության կողմից տրվող գնահատականի վրա⁵:

Իսկ Տ.Ա. Կոստառևան անձի արժանապատվությունը ընկալում է որպես «մարդու և նրա շրջապատի կողմից այն փաստի գիտակցում, որ անհատն ունի որոշակի դրական բարոյական և մտավոր հատկանիշներ: Եթե անձի արժանապատվությունը բնորոշվում է առաջին հերթին անձի ինքնազնագույքամբ, կրոս է սուրբեկտիվ բնույթ, ապա պատիվն առաջին հերթին անձի օբյեկտիվ, հասարակական գնահատականն է, որը բնութագրում է մարդու բարի համբավը՝ շվարկաբեկված հեղինակությունը հասարակության մեջ»⁶:

Հատկանշական է նաև պրոֆեսոր Ն.Մ. Կուգնեցովի այն պնդումը, որ «մարդու արժանապատվություն» հասկացությունն ուսումնասիրում է քաղաքացիական իրավունքի տեսանկյունից, արժանապատվությունը դիտարկում է որպես կոնկրետ անձի հանողունք, որ ինքը համապատասխանում է պատվի օբյեկտիվ սոցիալական այն չափանիշներին, որոնք մշակվել են հասարակության և պետության կողմից:

Կարծում ենք՝ արժանապատվությունն անխցիկորեն կապված է մարդու ունակության հետ՝ գնահատելու և համեմատելու սեփական արարքները հասարակության պահանջների հետ, ճնշելու սեփական ոչ իրավաչափ ճգոտումները և մտադրությունները, որոնց իրականացումը կարող է գնահատվել որպես անպատվություն:

Պրոֆեսոր Պ.Վ. Նադտաշաևի աշխատության մեջ արժանապատվությունը բնորոշվում է որպես մարդու կողմից սեփական հատկանիշների, ունակությունների, հասարակության մեջ սեփական դիրքի ներքին գնահատական՝ հաշվի առնելով սեփական զարգացածության աստիճանը, դաստիա-

րակությունը, աշխարհայացքը և այլն⁷:

Այլ է, օրինակ, Մ.Դ. Դոբրինայի տեսակետը, ըստ որի՝ «պատվի, արժանապատվության և գործարար հեղինակության ընդհանուր իրավունքը» անձի արժանապատվության անձեռնմխելիության ընդհանուր իրավական սկզբունք է: Միևնույն ժամանակ, նոյն հեղինակի կարծիքով, այնպիսի ոչ նյութական արժեքները, ինչպիսիք են պատիվը, արժանապատվությունը և հեղինակությունը, չնայած պատված լինելու պայմաններում չեն հանդիսանում իրավական ազդեցության օբյեկտ: Օբյեկտիվորեն առկա է նման իրավունքի (վերջինիս լայն ընկալման) առկայության սոցիալական շահը, որի հիմքում ընկած է մարդու արժանապատվության անձեռնմխելիության պահպանման համընդհանուր պարտավորվածությունը, ինչպես նաև անձի համապատասխան գնահատականը (պատիվը):

Հարկ է համաձայնել Դ.Ա. Սամորոդովի կարծիքին, որ «մարդու արժանապատվության հասկացությունը սահմանվում է որպես «իրավական նորմերով պաշտպանվող ոչ նյութական արժեք, որն իրենից ներկայացնում է անհատի կողմից սեփական բարոյական, մտավոր և մասնագիտական հատկանիշների դրական գնահատություն»⁸:

Բացի այդ, այլ դիրքորոշում է արտահայտել պրոֆեսոր Ա.Ֆ. Սուլթիկը, ըստ որի՝ քաղաքացու պատիվն ու արժանապատվությունն անձնական ոչ նյութական բարիքներ են, որոնց հանդեպ անձն ունի բացարձակ բնույթի անձնական ոչ նյութական իրավունք: Իրավատերը բացարձակ իրավահարաբերության մեջ է բոլորի և յուրաքանչյուրի հետ, որտեղ բոլոր այլ անձինք ունեն բաղաքացու պատիվն ու արժանապատվությունը չունահարելու պասիվ դերակատարություն: Նշված բացարձակ իրավունքը, որը պատկանում է յուրաքանչյուր մարդու, ունի հավասար ծավալ յուրաքանչյուրի համար⁹:

Միևնույն ժամանակ բավականին կայուն է մարդու արժանապատվության զարգացման առկա միտունը բացարձակ փիլիսոփայական և միաժամանակ կրոնական կատեգորիայից մինչև իրավական կատեգորիա, որը մարդու հիմնական իրավունքներից և ժամանակակից պետության սահմանադրական սկզբունքներից մեկն է:

Մեծ արժեք են ներկայացնում հարակից գիտական ուղղությունների ներկայացուցիչների կողմից տրվող բնորոշումները: Այսպես, օրինակ՝ հոգեբանության տեսանկյունից մարդու արժանապատվությունը մարդու կողմից սեփական արժեքի ընկալումն է որպես մարդու, որպես կոնկրետ անհատի,

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

որպես մասնագետի և այլն¹²:

Իսկ փիլիսոփաները անձի արժանապատվությունը բնորոշում են որպես նրա անձնային արժեքի արտահայտում¹³, որպես սեփական հասարակական արժեքի ինքնազիտակցում, հասարակության հարգանքի իրավունք, որը իմնված է հասարակության կողմից մարդու սոցիալական արժեքի ընդունման վրա: Այդուհանդերձ, այս կամ այն հասարակությունում առկա տեսակետները մարդու արժանապատվության վերաբերյալ բնորոշվում են հասարակական փոխարարերությունների բնույթով, որից էլ կախված է անձի դիրքը հասարակության մեջ¹⁴:

Այդ մոտեցումների համակարգային վերլուծությունից հետևում է, որ «մարդու արժանապատվություն» հասկացության ընկալման և մեկնաբանության մոտեցումներում սկզբունքային տարրերություններ չկան ոչ միայն իրավագիտության, այլև հասարակական տարրեր գիտությունների ներկայացուցիչների շրջանում:

Այդ իմաստով հեղինակների մեծ մասը անձի արժանապատվությունն ընկալում են որպես համեմատաբար անկախ, անձնային, անհատական գործոն, որը գոյություն ունի օբյեկտիվորեն՝ հասարակության և պետության շրջանակից դուրս, սակայն մյուս կողմից կախված է կոնկրետ հասարակության զարգացման մակարդակից, սոցիալական, տնտեսական, մշակութային, քաղաքական պայմաններից նրա պատմական զարգացման կոնկրետ փուլում:

«Անձի արժանապատվություն» հասկացության վերջարադրյալ բնորոշումներից և ոչ մեկը չի համապատասխանում եզրույթի միանական ընկալման չափորոշիչներին: Որոշ հեղինակներ այդ հասկացության բովանդակության ու իմաստի բացահայտման փոխարեն ներկայացնում են դրա երկրորդային հատկանիշները կամ հետևանքային նշանակությունը:

«Անձի արժանապատվության» վերաբերյալ առավել ամբողջական ու հստակ բնութագրումը, մեր կարծիքով, տրված է պրոֆեսոր Օ.Ե. Կուտափինի կողմից: Նա գտնում է, որ անձի արժանապատվությունը բնորոշում է մարդու և շրջապատի կողմից որոշակի բարոյական և մտավոր հատկանիշների տիրապետության փաստի գիտակցման միջոցով, ընդ որում, այն առաջին հերթին սեփական արժեքի ընկալումն է որպես մարդ (մարդկային արժանապատվություն), որպես կոնկրետ անհատ (անձնական արժանապատվություն), որպես

որոշակի սոցիալական խմբի կամ հանրության ներկայացուցիչ (օրինակ՝ մասնագիտական արժանապատվություն), այդ հանրության արժեք (օրինակ՝ ազգային արժանապատվություն): Իսկ պատվի հասկացությունն արտահայտում է սեփական անձի և արարքների համապատասխանության գնահատականը սոցիալական (բարոյական) նորմերին:

Հարկ է նկատել, որ հայ իրավագետներից Վ.Այվազյանը և Գ.Մուրադյանը անձի արժանապատվությունը դիտարկում են որպես մարդկային հատկանիշ՝ ամբողջական ու հավաքական իմաստով¹⁵:

Հենց այդ բնորոշումն ենք նպատակահարմար գտնում ընդունել որպես հիմք հասկացության հետագա հեղինակային հստակեցված բնորոշումը մշակելիս: Ի վերջո, «անձի արժանապատվություն» հասկացության բովանդակության ուսումնասիրությունը չենք կարող լիարժեք համարել առանց այդ հասկացության իրավական, սոցիալական, փիլիսոփայական հատկանիշների ուսումնասիրության:

Այսպես, անձի արժանապատվության վերաբերյալ գիտական հետազոտությունների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ այդ հասկացությունը բնորոշող իրավական, սոցիալ-փիլիսոփայական հատկանիշներից առավել էականները հետևյալներն են:

1. Անձի արժանապատվությունը բնածին է. այն առաջանում է մարդու ծննդելու պահից: Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ մինչև մարդու ծննդելը՝ պտղի մոտ, անձի արժանապատվության իրավունքի տեսական հարցը դեռևս իր համարժեք լուծումը չի ստացել. անգամ այդ տեսակետի կողմնակիցներն ունեն տարածայնություններ պտղի (էմբրիոնի) հասակի գնահատման հարցում, որից էլ հետևում է այդ իրավունքը: Սահմանադրական իրավունքն ու դոկտրինան համարում են, որ բնածին իրավունքներն արդեն իսկ ըստ բնորոշման «մեկնական» են ոչ թե որպես ինքնին կամ ձեռքբերովի, այլ որպես բնածին և, պայմանականորեն արտահայտելով, նախապետական: Դրանք պատկանում են մարդուն ի ծննել և ծննդյան իրավունքով: Այդ իրավունքները շնորհված չեն իշխանության կողմից, ծագում են նրանցից անկախ ու առանց նրանց համաձայնության և չեն կարող հետ վերցվել: Պետությունը պարտավոր է ճանաչել այդ իրավունքները, ամրագրել դրանք իր սահմանադրության մեջ և պաշտպանել հնարավոր բոլոր միջոցներով: Դա

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

իրեն ժողովրդավարական համարող յուրաքանչյուր պետության սրբազն պարտքն է: Բնական, անբաժանելի, անօտարելի իրավունքներն սկսեցին ամբողջապես նույնանալ հիմնական, հիմնարար իրավունքների հետ»¹⁷:

2. Անձի արժանապատվությունը որոշակիացված է մշակութային և սոցիալական առումներով, այսինքն՝ նրա բովանդակությունը, ինչպես նաև պահպանման և պաշտպանության միջոցները կախված են հասարակության կյանքի կոնկրետ պատմական պայմաններից:

3. Անձի արժանապատվությունը չի վերանում մարդու մահվանից հետո, այլ ընդամենը անձի արժանապատվության պաշտպանության հետ կապված իրավասությունները փոխակերպվում են և փոխանցվում նրա հարազատներին և պետությանը, թեև իր այդ նոր որակով այն ևս մշտական չէ և ունի աստիճանաբար վերանալու միտում:

4. Անձի արժանապատվությունն անքակտելի է և անօտարելի: Մարդու արժանապատվությունը չի կարող օտարվել, քանի որ այն անձի բնական իրավունքների քաղկացուցիչ ու անքակտելի մասն է կազմում: Հետևաբար անձի արժանապատվությունն անփոխանցելի է: Այն չի կարող որևէ կերպ փոխանցվել որևէ մեկին կամ փոխանակվել, վաճառվել, ժառանգվել և կամ այլ կերպ օտարվել մարդկային անհատականությունից:

5. Անձի արժանապատվության երաշխիքները ներառում են պետականության տարրեր. այսպես, պետությունն անվերապահորեն ընդունում է անձի արժանապատվությունը, ուստի և պահպանում ու երաշխավորում դրա պաշտպանությունը:

6. Անձի արժանապատվությունը հանդես է գալիս որպես սոցիալական փոխարարելություններում ինքնազիտակցնան ու ինքնատիրապետման արժեքային հիմք, ընդ որում, մի կողմից մարդող գիտակցում է ինքն իրեն որպես արժեք և, լինելով եղակի ու անկրկնելի, կառուցում է իր վարքագիծը ու վերահսկում իր գործողությունները այնպես, որ չունահարի այլ մարդկանց արժանապատվությունը, իսկ, մյուս կողմից սեփական անձի արժանապատվության՝ որպես ինքնազիտակցության ձևի վրա է հիմնվում և կառուցվում ինքնահարգանքը, անհատի պահանջը սեփական անձի հանդեա:

7. Անձի արժանապատվությունն ունի համընդհանուր քննույթ, այսինքն՝ այն պետության կողմից դիտարկվում է ոչ թե ընդհանության մեջ, այլ առանձին-աճանձին՝ անհատապես, և այդ իմաստով անձի արժանապատվությունը հիմք է հանդի-

սանում ազատության, արդարության և համընդհանուր խաղաղության համար:

8. Անձի արժանապատվությունն ունի երկակի նշանակություն՝ միաժամանակ հանդես գալով ոչ միայն որպես հասարակական միջանձնային հարաբերությունների գործոն, այլև մարդու անձնական կյանքի ոլորտի գործոն:

9. Անձի արժանապատվության պաշտպանության իրավական միջոցների անհրաժեշտ, սակայն ոչ բավարար լինելու արտահայտվում է նրանում, որ անձի արժանապատվության հանդեպ ոտնագործյունը ոչ միշտ է հնարավոր կանխարգելել վարչական, քրեափակական կամ քաղաքացիական գործիքակազմով, և հաճախ մարդու արժանապատվության կարգավորիչ և երաշխիք են հանդիսանում բարոյական նորմերը (այդ հասկացության կառուցվածքի ոչ միատարր բնույթից ենթալով):

10. Անձի արժանապատվության «շարժունակությունը» կամ «փոփոխականությունը» կապված է այն բանի հետ, որ անձի կողմից սեփական մարդկային արժանապատվության հոգեբանական ընկալումը կարող է փոխվել կրթական մակարդակի բարձրացման, կյանքի փորձի կուտակման հետ:

Անդրադառնալով այդ հատկանիշների համակարգային վերլուծությանը՝ անհրաժեշտ է կարևորել այն, որ եթե պատիվն ու արժանապատվությունը առաջանում են միաժամանակ՝ մարդու ծննդելու պահին, և դրանց գոյությունը ժամկետային սահմանափակում չունի, ապա անձի պատվի և արժանապատվության իրավունքը կարող է պաշտպանվել նաև նրա մահվանից հետո:

Միաժամանակ պետք է նկատել, որ անձի արժանապատվությունն անխօնիորեն կապված է մարդու ունակության հետ՝ գնահատելու և համեմատելու սեփական արարքները հասարակության պահանջների հետ, ճնշելու սեփական ոչ իրավաչափ ձգումները և մտադրությունները, որոնց իրականացումը կարող է գնահատվել որպես անպատվություն: Այն առավելապես ընկալվում է որպես համեմատարար անկախ, անձնային, անհատական գործոն, որը գոյություն ունի օրենկություն՝ հասարակության և պետության շրջանակից դուրս, սակայն մյուս կողմից կախված է կոնկրետ հասարակության զարգացման մակարդակից, սոցիալական, տնտեսական, մշակութային, քաղաքական պայմաններից նրա պատմական զարգացման կոնկրետ փուլում:

Այսպիսով, անձի արժանապատվությունը

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կարելի է դիտարկել որպես հասարակական կյանքում մարդկային գործոնի բաղկացուցիչ մաս, անձի սոցիալ-իրավական բնութագրի, նրա սուրյեկտիվ (անձնական) իրավունքների, պարտականությունների, ազատությունների կարևոր բաղադրիչ, մարդու և հասարակության, մարդու և պետության, մարդկանց միջանձնային տարրեր հարաբերությունները կարգավորող գործիք, իրավագիտակցության ու իրավական անհրաժեշտ ֆենոմեն, սոցիալական կապերի համակարգ, մարդկանց

փոխարքերությունների համակարգ, որը բարդ և բազմակողմ իրավական գործիքակազմի ազդեցության առարկա է, յուրաքանչյուր մարդու սոցիալական արժեքի ընդունման արտացոլումն է որպես ժամանակակից հասարակության հիմնարար օրինաչափություն, սոցիալ-քարոյագիտական հատկությունների ամբողջություն:

¹ Այս հասկացությունն իր արտացոլումն է գտել փիլիսոփաներ Արիստոտելի և Պլատոնի, Ի. Կանտի և Ժան-Ժակ Ռուստի, Շ. Ֆուրիեի, ուսու մտավորականներ Ն.Ա. Բերյալի, Ս.Ն. Բուզակովի, Ա.Ի. Գերցենի, Դ.Ս. Մերեմկովսկու, Վ.Վ. Ռոզանովի, Ն.Օ. Լոսովու, Պ.Ա. Ֆլորենսկու, Ս.Լ. Ֆրանկի, հայ մտածողներ Մովսես Բաղրամյանի, ժամանակակից հայ իրավագետներ Ա.Երիցյանի, Վ.Այվազյանի, Գ.Մուրադյանի և այլոց աշխատություններում:

² Տե՛ս Կոլուս Օ.Ա. Честь, достоинство и деловая репутация - фундамент правового государства. - М., 2008; Цыбулевская О.И., Власова О.В. Достоинство личности и гражданское общество. - Саратов, 2008; Паладьев М.А. Конституционное право человека на честь и достоинство (основания, содержание, защита): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - М., 2006; Власов А.А. Проблемы судебной защиты чести, достоинства и деловой репутации: Автореф. дис. ... докт. юридич. наук. - М., 2000; Потапенко С.В. Проблемы судебной защиты от диффамации в СМИ: Автореф. дис. ... докт. юридич. наук: 12.00.03. - Краснодар, 2002. - 44 с.; Дулясова М.В. Социальная защита работника: жизнь, здоровье, деловая репутация: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. - М., 2008; Никуличева Н.Ю. Право юридических лиц на деловую репутацию и его гражданско-правовая защита. - Новосибирск, 2005; Резник Г.М., Скловский .И. Честь. Достоинство. Деловая репутация: споры с участием СМИ. - М., 2006; Эрделевский А.М. Компенсация морального вреда: анализ и комментарий законодательства и судебной практики. - 3-е изд., исправл. и дополн. - М., 2007; Кузнецов Н.М. Содержание отношений по защите чести, достоинства и деловой репутации: Автореф.дис. ... канд. юрид. наук / РУДН. - М., 2009, Երիցյան Ա. Մարտիրոսյանըների և դրանց պաշտպանության հիմնախնդիրները գործադրության դարաշրջանում, Եր., 2007, Մարտիրոսյանըները (տեսության և պրակտիկայի հիմնահարցերը) Եր., 1999, Այվազյան Վ. Արժանապատվությունը որպես մարդու իրավունքների հիմք // Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունք, Եր., 2012, էջ 237, Մարտիրոսյանըներ, Եր., 2002, Մուրադյան Գ. ՀՀ Սահմանադրության մեկնարանություններ (ընդհանուր խմբագրությամբ Գ.Հարությունյանի, Ա.Վաղարշյանի) Եր., 2010, էջ 163-170 և ուրիշներ:

³ Տե՛ս Общая теория государства и права: В 2 т. / Отв. ред. Марченко М.Н. Т. 1. Теория государства. М., 1998. С. 312.

⁴ Տե՛ս Շտանько И.Н. Достоинство личности как правовое явление: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Владимир, 2006. 7: Ընդ որում, նոյնի հեղինակի կողմից առաջարկվում է նաև «մարդու արժանապատվություն» և «անձի արժանապատվություն» հասկացությունների տարրերակման հետևյալ մոտեցումը, որ մարդու արժանապատվությունն անձի արժանապատվության հիմքն է:

⁵ Տե՛ս Анисимов А.Л. Гражданского-правовая защита чести, достоинства и деловой репутации. М., 2001. С. 13-15.

⁶ Տե՛ս Костарева Т.А. Судебная защита прав и свобод граждан. Научно-практическое пособие. М. 1999. С. 183.

⁷ Տե՛ս Նադգաչաև П.В. Гражданского-правовая защита чести, достоинства и деловой репутации сотрудников и деловой репутации органов внутренних дел: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Санкт-Петербургский университет МВД России. - СПб., 2005.

⁸ Տե՛ս Добриева М.Д. Честь, достоинство, деловая репутация как объект защиты в гражданском праве и процессе. Автореф. дис.... канд. юрид. наук. М., 2004.

⁹ Տե՛ս Добриева М.Д. Честь, достоинство, деловая репутация как объект защиты в гражданском праве и процессе. Автореф. дис.... канд. юрид. наук. М., 2004.

¹⁰ Տե՛ս Самородов Д.А. Честь и достоинство по российскому гражданскому праву: Социальные основы и правовая характеристика: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Юридический институт Московской академии экономики и права. М., 2006.

¹¹ Տե՛ս Սորյան Ա.Փ. Честь, достоинство и деловая репутация в гражданском праве Российской Федерации: Дис. ... канд. юрид. наук / Академия народного хозяйства при Правительстве Российской Федерации. М., 2007.

¹² Տե՛ս Պонятия чести, достоинства и деловой репутации: Спорные тексты СМИ и проблемы их анализа и оценки

- юристами и лингвистами. Изд. 2-е, перераб. и доп./ Под ред. А.К. Симонова и М.В. Горбаневского. М., 2004. С. 12.
- ¹³ Տե՛ս Կраткая философская энциклопедия. - М.: Прогресс-Энциклопедия, 1994. С. 144.
- ¹⁴ Տե՛ս Ֆիлософская энциклопедия: В 5 т. М., 1962. Т. 2. С. 58.
- ¹⁵ Տե՛ս Постатейный научно-практический комментарий к Конституции Российской Федерации / Под ред. академика РАН О.Е. Кутафина. М., 2003.
- ¹⁶ Տե՛ս Այվազյան Վ. Արժանապատվությունը որպես մարդու իրավունքների հիմք // Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունք, Եր., 2012, էջ 237, Մուլադյան Գ. ՀՀ Սահմանադրության մեկնարանություններ (ընդհանուր խմբագրությամբ Գ.Հարությունյանի, Ա.Վաղարշյանի) Եր 2010., էջ 163-170:
- ¹⁷ Տե՛ս Երիցյան Ա. Մարդու իրավունքները. պատմատեսական, իրավափիլիսոփայական և իրավաբարական հիմնախնդիրները, Եր., 2011թ.:

Маргарита Варданян

Ведущий специалист отдела юридических и принудительных взысканий налоговой инспекции Эребуни министерства финансов Республики Армения.

Аспирант кафедры юриспруденции академии государственного управления Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Правовое содержание и структура достоинства личности

В данной статье приводится историко-правовой анализ восприятия и истолкования понятия «достоинство личности», а также различных взглядов и подходов, касающихся этого понятия.

Достоинство личности является разносторонним понятием, содержание и структура которого требуют выявления и представления путем исследования различных сторон данного понятия, первоочередным из которых являются общая и частная биологическая, индивидуальная личная (достоинство личности), социальная, гендерная (женское достоинство, мужское достоинство), профессиональная (профессиональное достоинство), образовательно-культурная, национальная, религиозная, расовая (достоинство личности в зависимости от принадлежности к определенной нации, религии и/или расе).

Ключевые слова: достоинство личности, достоинство человека, субъективные и объективные стороны достоинства личности, общая и частная биологическая, индивидуальная личная, социальная, гендерная, профессиональная, образовательно-культурная, национальная, религиозная, расовая, возрастная, сложно-динамическая система, со стойкими и переменными элементами.

Margarita Vardanyan

Leading Specialist of the Department of Legal and Compulsory Sanctions of Erebuni Tax Inspectorate of the Ministry of Finance of the Republic of Armenia.
Graduate student of chair of Jurisprudence of the Public Administration Academy of RA.

SUMMARY

The juridical structure and content of the Dignity of the Human person

This article covers the interpretation and the perception of the ‘Dignity of the Human Person’, the analysis of its several historical-juridical approaches and views.

The human dignity is a multi-faced concept, the structure and content of which can only be revealed by studying the several aspects of the concept. The main aspects include general and special biological aspects, individual, personal (the person’s dignity), social, gender-related (dignity of men and women), professional (professional dignity), educational-cultural, national, religious, racial aspects (the person’s dignity in due to the person’s nationality, religion and/or race).

Keywords: the person’s dignity, the human dignity, the objective and subjective aspects of the person’s dignity, general and special, biological, educational-cultural, national, religious, racial, age-related, complex dynamic system, with stable and variable elements.

ՎԱՀՐԱՄ ԳԱԼՍՅԱՆ

Եղանակագիտության ֆակուլտետի
սահմանադրական իրավունքի, պետության և
իրավունքի տեսության ամբիոնի մագիստրոս

ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՈԱՆԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳԻ ԱՌԱՋՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ^{ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ}

Հեղինակը իր առջև խնդիր է դրել պարզաբանել Հայաստանում մարդու իրավունքների պաշտպանի ընտրության կարգը, առկա խնդիրների վերհանումը, դրանց լուսաբանումը, լուծման հնարավոր ուղիների բացահայտումը: Ներկայացվել են պաշտպանի ընտրության կարգի վերաբերյալ միջազգային պրակտիկայում գոյություն ունեցող մոտեցումները, դրանց հնարավոր կիրառությունները մեր երկրում: Հեղինակը քննարկել է պաշտպանին ներկայացվող որոշ պահանջներ՝ անդրադառնալով դրանց հիմնավորվածությանը և պրակտիկ նշանակությանը: Կատարվել են որոշ առաջարկություններ Պաշտպանի խնստիտուտի ընտրության կարգի վերաբերյալ՝ նրա անկախության երաշխիքները առավել կայուն դարձնելու համար:

Հիմնարար բառեր - մարդու իրավունքների պաշտպան, ընտրության կարգ, տարիքային ցենզ, անկախության երաշխիքներ, խորհրդարանական մողել:

ՀՀ-ում մարդու իրավունքների պաշտպանի (այսուհետ՝ Պաշտպան) խնստիտուտը պատկանում է խորհրդարանական մողելին:

Սկզբնական շրջանում այն որպես սահմանադրական խնստիտուտ, ամրագրված չէր երկրի հիմնական օրենքում: ՀՀ Պաշտպանի խնստիտուտի սահմանադրական կարգավորման բացակայությունն առաջացնում է մի շարք խնդիրներ և դժվարություններ: Դրանք առաջին հերթին կապված են այն փաստի հետ, որ ՀՀ Սահմանադրությունը չէր նախատեսում օրենսդիր մարմնի կողմից Պաշտպանին նշանակելու որևէ իրավական հնարավորություն, ինչը գրկում էր այս խնստիտուտին իր անկախության կարևորագույն երաշխիքից:

Նշված բացը ժամանակավորապես լրացվեց պաշտպանի մասին օրենքի ընդունմամբ: Համաձայն նշված օրենքի 27-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետի՝ մինչև Սահմանադրական փոփոխությունները ՀՀ Նախագահը ԱԺ պատգամավորական խմբերի և խմբակցությունների հետ խորհրդակցելուց հետո նշանակում է Պաշտպանին: Նախագահի կողմից Պաշտպանին նշանակման նման կարգը բերեց մի շարք վիճարկելի խնդիրներ, քանի որ ՀՀ Նախագահի կողմից Պաշտպանին նշանակելու

պայմաններում լուրջ կասկածի տակ էր դրվում այս հաստատության անկախությունը, գործունեության արդյունավետությունը և վստահությունը: Մինչև 2005թ. նոյեմբերի 27-ի սահմանադրական փոփոխությունները, 2004թ. ձմռանից - աշուն խորհրդարան էին ներկայացվել սահմանադրական փոփոխություններ և լրացումներ, օրենքի երեք նախագծեր, ՀՀ ԱԺ-ի կողայիցիայի, ժող.պատգամավորների ու պատգամավորական խմբի, Սիավորված աշխատանքային կուսակցության և ՀՀ ԱԺ պատգամավոր Արշակ Սադոյանի կողմից¹:

Նախագծում ներկայացվել էր նաև Պաշտպանի նշանակման կարգի հարցը: Մասնավորապես այդ նախագծի 81-րդ հոդվածի համաձայն՝ Պաշտպանին նշանակում էր Ազգային ժողովը ՀՀ Նախագահի առաջարկությամբ²: Մենք կարծում ենք՝ Պաշտպանի նշանակման նման մոտեցումը չի ստեղծում երաշխիքներ այլ պետական մարմիններից անկախ գործելու համար: Պատահական չէ, որ Պաշտպանը պետք է ընտրվի, այլ ոչ թե նշանակվի. դա արդեն խոսում է կառույցի անկախության և արդար գործելակերպի երաշխավորվածության մասին:

Օրենսդիր մարմնի կողմից Պաշտպանի ընտ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

թելու կարգը՝ որպես նրա անկախության կարևորագույն երաշխիք, բխում է ՍԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի կողմից 20.12.1993 թվականի 48/34 բանաձևով ընդունված Մարդու իրավունքների խթանման և պաշտպանության ազգային հաստատությունների կարգավիճակին և գործունեությանը վերաբերող փարիզայն սկզբունքներից և լայնորեն ընդունված միջազգային պրակտիկայից:

Պաշտպանի ինստիտուտն իր բնույթով սահմանադրափական ինստիտուտ է, որն իր սահմանադրական գերակայությամբ պետք է պայմանավորի նրա անկախության և գործունեության երաշխափորվածությունը: Զեավորված պրակտիկան ցույց է տալիս, որ, ինչպես ՀՀ-ում, այնպես էլ ԱՊՀ մի շարք երկրներում համարավոր է մարդու իրավունքների պաշտպանության առանձին և անկախ մարմնի գոյությունը³:

2005թ. նոյեմբերի 27-ին անցկացված հանրաքեի արդյունքում ընդունված Սահմանադրական փոփոխություններում Պաշտպանին վերաբերող դրույթները սահմանվեցին փոփոխություններով Սահմանադրության 18-րդ և 83.1-րդ հոդվածներով: Սահմանադրությամբ ամրագրվելով՝ Պաշտպանի ինստիտուտը դրվեց որակապես նոր հիմքի վրա:

ՀՀ Օրենսդիրը, որդեգրելով Պաշտպանի ինստիտուտի ձևավորման սկանդինավյան մոդելը, այնուհանդերձ, խուսափել է նրա գործունեության արդյունքում կայացվող որոշումները նորմատիվության հատկանիշով օժտելուց՝ այսպիսով պահպանելով դասական օմբուդմենի գործունեության էական առանձնահատկություններից մեկը⁴:

Մարդու իրավունքների պաշտպանության այս մեխանիզմը հատկապես կարևոր է հասարակության անպաշտպան խավերի համար:

Ուստի չենք կարող չիշատակել պրոֆեսոր Վ. Թիկիլի այն գմանահատականը, որ անկախ օմբուդմենի ինստիտուտի ստեղծումն ու գործունեությունը նոր էջ բացեց պետության և քաղաքացիների միջև հարաբերություններում իշխանական լիազորություններով օժտված անձանց՝ կառավարողների և կառավարվողների՝ ժողովրդի միջև⁵:

Պաշտպանի ընտրության կարգը առավել մանրամասն ներկայացվում է ՀՀ Պաշտպանի մասին օրենքի 3-րդ հոդվածով, մասնավորապես՝

- Պաշտպանի պաշտոնում կարող է ընտրվել 25 տարին լրացած, հասարակության մեջ բարձր հեղինակություն վայելող, վերջին հինգ տարում ՀՀ

քաղաքացի հանդիսացող, վերջին հինգ տարում ՀՀ-ում մշտապես բնակվող և ընտրական իրավունք ունեցող յուրաքանչյուր ոք:

- Պաշտպանին ընտրում է Ազգային ժողովը՝ պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայնների առավագն երեք հինգերորդով, վեց տարի ժամկետով, ԱԺ պատգամավորների առնվազն 1/5-ի կողմից առաջադրված թեկնածուներից:

Պաշտոնը ստանձնելիս Պաշտպանը տալիս է հետևյալ երդումը.

«Ստանձնելով մարդու իրավունքների պաշտպանի պաշտոնը՝ երդվում եմ, հավատարիմ լինելով ՀՀ Սահմանադրության ու օրենքներին, հասարակական համակեցության և արդարության սկզբունքներին, պաշտպանել մարդու և քաղաքացու իրավունքներն ու ազատությունները»:

Երդվում եմ, որ լիազորություններս կկատարեմ անաշառ, առավելագույն բարեխղճությամբ և զանախիրությամբ»:

- Պաշտպանն իր պաշտոնը ստանձնում է նախորդ Պաշտպանի պաշտոնավարման ժամկետի ավարտման օրը: Եթե Պաշտպանի ընտրվելու պահին Պաշտպանի պաշտոնը թափուր է, ապա՝ իր ընտրության հաջորդ օրը:

- Պաշտպանի հերթական ընտրություններն անցկացվում են Պաշտպանի լիազորությունների ավարտին նախորդող 40 օրվա ընթացքում:

Թեկնածուն պետք է ունենա ՀՀ քաղաքացիություն, քանի որ քաղաքացիությունը պետության և անձի միջև կայուն իրավական կապն է, որի ուժով անձը, բացի իր բնական իրավունքներից ու ազատություններից, պետությունից ձեռք է բերում նաև քաղաքական իրավունքներ ու ազատություններ: ՀՀ Սահմանադրությունը պետական մարմիններում պաշտոն զբաղեցնելու իրավունքը վերապահում է միայն իր քաղաքացիներին, ուստի Պաշտպանը պետք է ունենա քաղաքացիություն, քանի որ նրա պաշտոնը համարվում է պետական պաշտոն⁶:

Մինչև Սահմանադրության փոփոխությունները օրենքի 5-րդ հոդվածի 1-ին մասը ամրագրում էր, որ Պաշտպանի պաշտոնում նշանակվում է 35 տարին լրացած ՀՀ քաղաքացին, ով ունի բարձրագույն կրթություն, մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության բնագավառում անհրաժեշտ գիտելիքներ և փորձ, հասարակության մեջ վայելում է բարձր հեղինակություն:

Սա նշանակում է, որ Պաշտպանի պաշտոնի

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

համար առաջադրված թեկնածուն պետք է բավարարել նշված տարիքային ցենզը՝ ելնելով այդ՝ Պաշտպանի համար նախատեսված, բարձր պատասխանատվության աստիճանից՝ պետք է ունենա հասունության որոշակի մակարդակ, աշխատանքային ունակություններ և կենսափորձ, որպեսզի կարողանա հաջողությամբ լուծել իր առջև դրված բարդ խնդիրները:

Նշված պահանջներից տարիքային ցենզը ՀՀ-ում ներկայումս դարձել է 25 տարի, ինչը, մեր կարծիքով, այնքան էլ ողջամիտ չէ:

Բացի այդ, արտասահմանյան երկրների փորձը ցույց է տալիս, որ այդ երկրներում օմբուդսմեն ընտրվելու (նշանակելու) տարիքային ցենզ է սահմանվում սկսած 35 տարեկանից, ինչը, կարծում ենք, առավել ողջամիտ կարգավորում է, քանի որ նման պահանջն ըստ էության առավել պատկերավոր է դարձնում մարդու և քաղաքացու մասնակցությամբ առաջացող հասարակական հարաբերությունների էությունն ու նշանակությունը:

Օրինակ, Իռլանդիայում օմբուդսմենի՝ առաջին անգամ նշանակված անձի տարիքը 61-ից բարձր չպետք է լինի: Նույնիսկ որոշ պետություններում սահմանված է տարիքային ցենզ, որը լրանալուց հետո օմբուդսմենի լիազորությունները դադարում են (Իռլանդիա, Դանիա):

Կամ Ո-Դ Մարդու իրավունքների լիազորի մասին օրենքի 6-րդ հոդվածում ամրագրված է. «Լիազորի պաշտոնը կարող է զբաղեցնել Ո-Դ քաղաքացի հանդիսացող 35-ից բարձր տարիքի անձը, որն ունի մարդու իրավունքների և ազատությունների բնագավառի գիտելիքներ, դրանց պաշտպանության փորձ»:

Օրենքի նախկին խմբագրությամբ Պաշտպանի պաշտոնը զբաղեցնելու համար նախատեսվում էր բարձրագույն կրթություն և մարդու իրավունքների ու ազատությունների բնագավառում անհրաժեշտ գիտելիքներ ու փորձ: Անհասկանալի պատճառներով, չգիտես ինչու, այս դրույթները հանվեցին:

Եվ լուրջ բերություն ենք համարում այն, որ օրենքն ըստ էության պարտադիր չի համարում Պաշտպանի՝ մասնագիտությամբ իրավաբան լինելու չափանիշը: Նշենք, որ, օրինակ, Լատվիայում ուղղակիորեն պահանջվում է, որ օմբուդսմենը ունենա իրավաբանության ոլորտում աշխատանքային փորձ: Այդ մասին է վկայում «Օմբուդսմենի մասին»

Լատվիայի Հանրապետության օրենքի 5-րդ հոդվածի 2-րդ կետը, որի համաձայն՝ օմբուդսմենը կարող է լինել Լատվիայի՝ 30 տարին լրացած այն քաղաքացին, ով տիրապետում է իրավունքի բնագավառում անհրաժեշտ գիտելիքների և ունի իրավագիտության բնագավառում աշխատանքային փորձ:

Իրավաբանական կրթության պարտադիր լինելու պահանջը և իրավական ոլորտում աշխատանքային փորձը անհրաժեշտ են այնքանով, որքանով ինստիտուտի կարևորագույն գործառույթը՝ մարդու իրավունքները պաշտպանելը և խախտված իրավունքները վերականգնելն է, հետևաբար այս գործառույթները իրականացնելու համար Պաշտպանը պետք է լինի փորձառու և ունենա իրավաբանական գիտելիքներ և կարողություններ:

Մասնագիտությամբ իրավաբան լինելու պայմանը կարևոր նշանակություն ունի Պաշտպանի թեկնածուի համար, որը, մեր կարծիքով, նաև խթան է հանդիսանում ինստիտուտի կենսունակության ապահովմանը:

Հաշվի առնելով, որ Պաշտպանի ինստիտուտը ՀՀ-ում գտնվում է դեռևս կայացման փուլում, կառույցը պետք է ունենա համապատասխան իրավական հիմքեր և երաշխիքներ, որպեսզի կարողանա իրեն դրսորել լավագույն կողմերով, կարողանա ձեռք բերել հասարակության իրազեկվածությունը և հավատը կառույցի նկատմամբ:

Միջազգային տարբեր երկրների փորձը նույնականացնելու համար է նշված ցենզի գոյության կարևորությունը: Մասնավորապես Լիտվայի Հանրապետության «Սեյմի հսկիչների մասին» 11.01.1994թ. N 1-363 օրենքի 2-րդ հոդվածը, Հունգարիայի Պետական ժողովի՝ քաղաքացիական իրավունքների հարցերով լիազորի մասին 1993թ. հունիսի 1-ի VIII օրենքի հոդված 3-ի մաս 1-ինը, Դանիայի քաղաքացիության՝ «Օմբուդսմենի մասին» 1996թ. հունիսի 12-ի N 473 հոդված 2-րդ, և մի շարք այլ երկրների օրենքները նախատեսում են քարձրագույն իրավաբանական կրթության ցենզը, ինչն իրավաշիռեն ՀՀ-ի պարագայում էլ է անհրաժեշտ:

Ընդգծված հատկանիշներից, կարծում ենք, առավել մեծ գործնական նշանակություն ունի պատգամավորներին ներկայացնելով պահանջներին Պաշտպանի համապատասխանության չափանիշը, քանզի հնարավոր չէ պատկերացնել այն մերորդը, ձևը, որով օրենսդիրը որոշում է հասարա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կության մեջ բարձր հեղինակություն ունենալու հանգամանքը: Ակնհայտ է, որ սա սուբյեկտիվ ընկալման խսդիր է: Դրա մասին ուղղակիորեն նշված է նաև ՀՀ Սահմանադրության մեկնաբանություններում. «Իմքնին այդ պահանջը ընդհանուր ու հարաբերական է և դժվար մեկնաբանվող, որովհետև այն զնահատողական, արժեքային չափանիշների համակցություն է: Օրինակ, ինքը՝ հեղինակությունը՝ որպես երևոյթ, շատ տարրերակված պատկերացում կարող է լինել՝ կախված թեկնածուի սոցիալ-ժողովրդագրական խմբային պատկանելությունից կամ Էլ այն խմբի պատկերացումներից, ով գնահատում է այդ հեղինակությունը: Այսպիսով, իրական ձևականացված չափանիշներ, որոնցով կարելի կլիներ գնահատել մարդու իրավունքների պաշտպանի թեկնածուի հեղինակությունը, շատ դժվար է որոշել: Այն ավելի շատ խորհրդարանական բանավեճերի ընթացքում վերհանվող հատկություն է, որով կարող է կոչ արվել ընտրել կամ չընտրել այդ թեկնածուին »⁷:

Խոսելով այս ցենզի մասին՝ Պաշտպանը նախըսան ընտրվելը պետք է աչքի ընկնի իր անքափր վարքագծով, օժտված լինի բարոյական բարձր հատկանիշներով և վայելի հասարակության ամենալայն շերտերի հարգանքն ու վստահությունը: Պաշտպանի բարձր վարկանիշը հասարակության մեջ որոշվում է նրա մարդկային հատկությունների համակցությամբ (խոհեմություն, գիտելիքների բարձր մակարդակ, բարոյական տվյալներ, օրինակելի ընտանեկան հարաբերություններ, արժանավայել կենսաձև, գործարար հատկություններ և այլն): Հաշվի առնելով վերը թվարկված հատկանիշները, ինչպես նաև միջազգային պրակտիկան՝ մեզ իրատեսական չի թվում, որ քանիին տարին լրացած անձը կարող է վայելել հասարակության մեջ բարձր հեղինակություն:

Թվարկված չափանիշները ունենալու համար, մեր կարծիքով, առավել համապատասխան կլիներ նախկինում սահմանված տարիքային ցենզը՝ 35 տարեկանը, ինչը, մեր կարծիքով, կարող է համապատասխանել Սահմանադրությունում ամրագրված դրույթին:

Իսկ ինչ վերաբերվում է Պաշտպանի կողմից երդում տալուն, ապա այն չի կարող իրավական հետևանքներ առաջացնել խախտելու դեպքում, այդուհանդերձ, բարոյական բարձր հատկանիշներ ունեցող անձի համար այն լրացուցիչ խթան է, որ-

պեսզի բարեխսողորեն կատարի օրենքով իր վրա դրված պարտականությունները:

Այսպիսով, ներկայացվող ցենզերը, որոնք բացակայում են Սահմանադրությունում և Պաշտպանի մասին ՀՀ օրենքում, մեր կարծիքով, շատ կարևոր են. դրանց ամրագրումը կիմնական օրենքում և համապատասխան մյուս օրենքներում դրանց անհրաժեշտությունը կապված է այն փաստի հետ, որ դրանց առկայությունը միայն կնպաստի Պաշտպանի ինստիտուտի զարգացմանը և կենսունակության ապահովմանը: Դրանց վառ օրինակն է հանդիսանում վերոնշյալ միջազգային պրակտիկան, թե ինչպիսի կարգավիճակում են գտնվում եվրոպական մի շարք երկրներում օմբուդսմենի հաստատությունները: Ուստի նման բացրողումները հիմք են տալիս փաստելու, որ Պաշտպանի ինստիտուտը չի կարող գործել լիարժեք և հաղթահարել կառույցի առջև ծառացած խնդիրները:

Այսպիսով, ամփոփելով վերոշարադրյալը հանգել ենք հետևյալ եզրակացության՝

1. Օրենսդրի կողմից Պաշտպանին ներկայացվող կիմնական պահանջներից մեկը նրա 25 տարին լրացած լինելու հանգամանքն է: Օրենսդիրը այս տարիքը սահմանել է՝ կիմնակետ ունենալով ԱԺ պատգամագորի թեկնածուներին Սահմանադրությամբ և ընտրական օրենսգրքով սահմանված 25 տարին լրացած լինելու պահանջը: Մենք գտնում ենք, որ օրենսդրի պահանջը ողջամիտ չէ:

2. Մյուս պահանջը, որը ներկայացվել է Պաշտպանի պաշտոնը զբաղեցնել հավակնող անձին, վերջինիս կողմից հանրության մեջ բարձր հեղինակություն վայելելու պահանջն է: Անհասկանալի է, թե ինչ չափանիշների հիման վրա է որոշվելու՝ անձը ունի արդյոք բարձր հեղինակություն, թե՝ ոչ:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

- ¹ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանը Հայաստանի Հանրապետության պետական մարմինների համակարգում: Ո. Մախմուլյան. Իրավաբան. զիտ. թեկնածուի հայցման ատենախոսություն, Եր. 2008թ. էջ 64:
- ² Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանը Հայաստանի Հանրապետության պետական մարմինների համակարգում: Ո. Մախմուլյան. Իրավաբան. զիտ. թեկնածուի հայցման ատենախոսություն, Եր. 2008թ. էջ 65:
- ³ Տե՛ս Կոզմինых Н.В. Институт Уполномоченного по правам человека (Омбудсмана) в странах содружества независимых государств (СНГ) Дисс. на соискание степени кандидата юридических наук М., 2004. С. 17.
- ⁴ Տե՛ս Օմբուդսմենը և ժողովրդավարական հասարակությունը / Համաշխարհային փորձ/, «Արեգ» հրատ. Երևան 2003թ. էջ 186:
- ⁵ Տե՛ս Pickl V. The Protection on Human Rights by the office of the Austrian Ombudsman (volksanwultschalt) Austrian-Soviet Round Table, Arlington, 1992, p. 13.
- ⁶ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» օրենքի վերաբերյալ պարզաբանումներ, հեղինակ Վ. Այվազյան. Եր.: 2004թ. էջ 9:
- ⁷ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնարանություններ. ընդհանուր խմբարություն՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի.-Եր.: «Իրավունք», 2010թ. էջ 787:

Վագրամ Գալստյան

Магистр кафедры Конституционного права,
теории государства и права юридического
факультета Ереванского гос. университета

РЕЗЮМЕ

Особенности порядка выбора защитника прав человека в РА

Автор перед собой поставил цель выяснить порядок выбора Зашитника Прав Человека в Армении, выявление имеющихся проблем и их освещение, раскрытие возможных путей решения. Представлены в международной практике имеющиеся подходы относительно порядка выбора Зашитника и их возможные применения в нашей стране.

Автор рассмотрел некоторые требования к защитнику, ссылаясь на их обоснованность и практическое значение. Сделаны некоторые предложения о порядке выбора института Зашитника для большей стабильности гарантии его независимости.

Ключевые слова: Зашитник Прав Человека, порядок выборов, возрастной ценз, гарантия независимости, парламентская модель.

Vahram Galstyan

YSU Faculty of Law, Master's Programme
Constitutional Law, Theory of Law and State

SUMMARY

Particularities of the systems and options in the Human Rights defender in Armenia

The author has set a goal for himself to find out how to select a of Human Rights in Armenia by exposure (shedding some light) on the existing problems and their coverage, disclosing possible solutions of them. Armenia had the opportunity to be exposed to the international practice of the existing procedures of selecting the available defenders.

The author explored some of the requirements presented to defenders concentrating on their validity and pragmatic importance. Some suggestions have been made on the selection of the Defenders' Institute for greater guarantees and stability of its independence.

Keywords: Human Rights Protectors, the Selection Procedures / System, the Age Category, the Guarantee of Independence, Parliamentary Model.

ՍՈՒՐԵՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ՀՀ ԱԱԾ սահմանապահ գործեր, կապիտան
Երևանի «Գլածոր» համալսարանի ընդհանուր
իրավագիտության ամբիոնի հայցորդ

ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎ ՀԻՄՆԱՐԱՐ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՄԱՆ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԸ ԵՎ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքների սահմանափակումն անձի սահմանադրական կարգավիճակի հիմնարար չափանիշն է: Առանց սահմանափակման գործնականում չեն կարող իրացվել մարդու իրավունքները, և որոնք միայն հոչակագրի դեր կիսաղան: Փաստորեն սահմանափակումները իմբ են հանդիսանում առանձին իմնական իրավունքների ճամաշման համար:

Մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների սահմանների որոշումը հասարակությունում և պետությունում անձի և պետության վիճակարգությունների կարևորագույն կողմերից է: ՀՀ Սահմանադրությամբ ամրագրված՝ անհատի, հասարակության և պետության շահերի հարաբերակցության հայեցակարգային մոտեցումը: Այն կարծ և խտացված ձևով արտահայտված է ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ հոդվածով: Մարդու արժանապատվությունը, իմնական իրավունքները և ազատությունները բարձրագույն արժեքներ են:

Սահմանադրական իրավունքի գիտությունը առաջարկում է մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումների ավելի տարբերակված բնորոշումներ: Ընդհանրացնելով հեղինակների տեսակետները՝ կարելի է առանձնացնել հետազոտվող իմնախնդրի նկատմամբ լայն և ներ մոտեցումները:

Հիմնարար քառեր - մարդ, իրավունքներ, ազատություններ, սահմանափակում, Սահմանադրություն, կարգավիճակ:

Սահմանադրության, որպես պետության հիմնական օրենքի, հիմնական առաքելություններից է մարդու և քաղաքացու իմնական իրավունքների և ազատությունների ու դրանց իրացման սկզբունքների ամրագրումը: Ներկայումս մարդու և քաղաքացու իմնական իրավունքները և ազատությունները դիտարկվում են որպես սահմանադրական կարգավորման ավանդական և անհրաժեշտ օրյեկտ՝ «Մարդու և քաղաքացու իրավունքները և ազատությունները կարևոր տեղ են գրավում հիմնական օրենքում և որոշում են անձի անհատական ինքնավարության ոլորտը և ամրագրում պետության և քաղաքացու փոխադարձ պարտավորությունները»¹:

Իրավունքների և ազատությունների սահմանադրական ամրագրումն անհրաժեշտ է նրա համար, որպեսզի մարդուն պաշտպանեն պետության կամայականություններից և կանխեն օրենքների և այլ իրավական ակտերի ընդունման միջոցով իրավունքների ու ազատությունների խախտումը²: Յուրաքանչյուր մարդու ազատությունը ձգվում է դեպի այն սահմանը, որտեղից սկսվում է մյուս մարդկանց ազատությունը:

Ազատությունը կարող է դառնալ ճշմարիտ իրականություն միայն այնպիսի մոտիկ արժեքների հետ փոխահարաբերությունում, ինչպիսիք են բարոյականությունը, մշակույթը, ընտրության հնարավորությունը: Ազատությունը ունի երկու կողմ՝ ազատություն՝ որպես մարդու հոգեբարոյական աճի արդյունք, և ազատություն՝ որպես քաղաքակրթյան նվաճում, նրա արտաքին դրսությունը: Ազատության սահմանափակումը շատ բանով պայմանավորված է նրանով, որ բարոյականության գաղափարները ոչ բոլոր անհատների համար հեղինակություն ունեն: Պահանջելով անսահման ազատություն՝ հասարակության ներկայացուցիչները անցնում են ազատության և բարոյականության սահմանը: Արդիական են հոռմեական հոեսոր Մարկոս Ֆաբիոս Ջվանտիլիանի խոսքերը. «Ազատությունը և անքարոյականությունը մեկը մյուսին կատարելապես հակընդդիր երևույթներ են»⁴: Ուստի ժողովրդականացման գործընթացի ժամանակ բարոյականությունը պետք է ակտիվորեն գործի, որպես նորմատիվ կարգավորիչ: Անժիւտելի է այն փաստը, որ առանց անձնական ազատության չի կարող լինել բարոյական գարգացում:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Մարդը, ապրելով հասարակության մեջ, բնական է, այնտեղ էլ զարգացնում է իր ազատությունը և քարոյականությունը: Բարոյական շահը, որը պահանջում է անձնական ազատություն, նաև պահանջում է, որ անձնական ազատությունը չպետք է հակասի հասարակության գոյության պայմաններին: Անձնական ազատության համաձայնեցումը հասարակական ինքնապահպանության հետ պահանջում է ոչ միայն բարոյական կատարելիության անառարկելի գաղափարի (իդեալի) հաստատում, այլ նաև ենթադրում է իրավական սահմանափակումների սահմանում, որոնք պահանջում են ծեռնպահ մնալ որոշակի գործողություններից: Այս համատեքստում արդիական է նաև հոլանդացի մեծ փիլիսոփա Սահմովայի ազատության բնորոշումը. «Ազատությունը գիտակցված անհրաժեշտությունն է»: Անհրաժեշտություն, որն իրականացվում է որպես ընտրություն անձնական ազատության և հասարակական բարոյականության, ավանդույթների, սոցիալական համակեցության կանոնների միջև: Մեր կարծիքով, միայն իրավական կարգավորումն է ժամանակավորապես վերացնում ազատության և բարոյականության միջև եղած հակասությունները: Ինչ օրինական է, այն բարոյական է, պայմանով, որ օրենքը ևս լինի բարոյական:

Մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքների սահմանափակումն անձի սահմանադրական կարգավիճակի հիմնարար շափանիշն է: Մասնավորապես, անձի սահմանադրական կարգավիճակի սկզբունքների հետ (օրինակ, ազատությունների և պատասխանատվության, իրավունքների և պարտականությունների համակցման) սերտ կապը ենթադրում է այն, որ իրավունքների սահմանափակումը ներգործում է անձի սահմանադրական կարգավիճակի այլ տարրերի վրա: Առանց սահմանափակման գործնականում չեն կարող իրացվել մարդու իրավունքները, և դրանք միայն հռչակագրի դեր կխաղան: Փաստորեն սահմանափակումները հիմք են հանդիսանում առանձին հիմնական իրավունքների ճանաչման համար: Նախ և առաջ այն վերաբերում է հիմնական անձնական և քաղաքական իրավունքներին, որոնք պետության ուժներում ներգործում են կատարում: «Սահմանափակում» հասկացությունը դրսևրվում է իրավասուրյեկտությունում, քաղաքացիությունում, երաշխիքներում, որոնք իրավունքների, պարտականությունների իրացնան պայմաններն են և նախորշում են դրանց այս կամ այն ծավալը:

Մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումը, այսինքն՝ ան-

հատի ազատությունների սահմանների որոշումը հասարակությունում և պետությունում անձի և պետության փոխհարաբերությունների կարևորագույն կողմերից է՝ ՀՀ Սահմանադրությամբ ամրագրված, անհատի, հասարակության և պետության շահերի հարաբերակցության հայեցակարգային մոտեցումը: Այն կարծ և խտացված ձևով արտահայտված է՝ ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ հոդվածով: «Մարդու արժանապատվությունը, իիմնական իրավունքները և ազատությունները բարձրագույն արժեքներ են:

Պետությունն ապահովում է մարդու և քաղաքացու իիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը՝ միջազգային իրավունքի սկզբունքներին ու նորմերին համապատասխան»:

ՀՀ Սահմանադրության տեքստում ներառվել է հատուկ սահմանադրական եզրույթ՝ «մարդու և քաղաքացու իիմնական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակում»: Այս եզրույթի բովանդակությունը բավականին առածգական և անորոշ է: Ժամանակակից սահմանադրական իրավունքի գիտությունում չկան դրա միասնական ըմբռնումը, այդ հասկացության հստակ բնորոշումը, նրա էության, սահմանադրական գաղափարների և սկզբունքների տեսանկյունից վերլուծությունը:

Սահմանադրական վերոհիշյալ եզրույթի էության և նշանակության պարզաբանման համար անհրաժեշտ է վերլուծել ՀՀ Սահմանադրությամբ սահմանված պետության, հասարակության և անհատի (մարդու) փոխհարաբերությունների հայեցակարգը:

Պետական իշխանությունը իր իրացման գործներում իրեն սահմանափակում է մարդու իրավունքներով: ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ հոդվածի երրորդ պարբերությունում ամրագրված է. «Պետությունը սահմանափակված է մարդու և քաղաքացու իիմնական իրավունքներով և ազատություններով՝ որպես անմիջական գործող իրավունք»: Իրավունքներում և ազատություններում արտահայտվում է որոշակի սահմանադրական կոնսենսուս և նրա հենքն է:

Մարդու և քաղաքացու իիմնական իրավունքների և ազատությունների սահմանները որոշելիս ՀՀ Սահմանադրությունն օգտվում է «սահմանափակում» եզրույթից (ՀՀ Սահմանադրության 43-44-րդ, որպես լուղաբանուր հիմնարար դրույթներ, ինչպես նաև 23-25-րդ, 27,28-30-րդ, 30.1, հոդվածներու, որպես այլ սահմանափակումների կոնկրետ դրսևրումներ): «Սահմանափակում» սահմանադրական եզրույթը ծագել է սահմանափակում բառից, որը նշանակում է զայել որոշակի պայմաննե-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

րով, դնել ինչ-որ շրջանակներ, սահմաններ:

Իրավունքի տեսությունում իրավական սահմանափակումը բնութագրվում է որպես հակաօրինական արարքի զայռում, որը պայմաններ է ստեղծում սուրյեկտի և հանրային շահերի բավարարման, դրանց պահպանման ու պաշտպանության համար՝ իրավունքի մեջ սահմաններու այն շրջանակները, որոնց սահմաններում սուրյեկտները պետք է գործեն: «Դա անձի գործունեությունում որոշակի հնարավորությունների բացառումն է»:

Մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները և ազատությունները արտահայտում են նրա էությունը՝ կյանքը, ազատությունը, արժանապատվությունը, բարոյականությունը, և անօտարելի են: «Դրա հետ մեկտեղ, մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների բացարձակությունը չի նշանակում դրանց անսահմանափակություն և ամենաքողություն: Ցուրաքանչյուր ոք, օգտվելով իր իրավունքներից, պարտավոր է ելնել այն բանից, որ նման իրավունքներով օժտված են նաև հասարակության մյուս անդամները: Ուստի «հիմնական իրավունքների ապահովման տեսության և պրակտիկայի առանցքային հարցը ոչ այնքան այն է, թե ինչ իրավունքներ են երաշխավորում մարդուն և քաղաքացուն, այլ այն, թե որոնք են այդ հիմնական իրավունքների թույլատրելի սահմանափակումները»:

Մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումը ՀՀ իրավունքի միջնորդային ինստիտուտ է և ուսումնասիրվում է տարբեր տեսանկյուններից: Առանձնահատուկ հնչեղություն մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումը ձեռք է բերել սահմանադրական իրավունքում, քանի որ այն հիմնարար նշանակություն ունի ողջ իրավասահմանափակիչ օրենսդրության համար:

Մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումը և դրա սահմաններն իրավագիտության և իրավական համակարգի առավել բարդ և վիճահարուց հարցերից է ողջ աշխարհում»:

Եթե դիմենք իրավունքի տեսության օգնությանը, որպես ունիվերսալ գիտության, որն իր մեջ պարփակել է ամբողջությամբ վերցրած իրավագիտության հասկացությունների և կարգերի ողջ ապարատը, ապա չենք գտնի «իրավունքի սահմանափակում» հասկացության միասնական սահմանում, ինչը խանգարում է դրա հետագա զարգացումը սահմանադրական իրավունքում:

Իրավունքի տեսության շատ գիտնականների

կարծիքով սահմանափակումները կապված են հասարակությունում մարդու ազատության սահմանների որոշման հետ:

Տեսության բնագավառի շատ գիտնականների կարծիքով, սահմանափակումները կապված են հասարակությունում մարդու ազատությունների սահմանների որոշման հետ՝ ցանկացած ձևով նրա բարիքներից օգտվելով նվազեցնելով: Օրինակ, Վ.Ս. Ներսեսյանը նշում է, որ սահմանափակումները սուրյեկտիվ իրավունքի առարկա հանդիսացող բարիքներից օգտվելիս, սանկցիավորված ժամանակավոր կրծառում կամ նվազեցում է, ինչպես ըստ էության, այնպես էլ ժամանակի առումով: Ընդ որում սահմանափակվում է ոչ թե բուն բարիքը, այլ անձնական կամ հասարակական բարիքի նկատմամբ ունեցած պահանջի պայմանները, այդ բարիքից օգտվելով տևողությունը, լիարժեքությունը և որակը, ինչպես նաև այդ իրավունքները և ազատությունները դրվում են որոշակի սահմանների, շրջանակների մեջ կամ ինչ-որ կերպ հավասարակշռվում են իրավունքի սուրյեկտների տարբեր տեսակի շահերը և բարիքները:

Դրա հետ մեկտեղ մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքների սահմանափակումը այդ իրավունքները և ազատությունները որոշակի շրջանակների մեջ առնելի է կամ էլ իրավունքի սուրյեկտի (մարդ, քաղաքացի) տարարնույթ շահերի և բարիքների հավասարակշռումը:

Այլ կարծիքի է Ա.Վ. Մալկոն: «Դիտարկելով սահմանափակումները որպես իրավական երևույթ՝ հեղինակը գտնում է, որ սահմանափակումները սահմանադրությունում և օրենքներում սահմանված սահմաններն են, որոնց շրջանակներում սուրյեկտները պետք է գործեն՝ օգտագործելով իրենց իրավունքները և ազատությունները: Նման սահմանները «որպես են» պարտականությունների և արգելների, կասեցումների և պատասխանատվությունների օգնությամբ»:

Մ.Մ. Ուսյաշելը գործառական մոտեցման տեսանկյունից մարդու իրավունքների սահմանափակումը դիտում է որպես պետության օրինական գործունեություն, որն ուղղված է իրավունքների և ազատությունների իրականացման համար որոշակի սահմանների ամրագրելուն, նրա պահպանից գործառությունների կատարմանը: Նման սահմանափակումների նպատակները կարող են լինել կոնֆլիկտներ ծնող գործոնների, ծայրահեղականության և ահարեկչության մեկուսացումը»:

Վ.Տ. Տոմինը գտնում է, որ անձի իրավունքների սահմանափակումը և ինքնասահմանափակումը պետության և հասարակության գոյության անհրա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

Ժեշտ պայմանն է: Մի քաղաքացու ոչնչով չսահմանափակված իրավունքների և ազատությունների իրացումը անխուսափելի լիորեն կարող է հանգեցնել այլ քաղաքացիների իրավունքների և ազատությունների խեղմանը, նրանց միջև բախումներին: Իրենց կողմից ստանձնած պարտականությունների արդյունավետ կատարման համար պետությունը և հասարակությունը պետք է դառնան իրավունքի ինքնուրույն, իսկ միգույց նաև ազատությունների սուրյեկտներ: Բոլորի համար իրավունքների լավագույն (ոչ թե առավելագույն) ապահովումը հնարավոր է միայն յուրաքանչյուրի իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման պայմաններում¹²:

Վ. Ա. Զետվերնինը գտնում է, որ «...ազատության չափի որոշումը սահմանադրությամբ կոչվում է մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների կարգավորում և դրանց սահմանափակում: Կարգավորում հասկացությունը այդ համատեքստում ավելի լայն է քան սահմանափակումը: Կարգավորումը ներառում է ոչ միայն ազատության սահմանների որոշում, այլև մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների իրականացման երաշխիքներ»¹³:

Ինչպես տեսնում ենք, մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումների վերաբերյալ համընդիանուր տեսական պատկերացումները այնքան էլ միանշանակ չեն և հիմնականում հանգում են նրան, որ սահմանափակումը իրավական կարգավորման անհրաժեշտ եղանակ է:

Մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումները պայմանականորեն կարելի է քաժանել երեք խմբի: *Առաջին խումը իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման՝ որպես միջոցի ընկալումն* է: Դրան կարելի է դասել, օրինակ, Ա.Վ. Դոլճնիկովայի տեսակետը, ով գտնում է, որ հիմնական իրավունքների տակ պետք է հասկանալ ընական, սոցիալական և հոգևոր պատճառներով պայմանավորված սահմանադրափական միջոցների համակարգը, որը որոշում է դրա կրողին, նորմատիվ բովանդակության ոլորտն ու մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների իրացման կարգը: Այն բույլատրելի է սահմանափակել միայն ձևական ու նյութական չափանիշների համապատասխանության դեպքում¹⁴:

Տվյալ հիմնախնդրին երկրորդ մոտեցումը կայանում է սահմանափակումների՝ որպես իրավունքների և ազատությունների նեղացումների հասկացության մեջ : Բացի Ա.Վ. Աշխամինայի վերը բեր-

ված տեսակետի՝ կարելի է բերել նաև այլ մոտեցումներ:

Լ.Լ. Բելոմեստնիխը բնորոշում է մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումները որպես օրենսդրորեն սանկցիավորված մարդու և քաղաքացու իրավունքների սահմանների, շրջանակների նեղացում և նրանց որոշակի բարիքների նկատմամբ պահանջ¹⁵:

Վ.Ի. Գոյմանը իրավունքների (ազատությունների) սահմանափակումը բնութագրում է, որպես օրենքով նախատեսված հիմքերին համապատասխան և սահմանված կարգով իրականացվող ծավալի նեղացում, իսկ, Մ.Ա. Նազոռնայան՝ որպես իրավունքի նորմի բովանդակության և ծավալի փոփոխություն՝¹⁶:

Այս մոտեցման շրջանակներում բավականին ամբողջական բնորոշում է տալիս Ա.Ա. Պողմարյուվը՝ այն օրենսդրությամբ սահմանված մարդու (քաղաքացու) իրավունքների և ազատությունների իրացման սահմաններն են, որոնք արտահայտվում են արգելքներով, ներքափանցումներով, պարտականություններով, պատասխանատվությամբ, որոնց գոյությունը պատճառաբանված է սահմանադրորեն:

Ս.Ս. Ալեքսեևը ևս կիսում է այդ մոտեցումը¹⁸:

Երրորդ մոտեցման համաձայն՝ իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումը դրանցից որոշակի մասհանումն է:

Օրինակ, Բ.Ա. Էրեթելը տալիս է իրավունքների բուն սահմանադրափակական իմաստով սահմանափակման հետևյալ բնորոշումը. «Նա Սահմանադրությամբ բույլատրվող և դաշնային օրենքով սահմանված մարդու և քաղաքացու կարգավիճակից կատարվող բացառում է, բացի դրանից, որպես հիմնական իրավունքների սահմանափակում կարելի է դիտել նաև հիմնական իրավունքների և ազատությունների նորմատիվ բաղկացուցիչը կազմող շրջանակից իրավագորությունների մի մասի առգրավումը»¹⁹:

Նման մոտեցմանը դժվար է համաձայնել: Ինչպես նշել է Վ.Ի. Կրուսը. «Սահմանափակում հասկացությունը կարելի է մեկնաբանել երկու իմաստով. լայն առումով՝ որպես սեռային հասկացություն և նեղ՝ որպես մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների միջնորդափորման յուրահատուկ ձև: Հենց նեղ առումով սահմանափակման հետ են կապվում մարդու իրավունքների բովանդակության փոփոխության հետ, որը չպետք է վերաբերի նրա էությանը: Իսկ իրավունքից մասհանում նշանակում է նրա էության

փոփոխություն...»²⁰:

Ուսումնասիրելով իրավունքների և ազատությունների հասկացության վերաբերյալ գիտական մոտեցումները՝ պետք է նշել, որ բնական ազատությունը ի սկզբանե բացարձակ է, որով մարդը օժնված է ի ծնե և որը կարող է ավարտվել նրա մահով:

Դրա հետ մեկտեղ այն ձեռք է բերում սահմանափակ բնույթ այն բանի հետևանքով, որ անհատը բնակվում է իրեն նման էակմերի շրջանում, որտեղ նրանց շահերը և պահանջնունքները տարբեր են, երբեմն դրանք մտնում են խորը հակասությունների մեջ:

Նման պայմաններում, երբ յուրաքանչյուրը կարող է իրացնել իր բացարձակ ազատությունը, անհնարին է համընդիանուր սոցիալական նպատակներին հասնելը, առանց որոնց գոյություն չի կարող ունենալ հասարակությունը, ինչպես նաև մարդը:

Սահմանափակումը դիտարկվում է որպես հրամայական, սահմանադրական դրույթների վրա հիմնված, նրա սահմանված նպատակների հիմնան վրա ձեռնարկված և նրա պահանջներին համապատասխան որոշվող սահմանադրական իրավունքի այս կամ այն սուբյեկտի հնարավորությունների նորմատիվ նեղացում:

Բազմաթիվ տեսակետերի առկայությունը հիմնականում պետք է գնահատել դրական գիտական առումով, քանի որ այն արտահայտում է գիտական

մտքի ազատությունը: Մյուս կողմից այն փաստը, որ իրավագիտության մեջ քիչ են բոլորի կողմից ճանաչված բնորոշումները, այն հիմնական թերությունն է, ինչը սահմանափակումների միասնական մեկնարաննան բացակայության պատճառով պրակտիկայում կարող են հանգեցնել մարդու իրավունքների և ազատությունների իրական խախտումների:

Կարևոր է ընդգծել, որ սահմանափակումների տարբեր դոկտորիալ մեկնարանություններն իրենց դրոշմն են դրել օրենսդրության վրա, ինչի արդյունքում այն հանգեցնում է իրավասահմանափակիչ նորմերի իրավաբանական չկայացմանը: Սահմանափակումների միասնական ըմբռնման բացակայությունը բազմից փաստվել է իրավաբանական գրականությունում, նշել է նաև այդ խնդրի ընկալման դոկտրինալ հիմնախնդիրը²¹:

Այս բազմազանության հիմքի վրա սահմանադրական իրավունքի գիտությունը առաջարկում է մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումների ավելի տարրերակիված բնորոշումներ: Ընդհանրացնելով հեղինակների տեսակետները՝ կարելի է առանձնացնել հետազոտվող հիմնախնդրի նկատմամբ լայն և նեղ մոտեցում:

¹ Տե՛ս Ավակյան Ս.Ա. Կոնституция России: природа, эволюция, современность. М., 2005. С. 9.

² Տե՛ս Էնզեև Բ.С. Конституция. Демократия. Права человека. М., 2007. С. 25.

³ Տե՛ս Մալ'ко А.В. Стимулы и ограничения в праве. М., 2005. С. 59.

⁴ Տե՛ս Борзунов А. А. К вопросу о политических взглядах Квинтилиана // Политическая структура и общественная жизнь древнего Рима: Проблемы античной государственности. Ярославль, 1993. С. 66-76.

⁵ Տե՛ս Փիլիսոփայական քառարան, Երևան-1975, Էջ 389-390:

⁶ Տե՛ս Մալ'ко А.В. Стимулы и ограничения в праве. М., 2005. С. 60.

⁷ Տե՛ս Конституционные права в России: дела и решения: Учебное пособие / Отв. ред. А. Шайо. М., 2002. С. 56.

⁸ Տե՛ս Пчелинцев С.В. Концептуальные подходы к формированию теории ограничения прав и свобод граждан на современном этапе // Конституционное и муниципальное право. 2006. № 5. С. 23.

⁹ Տե՛ս Нерсесянц В.С. Права и свободы человека как фактор общеевропейского сотрудничества и интеграции / В сб. «Права человека и политическое реформирование». Отв. ред. Лукашева Е.А. М., 1997.

¹⁰ Տե՛ս Մալ'ко А.В. Стимулы и ограничения в праве. Саратов, 1994. С. 5.

¹¹ Տե՛ս Ստյանց Մ.Մ. К вопросу об ограничении прав человека // Правовая политика и правовая жизнь. 2005. №1. С. 113-114.

¹² Տե՛ս Томин В.Т. Принципы, пределы, основания ограничения прав и свобод человека и гражданина по российскому и международному праву. Материалы “круглого стола” журнала Государство и право// Государство и право. 1998. № 7. С.26.

¹³ Տե՛ս Четверников В.А. Конституция Российской Федерации. Проблемный Комментарий. М. 1997. С.30.

¹⁴ Տե՛ս Докжникова А.В. Конституционные критерии допустимости ограничения основных прав человека и гражданина по российскому праву, Тюмень 2003, авторф. Канд. Дисс. С. 12.

ԱՐԴԻՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

¹⁵ Տե՛ս Աշմիխինա Ա.Վ. Конституционно правовой механизм ограничения прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации. Волгоград 2009. С.17.

¹⁶ Տե՛ս Беломестных Л.Л. Ограничение прав и свобод человека и гражданина (Теоретический аспект): Дис.... канд. юрид. наук. М., 2003. С. 15-23.

¹⁷ Տե՛ս Гойман В.И., Нагорная М.А. О понимании советского права // Советское государство и право. 1979. N7.

¹⁸ Տե՛ս Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения: Монография. М., 2001. С.673-674,727.

¹⁹ Տե՛ս Эбзеев Б.С. Человек, народ, государство в конституционном строе Российской Федерации. М. 2005. С. 229-230.

²⁰ Տե՛ս Крусс В.И. Выступление на “круглом столе”// Государство и право. 1998. N8, С. 62.

²¹ Տե՛ս Лапаева В.В. Проблема ограничения прав и свобод человека и гражданина в Конституции РФ (опыт доктринального осмысливания) //Журнал российского права. 2005. N 7.С. 13; Хабриева Т.Я. Чиркин В.Е. Теория современной конституции.- М.: Норма, 2005. С.146.

Հովհաննես Մարտիրոսյան

Պատմական պատմագիր
աշխատավոր պատմագիր
Երևանի պատմագիր պատմագիր
Երևանի պատմագիր պատմագիր

РЕЗЮМЕ

Понятие и необходимость ограничения основных прав и свобод человека

Ограничение прав и свобод человека и гражданина базовый стандарт конституционного статуса личности. Без ограничений практически нельзя осуществлять права человека и они будут иметь декларативное значение. Фактически ограничения являются основой для признания отдельных основных прав. Ограничение прав и свобод человека и гражданина, т.е. определение границ свобод личности в обществе и в государстве является одним из важных стороне взаимоотношений между государством и личностью. В Конституции Республики Армении закреплено концептуальное отношение к соотношению интересов личности, общества и государства. Это в концентрированном виде выражено в статье 3 Конституции Республики Армения. “Человек, его достоинство, основные права и свободы являются высшей ценностью”. Наука о конституционном праве предлагает более дифференцированные определения ограничений прав и свобод человека и гражданина. Обобщая точки зрения авторов можно выделить широкий и узкий подход к изучаемой проблеме.

Ключевые слова: человек, права, свободы, ограничение, Конституция, статус.

Suren Sargsyan

Border troops of SNS RA,
Post graduate student of Law department, Yerevan Gladzor University

SUMMARY

Concept and need of restriction of basic rights and freedoms of the person

Restriction of the rights and freedoms of the person and citizen basic standard of the constitutional status of the personality. Without restrictions it is practically impossible to carry out human rights and they will have declarative value. Actually restrictions are a basis for recognition of separate basic rights. Restriction of the rights and freedoms of the person and citizen, i.e. delimitation freedom persons in society and in the state is one of important to the party of relationship between the state and the personality. In the Constitution of the Republic of Armenia and the conceptual relation to a ratio interest of the personality, society and state is fixed. It in the concentrated look is expressed in article 3 of the Constitution of the Republic of Armenia. “The person, his advantage, basic rights and freedoms are the supreme value”. The science about a constitutional right offers more differentiated definitions of restrictions of the rights and freedoms of the person and the citizen. Generalizing the points of view of authors it is possible to allocate broad and narrow approach to the studied problem.

Keywords: person, rights, freedoms, restriction, Constitution, status.

ԱՐՄԵՆՈՒՀԻ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՀՀ արդարադատության նախարարության դատական հանձնարարությունների բաժնի պետ,
իրավագիտության մագիստրոս, Եվրոպական կրթական տարածաշրջանային ակադեմիայի Եվրոպական իրավունքի և իրավագիտության ֆակուլտետի ասպիրանտ

ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՍԻՌՈՒԹՅՅԱՆ

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՅԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՎԵՐԱԶԳԱՅԻՆ ԴԱՏԱՐԱՆ ԵՎ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՍԻՌՈՒԹՅՅԱՆ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՅԱՆ ՍԱՐՄԻՆ

Եվրոպական իրավունքը առավել դինամիկ իրավական համակարգերից է: Վերջին տարիների ընթացքում այն ենթարկվել է մի շարք առանցքային փոփոխությունների, որոնք կապված են Եվրոպական ինտեգրման գործընթացի, ինչպես նաև այդ ինտեգրման կայացման և կատարելագործման իրավական հիմքը կազմող հիմնադիր ակտեր մշակելու և գործողության մեջ դնելու հետ:

Գործելով իր իրավասության շրջանակներում՝ Արդարադատության Եվրոպական դատարանը ձևակերպել է ինտեգրացիոն գործընթացի զարգացման համար կենսական նշանակության հայեցակարգային դրույթներ, որոնք և հանդիսանում են այս հոդվածի ուսումնամիտության առարկան:

Հիմնարար բառեր - Եվրոպական իրավունք, Արդարադատության Եվրոպական դատարան, ԵՄ նախադեպային օրենսդրություն, ԵՄ ինստիտուտներ, ինտեգրացիոն գործընթաց:

Եվրոպական միության իրավական համակարգի զարգացման մեջ ԵՄ դատարանի դերն արժանի է ամենաբարձր գնահատականի: Կարելի է ամենայն վստահությամբ պնդել, որ և Եվրոպական Սիրությունը, և նրա իրավունքը կիմնեին ուրիշ՝ պակաս զարգացած, ժողովրդավարական, օժտված ավելի փոքր իրավասությամբ և ցածր հեղինակությամբ, եթե ԵՄ ինստիտուտների համակարգում չիներ այնպիսի մարմին, ինչպիսին Եվրոպական դատարանն է:

ԵՄ Դատարանը շարունակում է մնալ ԵՄ ժողովուրդների կյանքի բոլոր ոլորտներում ինտեգրման գործընթացների ամենակատիվ «շարժիչներից» մեկը: Եվրոպական դատարանի հեղինակության և ազդեցության մեծացմանը նպաստել են Ամստերդամի, Նիցցայի և վերջերս Էլ Լիսարոնի պայմանագրերով նրա իրավագործության ընդլայնումը¹:

Դատարանին է պատկանում Եվրոպական իրավունքի ձևավորման և զարգացման, ինտեգրացիոն կառույցների կայացման և զարգացման կարևորագույն դերը: Որպես անկախ մասնագիտացված մարմին՝ դատարանի ստեղծումը դիտարկվել է որպես ինտեգրացիոն համայնքների նպատակների իրականացման, նրանց միասնականության երաշխիք:

Ի սկզբանե հիմնադրված լինելով Քարածիսի և պղղպատի Եվրոպական միության շրջանակներում Եվրոպական տնտեսական միության և Եվրատոմի ստեղծման հետ միասին այն միաձուլման արդյունքում վերակազմավորվել է նրանց համար ընդհանուր Եվրոպական համայնքների դատարան:²

Եվրոպական համայնքների դատարանը, որը կոչված է ապահովել Եվրոպական իրավունքի միանման ընկալում և կիրառություն, համեմատաբար կարծ ժամանակահատվածում կարողացավ հաստատվել որպես բարձր հեղինակություն ունեցող և անկողմնակալ մարմին:

Դատարանը Եվրոպական համայնքների և Եվրոպական միության հինգ ինստիտուտներից մեկն է: Ինչպես մյուս ինստիտուտները, նրա իրավական կարգավիճակի հիմքերն ամրագրված են Եվրոպական միության մասին պայմանագրի «Համայնքների ինստիտուտները» վերտառությամբ 5-րդ բաժնում: Միևնույն ժամանակ, դատարանը ԵՄ ինստիտուտներից միակն է, որն ունի իր կանոնադրություն՝ ստատուտը: Կանոնադրությամբ են սահմանված Դատարանի կազմակերպական և դատավարական խնդիրները, ինչպես նաև ԵՄ դատարական համակարգի գործունեության կարգը:

1993 թվականից սկսած Դատարանը, ինչպես

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

և Խորհուրդը, Հանձնաժողովը, Եվրոպական խորհրդարանը, հանդես է զայիս որպես Եվրոպական միության միասնական ինստիտուտ³:

Դատարանի գործող կանոնադրությունն ընդունվել է 2001 թվականին ստորագրված Նիցցայի պայմանագրի հետ միաժամանակ և որպես արձանագրություն կցվել է Եվրոպական միության հիմնադիր փաստաթրեթին (դատարանի կանոնադրության արձանագրություն): Այն կազմված է վեց բաժիններից՝ 70 հոդվածներով, ինչպես նաև դրանց կից՝ մասնագիտացված դատարանների կանոններից:

Գործելով իր իրավասության շրջանակներում դատարանը ձևակերպեց ինտեգրացիոն գործընթացի գարգացման համար կենսական նշանակության հայեցակարգային դրույթներ:

Արդարադատության եվրոպական դատարանը մեկնարանում է Եվրոպական միության օրենսդրությունը՝ նպատակ ունենալով ապահովել ԵՄ բոլոր անդամ երկրների կողմից դրա միատեսակ կիրառությունը: Այն լրիդում է նաև ԵՄ անդամ երկրների կառավարությունների և ԵՄ ինստիտուտների միջև ծագող իրավական վեճերը: Սասնավոր անձինք, կազմակերպությունները կամ ընկերությունները նույնպես կարող են հայց ներկայացնել դատարան, եթե նրանք գտնում են, որ իրենց իրավունքները խախտվել են ԵՄ հաստատությունների կողմից⁴:

Արդարադատության եվրոպական դատարանը կազմավորվում է 27 դատավորներից՝ յուրաքանչյուր ԵՄ երկրից մեկական դատավոր: Նրանք նշանակվում են վեց տարի ժամկետով՝ վերընտրման իրավունքով: Նրանք ընտրվում են անհատներից, որոնց անկախությունը կասկածներ չի հարուցում, և որոնք համապատասխանում են դատական բարձր պաշտոն գրադեցնելու համար անհրաժեշտ դրականականը իրենց երկրներում:

Դատարանին աջակցում են 8 գլխավոր փաստարանները, որոնց աշխատանքը կայանում է դատարանում հարուցված գործերի վերաբերյալ կարծիքներ ներկայացնելու մեջ: Կարծիքները ներկայացվում են իրապարակայնորեն և բացարձակ անկողմնակալ:

Գլխավոր փաստարանը դատարանի անդամների երկրորդ՝ լրացնությամբ, կատեգորիա է: Հիշյալ ինստիտուտը ներմուծվել է Ֆրանսիայի դատական համակարգի, որտեղ նման պաշտոն գոյություն է ունեցել դեռևս միջնադարում (avocat general): Գլխավոր փաստարանի գործառույթները մասամբ հիշեցնում են Հայաստանում դատախազի դերը, որի ներկայությունը և կարծիքը որոշ կարգի գործե-

րի դատաքննության ժամանակ պարտադիր է:

Գլխավոր փաստարանի եզրակացությունները ծառայում են նաև որպես իրավունքի և Եվրոպական միության իրավական դոկտրինի վերաբերյալ տեղեկատվական արժեքավոր աղբյուր: Ինչպես և Արդարադատության եվրոպական դատարանի որոշումները, դրանք քարզմանվում են ԵՄ բոլոր պաշտոնական լեզուներով և ուսումնասիրվում են իրավագետների և պրակտիկ իրավաբանների կողմից:

Ինչպես նշել ենք վերը, ԵՄ արդարադատության դատարանի գլխավոր փաստարաններն ուրիշ են, և փորձը ցույց է տալիս, որ այդ քանակը բավարար չէ, քանի որ Դատարանի կողմից քննվող գործերի քանակը հասնում է հարյուրավորների, և դրանցից յուրաքանչյուրի համար պետք է նշանակվի մեկ գլխավոր փաստարան:

Այս կապակցությամբ ԵՄ մասին պայմանագիրը բույլ է տալիս ավելացնել գլխավոր փաստարանների թիվը դատարանի միջնորդությամբ՝ ԵՄ խորհրդի որոշման համաձայն:

Եթե քննվող գործը չի բարձրացնում իրավունքի բնագավառում նոր խնդիրներ, ապա դատարանը կարող է որոշում կայացնել առանց գլխավոր փաստարանի մասնակցության (2001թ. Կանոնադրության 20-րդ հոդված): Այսպիսով, գլխավոր փաստարանները հնարավորություն ունեն կենսուրնանալու իրականում իրավական իմաստով բարդ գործերի վերլուծության վրա, որոնք ի վիճակի են տալ նոր լիցք ԵՄ նախադեպային իրավունքի գարգացմանը:

Յուրաքանչյուր դատավոր և գլխավոր փաստարան նշանակվում է վեց տարի ժամկետով, որոնցից յուրաքանչյուրը վերընտրման իրավունքը ունի: Նրանք նշանակվում են ԵՄ երկրների կառավարությունների համաձայնությամբ:

Դատարանին մեծ քանակությամբ գործերի բնանության առնչությամբ աջակցելու և քաղաքացիներին լավագույն իրավական պաշտպանություն առաջարկելու նպատակով գլխավոր դատարանը քննում է այն գործերը, որոնք ներկայացվել են մասնավոր անձանց, ընկերությունների և կազմակերպությունների կողմից և այն գործերը, որոնք կապված են մրցակցային իրավունքի հետ:

ԵՄ Քաղաքացիական ծառայության տրիբունալը քննում է Եվրոպական միության և իր անձնակազմի միջև ծագող վեճերը:

Դատարանը որոշումներ է կայացնում իրեն ներկայացված բոլոր գործերով: Դատարանի կողմից առավել հաճախակի քննվող գործերի տեսակներն են՝

ԱՐԴԱՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

– նախնական որոշումները. այս գործերը հարուցվում են այն դեպքում, երբ ազգային դատարանները դիմում են դատարանին՝ ԵՄ օրենսդրության այս կամ այն դրույթը մեկնաբանելու համար,

– գործեր, որոնք կապված են պարտավորությունները չկատարելու հետ. սրանք ուղղված են ԵՄ անդամ երկների կառավարությունների դեմ, որոնք չեն կիրառում ԵՄ օրենսդրությունը,

– դադարեցման գործողություններ. սրանք ուղղված են ԵՄ այն օրենքների դեմ, որոնք խախտում են ԵՄ պայմանագրերը կամ հիմնարար իրավունքները,

– գործողություններ անգործության դեմ. սրանք գործեր են, որոնք հարուցվում են ԵՄ ինստիտուտների դեմ՝ նրանցից պահանջվող որոշումները չկայացնելու համար,

– ուղղակի գործողություններ. սրանք հարուցվում են ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց կամ կազմակերպությունների կողմից ԵՄ որոշումների կամ գործողությունների դեմ:

Անդրադարձնեք գործերի վերը նշված տեսակներից յուրաքանչյուրին առանձին–առանձին:

1. Նախնական որոշման ընթացակարգ

ԵՄ յուրաքանչյուր անդամ պետության ազգային դատարան պատասխանատու է իր երկրում ԵՄ օրենսդրության պատշաճ կատարումն ապահովելու համար: Բայց առկա է վտանգ, որ տարբեր երկների դատարաններ ԵՄ օրենքներին կարող են տալ տարբեր մեկնաբանություններ:

Որպեսզի վերոգրյալը տեղի չունենա, գոյություն ունի «նախնական որոշում» ընթացակարգը: Եթե ազգային դատարանը կասկածներ ունի ԵՄ օրենսդրության մեկնաբանության կամ կիրառության հետ կապված, ապա կարող է, իսկ որոշ դեպքերում նաև պարտավոր է դիմել Արդարադատության եվրոպական դատարանին՝ խորհրդատվություն ստանալու նպատակով: Այս հիշյալ «խորհուրդն» էլ կոչվում է «նախնական որոշում»:

2. Պարտավորությունները չկատարելու ընթացակարգ

Կոմիտեն այն դեպքում, եթե հիմքեր ունի կարծելու, որ ԵՄ անդամ երկիրն ի վիճակի չէ կատարել ԵՄ օրենսդրությունը ստանանած պարտավորություններին համապատասխան, կարող է դիմել Դատարան: Հիշյալ հիմքով դատարանում կարող է գործ հարուցել նաև ԵՄ անդամ ցանկացած երկիր:

Ամեն դեպքում դատարանը քննում է այս մեղադրանքները և որոշում կայացնում: Եթե պետությունը մեղավոր է ճանաչվում, ապա պարտավորությունը է անհապաղ ուղղել ստեղված իրավիճակը: Եթե դատարանը գտնում է, որ տվյալ երկիրը հա-

մապատասխան որոշումը չի կատարում, կարող է նաև տուգանել նշված պետությանը:

3. Դադարեցման գործողություններ

Եթե ԵՄ որևէ անդամ երկիր, խորհրդադր, կոմիտեն կամ որոշ դեպքերում նաև խորհրդարանը գտնում են, որ ԵՄ օրենքներից որևէ մեկը օրինական չէ, կարող են դատարան դիմել հիշյալ իրավական ակտի գործողությունը դադարեցնելու համար:

«Դադարեցման գործողությունները» կարող են կիրառվել նաև մասնավոր անձանց կողմից, որոնք կարող են դիմել դատարանին՝ դադարեցնելու ԵՄ ինստիտուտներից մեկի կողմից ընդունված որևէ կոնկրետ օրենքի, որոշման, կանոնակարգի գործողությունը, եթե այն անմիջականորեն կամ անուղղակի կերպով բացասաբար է ազդում նրանց վրա:

Եթե դատարանը գտնի, որ որոշումները կայացվել են ոչ ճիշտ կամ հիմնված չեն եղել պայմանագրերի վրա, այն կարող է դրանք առ ոչինչ ճանաչել:

4. Անգործության դեմ գործողությունները

Պայմանագիրը պահանջում է խորհրդարանից, խորհրդից և կոմիտեից կայացնել անհրաժեշտ որոշումներ որոշակի պայմաններում: Եթե նրանք անկարող են գտնվում որոշումներ կայացնել, ապա անդամ երկրները, համայնքների այլ ինստիտուտներ և որոշ դեպքում նաև ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձինք կարող են բողոք ներկայացնել դատարան՝ հիշյալ անգործությունը պաշտոնապես գրանցելու համար:

5. Ուղղակի գործողություններ

Յանկացած անձ կամ կազմակերպություն, որին վճար է պատճառվել համայնքների կամ իր անձնակազմի անգործության հետևանքով, կարող է դիմել գլխավոր դատարան՝ փոխհատուցում ստանալու խնդրանքով:

Դատարանի իրավասությունների լայն շրջանակը թույլ չի տալիս այն ամբողջությամբ նմանեցնել տարբեր երկրների դատական մեխանիզմներում գոյություն ունեցող դատական իշխանության որոշակի տեսակի: Առաջին ատյանի կամ վերաքննիչ ատյանում գործերի քննության ժամանակ այն համակցում է ընդիհանուր իրավասության, վարչական, սահմանադրական, ինչպես նաև միջազգային դատարանի գործառույթներ:

Ուստանանակի Դաշնության, Գերմանիայի և մի շարք այլ երկրների սահմանադրական դատարանների նման դատարանն իրավասու է քննել պրեյուդիցիալ կարգով (անուղղակի իրավասության գործեր) ԵՄ տարածքում գտնվող բողոք դատական մարմինների դիմումները, ընդ որում, ան-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

դամ երկրների բարձրագույն դատական ատյան-ները ոչ միայն իրավասու են, այլ նաև պարտավոր են դիմել նման հարցումներով:

Անողողակի իրավասության գործերը այն գործերն են, որոնք ԵՄ դատարանը քննում է անդամ երկրների դատական մարմինների դիմումներով: Յանկացած ազգային դատարան, որը վեճ է լուծում կազմական ԵՄ դատավորների կիրառման հետ, կարող է, իսկ երբեմն էլ պարտավոր է դիմել արդարադատության դատարան՝ նախնական որոշման ընթացակարգի համար: ԵՄ անդամ երկրների ազգային դիմումները անվանվում են պրեյուդիցիալ, այսինքն՝ դրանք ներկայացվում են մինչև գործով վերջնական որոշում կայացնելը: Ի տարրերություն ուղղակի իրավասությամբ քննվող գործերի, ԵՄ արդարադատության դատարանը այս դեպքում վեճի կարգավորման վերաբերյալ որոշում չի կայացնում. դա անում է ազգային դատարանը գործի փաստական հանգանակների սեփական գնահատումից հետո, սակայն հարկ է նշել, որ ԵՄ արդարադատության դատարանի որոշումը ենթակա է պարտադիր կատարման պրեյուդիցիալ դիմում ներկայացրած ազգային դատարանի համար:

Եվրոպական միության արդարադատության դատարանը Եվրոպական միության և Ասոմային էներգիայի Եվրոպական համայնքի (Եվրաստոմ) դատական մարմինն է: Այն կազմված է երեք ասյաններից՝ արդադատության դատարանից, գլխավոր դատարանից և քաղաքացիական ծառայության տրիբունալից: Դրանց առաջնային գործառույթը Եվրոպական միության գործողությունների օրինականության ստուգումն է և Եվրոպական միության իրավունքի միանման մեկնարանության ու կիրառության ապահովումը:

Դատական նիստը կարող է իրավիրվել լրիվ կազմով՝ մեծ պալատում 13 դատավորների մասնակցությամբ կամ 3-ից 5 դատավորի կազմով պալատներում:

Դատավորներն իրենցից մեկին ընտրում են որպես դատարանի նախագահ՝ երեք տարի ժամկետով՝ վերընտրման իրավունքով: Դատարանի նախագահը դեկավորում է դատարանի աշխատանքները և մասնակցում է լիակազմ և մեծ պալատի նիստերին:

Դատարանի պլենար (լիակազմ) նիստեր իրավիրվում են դատարանի կանոնակարգով սահմանված հատուկ դեպքերում (օրինակ՝ պաշտոննեական պարտականությունները կատարելու պատճառով Եվրոպական օմբուդսմենի պաշտոննեակության կամ Եվրոպական հանձնաժողովի անդամի դեմ

գործերը քննելիս) կամ, եթե դատարանը գտնում է, որ գործը բացառիկ կարևորություն ունի:

Մեծ պալատի կազմով քննվում են այն գործերը, եթե քննվող գործը բարդ է կամ առանձնակի կարևորություն ունի, կամ գործով կողմ հանդիսացող անդամ երկրներից մեկը խնդրել է այն մեծ պալատի կազմով քննության առնել:

Մյուս գործերը քննվում են 3-ից 5 դատավորի կազմով պալատներում: Հինգ դատավորի կազմով պալատների նախագահներն ընտրվում են երեք տարի ժամկետով, իսկ երեք դատավորների կազմով պալատների նախագահները՝ մեկ տարի ժամկետով:

Արդարադատության եվրոպական դատարանը հանդես է գալիս նաև որպես վերաքննիչ դատարան միայն գլխավոր դատարանի կողմից կայացած դատավճռների և որոշումների բողոքարկման պարագայում: Եթե վերաքննիչ բողոքը ընդունելի է և բավարար չափով հիմնավորված, ապա ԵՄ արդարադատության դատարանը բեկանում է գլխավոր դատարանի կողմից կայացված դատավճռոր: Վարույթի իրականացման երկրի համաձայնությամբ ԵՄ արդարադատության դատարանը ինքն է լուծում վեճը, այլ կերպ՝ ԵՄ արդարադատության դատարանը գործը վերադարձնում է գլխավոր դատարան, որը պարտավորվում է իրականացնել արդարադատության դատարանի վերաքննիչ բողոքի արդյունքում կայացված որոշումը:

Իր հերթին գլխավոր դատարանն ինքը հանդիսանում է որպես վերաքննիչ դատարան ԵՄ քաղաքացիական ծառայության տրիբունալի կողմից կայացված որոշումների բողոքարկման դեպքում: Այս դեպքում ևս գլխավոր դատարանի՝ որպես վերաքննիչ ատյանի կայացրած որոշումները բացառիկ դեպքերում կարող են վերանայվել ԵՄ արդարադատության դատարանի կողմից՝ համաձայն ԵՄ արդարադատության դատարանի կանոնադրության:

Վստահաբար կարելի է փաստել, որ ԵՄ արդարադատության դատարանը քաղաքական և իրավական դաշտում ունեցած ազդեցությամբ կարող է մրցակցել ազգային գերազույն և սահմանադրական դատարանների և անգամ միջազգային դատարանների հետ:

¹ Տե՛ս Հարությունյան Ա. Շ. Եվրոպական Սիոնըյան իրավունքի հիմնքները, Երևան, Տիգրան Մեծ հրատարակչություն, 2011թ.:

² Տե՛ս Giandomenico Majore “Europe as the Would-be world power”, The EU at Fifty, Cambridge University Press, 2009.

³ Տե՛ս Право Европейского Союза. Под редакцией профессора С.Ю. Кашкина, Учебник для вузов, 3-е издание, переработанное и дополненное, Юрайт, Москва, 2010.

⁴ Տե՛ս Mattli, Walter and Slaughter, Anne-Marie, 1998, “Revisiting the European Court of Justice”, International Organization, 52(1).

⁵ Տե՛ս Mattli, Walter and Slaughter, Anne-Marie, 1998b, “The Role of National Courts in the Process of European Integration: Accounting for Judicial Preferences and Constraints”, Hart Publishing, Oxford.

⁶ Տե՛ս Panke, Diana, 2007, “The European Court of Justice as an Agent of Europeanization? Restoring Compliance with EU Law”, Journal of European Public Policy, 14(6).

Արմենի Արդյունյան

Начальник отдела судебных поручений министерства юстиции РА,
аспирант факультета европейского права и юриспруденции
Европейской образовательной региональной академии

РЕЗЮМЕ

Суд Европейского союза как наднациональный орган правосудия Европейского союза

Европейское право является наиболее динамично развивающейся правовой системой нашей современности. В последние годы она претерпела ряд ключевых изменений, которые имеют отношение к процессу европейской интеграции, а также развитию и совершенствованию правовой основы.

Действуя в рамках своей юрисдикции, Суд Европейского союза сформулировал жизненно важные концептуальные положения для развития процесса европейской интеграции, которые и являются предметом изучения настоящей статьи.

Ключевые слова: Европейское право, Европейский суд, судебная практика ЕС, правовая система ЕС, институты ЕС, интеграционный процесс.

Armenuh Harutyunyan

Head of Division of Judicial Commissions,
Ministry of Justice of the Republic of Armenia, Master in Law,
Graduate student of the European Educational Regional Academy

SUMMARY

Court of the European Union as a supranational authority of justice of the European Union

The European law is the most dynamically developing legal system. In recent years it has undergone a number of key changes that are relevant to the process of European integration, as well as the development and improvement of the legal framework.

Acting within its jurisdiction, the Court of the European Union has made vital conceptual provisions for the development of European integration, which are the subject of this article.

Keywords: European law, the European Court jurisprudence of the EU, the legal system of the EU, the EU institutions, the integration process.

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՆՆԱ ԴԱՆԻՔԵԿՅԱՆ

Հայ-ռուսական (պլավինական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քրեական իրավունքի և քրեական դատավարության իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

ՍԱՍՆԱՎՈՐ ՀԱՏՎԱԾԻ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ ԿԱՏԱՐՎՈՂ ՀԱՆՁԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՏՈՒԿ ՍՈՒԲՅԵԿՏԸ ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Սույն հոդվածում հետազոտվում են առևտրային կաշառքի և առևտրային կամ այլ կազմակերպությունների ծառայողների կողմից լիազորությունները չարաշահելու հատուկ սուբյեկտի քրեականությունների հատուկ սուբյեկտին բնորոշ հատկանիշներն ու առանձնահատկությունները և բացահայտվում են մի շարք արդիական տեսական և գործնական հիմնախնդիրներ՝ կապված դրա բնորոշման և այդ հասկացության ծավալի մեջ ընդգրկվող անձանց շրջանակի հետ։ Վերոգրյալի հիմնան վրա վերհանվում են քրեական օրենսդրության բացերը և ձևակերպվում են գործնական առաջարկություններ դրա կատարելագործման վերաբերյալ։

Հիմնարար բառեր - հատուկ սուբյեկտ, առևտրային կամ այլ կազմակերպությունների ծառայող, առևտրային կաշառք, լիազորությունները չարաշահելը։

Մասնավոր հատվածի ծառայության ոլորտում կատարվող հանցագործությունների՝ առևտրային կաշառքի (ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ հոդված) և առևտրային կամ այլ կազմակերպությունների ծառայողների կողմից լիազորությունները չարաշահելու (ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդված) առանձնահատկությունը կայանում է նաև նրանում, որ նշված արարթները կարող են կատարվել միայն հատուկ սուբյեկտների կողմից։

Համաձայն ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ հոդվածի 5-րդ մասի՝ այդպիսին է համարվում այն անձը, ով մշտապես, ժամանակակիրապես կամ հատուկ լիազորությամբ իրականացնում է կարգադրիչ կամ այլ կառավարչական գործառույթներ կամ գրադեցնում է ցանկացած այլ պաշտոն առևտրային կազմակերպություններում՝ անկախ սեփականության ձևից, ինչպես նաև պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններ, պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների հիմնարկներ շիամարվող ոչ առևտրային կազմակերպություններում։

Անդրադառնալով համապատասխան կազմակերպություններում ծառայող կամ որոշակի մասնագիտական գործունեություն իրականացնող

անձի իրավական կարգավիճակին՝ հարկ է նշել, որ վերը նշված հանցագործությունների սուբյեկտի ծառայողական գործառույթների շրջանակը էապես ընդլայնվել է՝ ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ հոդվածի 5-րդ մասի նախկին խմբագրության համեմատ։ Այսպես, «ՀՀ քրեական օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» 09.02.2012թ. ՀՕ-18-Ն օրենքի ուժով տվյալ արարթների սուբյեկտների շարքին կարգադրիչ կամ այլ կառավարչական գործառույթներ իրականացնող ծառայողների հետ մեկտեղ դասվել են նաև ցանկացած այլ պաշտոն զբաղեցնող անձինք։ Առաջին հայացքց թվում է, թե դրանով վերջնական լուծում է տրվել դեռևս խորհրդային քրեական իրավունքի տեսությունում ծագած վիճելի հարցերին՝ կապված ծառայության ոլորտում կատարվող արարթների սուբյեկտի կարգավիճակը որոշելու հետ։ Նշված խնդրի շուրջ բազմակարգությունը պայմանավորված էր նրանով, որ երբեմն բարդ էր լինում միանշանակ որոշել անձի իրավական կարգավիճակը՝ նրա կողմից իրականացվող գործառույթների և տվյալ հանցագործությունների սուբյեկտներին վերագրվող լիազորությունների օրենսդրական նկարագրության միջև համապատասխանության առումով, նկատի

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ունենալով, որ տարբեր բնագավառներում իրականացվող տարատեսակ ծառայողական (մասնագիտական) գործունեության յուրահատուկ բնույթից ելնելով՝ ոչ բոլոր դեպքերում հնարավոր էր մշակել հստակ որոշված միասնական չափանիշներ: Այսպես, ծառայողական հանցագործությունների ավանդական սուբյեկտին բնորոշ հատկանիշն է որոշակի կառավարչական (կարգադրիչ, կազմակերպական-տնօրինչական, վարչատնտեսական) լիազորություններով օժտված լինելը: Կազմակերպության կառավարումը հիմնականում հանգում է դրա գույքի, ինչպես նաև անձնակազմի կառավարմանը, որպիսի գործընթացների իրականացումն ապահովելու համար ձևավորվում է և որոշակի կառավարչական ապարատ (վարչակազմ, կառուցվածքային ստորաբաժանումների ղեկավարներ), որի կազմում ընդգրկված անձինք օժտվում են կազմակերպության կառավարումն ապահովելու համար անհրաժեշտ լիազորություններով: Ո՞Դ Գերագույն դատարանի պիտումի կողմից տրված պարզաբանումների համաձայն՝ կազմակերպական-տնօրինչական գործառույթները ներառում են, օրինակ, աշխատանքային կոլեկտիվի (կամ իրենց ծառայողական ենթակայության տակ գտնվող առանձին աշխատողների) ղեկավարումը, անձնակազմի ձևավորումը (կարգերի ընտրությունը և տեղաբաշխումը) և աշխատողների աշխատանքային գործառույթները որոշելը, աշխատանքի կամ ստորադրյալների ծառայության կազմակերպումը, կարգապահության ապահովումը, խրախուսանքի միջոցների կիրառումը և կարգապահական տույժերի նշանակումը, ինչպես նաև իրավաբանական նշանակություն ունեցող և որոշակի իրավաբանական հետևանքներ առաջացնող որոշումները: Վարչատնտեսական գործառույթների թվին կարող են դասվել մասնավորապես կազմակերպությունների և հիմնարկների հաշվեկշռում և բանկային հաշիվներում գտնվող գույքի և դրամական միջոցների կառավարման և տնօրինման, ինչպես նաև այլ գործողությունների կատարման (աշխատավարձի, պարզեավճարների նշանակման մասին որոշումներ, նյութական արժեքների շարժի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելով, դրանց պահպանման, հաշվառման և ծառայությունների հարցում և այլն) հետ կապված լիազորությունները¹:

Կարգադրիչ կամ այլ կառավարչական լիա-

զորությունները կարող են արտահայտվել նաև կազմակերպության գործունեության պլանավորման, կազմակերպության կառավարման մարմինների (բաժնետերերի լինիհանուր ժողովի, տնօրենների խորհրդի, գործադիր մարմնի) որոշումների կատարման ապահովման ուղղված գործունեության, առանձին աշխատողների կամ նրանց կոլեկտիվների գործունեության նկատմամբ վերահսկողության, աշխատանքի ժամանակացույցների կազմման, հերթափոխների կազմակերպման, պատասխանատունների նշանակման, աշխատանքային կամ այլ պայմանագրերի կնքման, ինչպես նաև այլանքանյութական արժեքների ստացման, բացրողման, պահպանման, դրամական միջոցների և ֆինանսական փաստաթղթերի ստացման և տրամադրման, ծառայությունների մատուցման կամ արտադրանքի իրացման և ձեռքբերման կազմակերպման և այլ գործառույթների իրականացման մեջ: Այդպիսի գործառույթներ իրականացնող անձանց թվին են պատկանում, օրինակ, ընկերության կառավարման մարմիններում ընդգրկված անձինք, այդ թվում՝ գլխավոր տնօրեննը (գործադիր տնօրենը, տնօրենը, վարչության նախագահը, նախագահը), կոլեկտիվ գործադիր մարմնի, տնօրենների խորհրդի, տնօրինության կամ վարչության անդամները, փոխտնօրենները (փոխնահազարները), մասնաճյուղերի, ներկայացուցչությունների, կառուցվածքային ստորաբաժանումների ղեկավարները և նրանց տեղակալները, վերստուգող հանձնաժողովի անդամները, գլխավոր ինժեները, գլխավոր հաշվապահը, պահեստապետները, տնտեսվարները և այլն:

Որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում լիազորությունները չարաշահելու համար կողեզիալ մարմինների անդամների քրեական պատասխանատվության հարցը: Այսպես, կողեզիալ կարգով իրավական հետևանքներ առաջացնող որոշումն ընդունելու դեպքում, որի կատարման հետևանքով տվյալ կամ մեկ որիշ կազմակերպությանը, քաղաքացիներին կամ պետությանը պատճառվել է վնաս, կողեզիալ մարմնի կազմում ընդգրկված անձանց պատասխանատվության հարցը կարող է որոշակի խնդիրներ առաջացնել: Կարծում ենք, որ նման դեպքերում պատասխանատվություն չեն կարող կրել որոշման դեմ քվեարկած անձինք, իսկ ինչ վերաբերվում է մնացած անդամներին, ապա նրանցից յուրաքանչյուրի պատասխանատվության հարցը պետք է լուծվի՝ իիմք ընդունելով

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

նրանց վարքագծի սուրյեկտիվ կողմի բովանդակությունը (որը պարզելը գործնականում կարող է շատ բարդ լինել), ինչպես նաև պատճառական կապը տվյալ որոշման ընդունման և առաջացած վնասի միջև։ Այդ կապակցությամբ հարկ է անդրադառնալ նաև կոլեգիալ մարմնի որոշումը ի կատար ածելուն ուղղված այլ ծառայողների գործողությունների իրավական գնահատմանը։ Օրինակ՝ «Քաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված դեպքերում ընկերության բաժնետերի ընդհանուր ժողովի կամ խորհրդի կողմից խոշոր կամ շահագրգովածության առկայությամբ գործարք կնքելու մասին որոշում ընդունելիս առաջ է գալիս նաև այդպիսի գործարք կնքած կազմակերպության գործադիր մարմնի (դեկավարի) քրեական պատասխանատվության հարցը, եթե այդպիսի գործարքի արդյունքում վրա են հասել քրեական օրենքով նախատեսված հետևանքներ։ Մեր կարծիքով, նման դեպքերում, հիմք ընդունելով ՀՀ քր. օր.-ի 47-րդ հոդվածի դրույթները, պետք է հաշվի առնել ստորադաս մարմնի համար համապատասխան որոշման պարտադիր լինելու հանգամանքը, ինչպես նաև տվյալ անձի վարքագծի սուրյեկտիվ կողմի բովանդակությունը, մասնավորապես այն նպատակները, որոնցով դեկավարվում էր նա որոշումը կատարելիս։ Գտնում ենք, որ որոշման պարտադիր բնույթը պետք է բացառի վերջինիս քրեական պատասխանատվությունը, նույնիսկ եթե նա գիտակցում էր տվյալ գործարքի ակնհայտ հակասությունը ընկերության շահերին և նախատեսում դրա բացասական հետևանքները (եթե, իհարկե, նա չի գործել իր լիազորությունները իր կամ ուրիշ անձանց օգտին օգտագործելու կամ առավելություններ ձեռք բերելու կամ այլ անձանց վնաս պատճառելու նպատակով)։ Այսպես, «Քաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 88-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ ընկերության գործադիր մարմինը կազմակերպում է ժողովի և խորհրդի որոշումների կատարումը²։ Սակայն, գործնականում լինում են դեպքեր, երբ վերադաս մարմնի որոշումը ստորադասին վերապահում է վարքագծի որոշակի ազատություն, օրինակ՝ գործարք կնքելու թույլտվություն տալը։ Մեր համոզմամբ, նման պարագաներում որոշումը կատարած անձի պատասխանատվության հարցը լուծելիս պետք է հաշվի առնել նրա գործողությունների սուրյեկտիվ ուղղվածությունը։ Ընդ որում, մեր կարծիքով, միանշանակ առկա են կազմակերպության դե-

կավարի քրեական պատասխանատվության հիմքերը այն դեպքերում, երբ վերջինս, օգտագործելով իր լիազորությունները, իր կամ ուրիշ անձանց համար առավելություններ ձեռք բերելու կամ այլ անձանց վնաս պատճառելու նպատակով վերադաս մարմնի համաձայնեցմանն է ներկայացնում ընկերության շահերին ակնհայտորեն հակասող որևէ գործարքի կնքման հարցը, որի դրական լուծման հետևանքով տվյալ կամ այլ կազմակերպությունները, քաղաքացիները կամ պետությունը կարող են վնաս կրել։ Այդպիսի դեպքերում՝ նշված հետևանքների առկայության պայմաններում, անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության, անգամ, եթե վերադաս մարմինը, հավանություն տալով գործարքին, ընդունել է նրա համար պարտադիր որոշում։

Քրեական իրավունքի տեսությունում որոշակի տարակարծություն է առաջացնում այն հարցը, թե արդյո՞ք կառավարչական լիազորություններ իրականացնող անձ կարելի է համարել ընկերության բաժնետերերին և մասնակիցներին։ Այսպես, որոշ հեղինակներ այդ հարցին տալիս են դրական պատասխան³։ Հակառակ դիրքորոշումը պաշտպանող քրեագետների պատճառաբանությամբ՝ ընկերության կամ տնտեսական ընկերակցության գործունեության իրավունքի իրացումն է, ուստի ընկերության մասնակիցները (բաժնետերերը) չեն հանդիսանում տվյալ հանցագործությունների սույնեկտներ։ Վերջին տեսակետի հետ չենք կարող համաձայնել քանի որ հակված ենք «ծառայություն» հասկացության լայն իմաստով ընկալմանը։ Մեր համոզմամբ, նշված սուրյեկտները, հանդիսանալով կազմակերպության կառավարման բարձրագույն մարմիններ, օժտված են ընկերության գործունեության հետ կապված կարևորագույն հարցերով (այդ բվում՝ կանոնադրության հաստատման, դրանում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու, ընկերության վերակազմակերպման և լուծարման, գործադիր և այլ մարմինների ձևավորման, դրանց լիազորությունների վաղաժամկետ դադարեցման, հաշվապահական հաշվեկշիռների, տարեկան շահութաքամինների չափի հաստատման, շահութաքամինների վճարման և այլն) իրավաբանական նշանակություն ունեցող և իրավական հետևանքներ առաջացնող իրավական ակտեր (որոշումներ) ընդունելու իրավասությամբ, որոնք ենթակա են կատարման գործադիր մարմին-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ների կողմից: Նշված գործառույթները, կարծում ենք, ամբողջությամբ ընդգրկվում են կառավարչական լիազորությունների հասկացության մեջ:

Ուշադրության արժանի են նաև այն դեպքերը, երբ օրենքի ուժով կամ պայմանագրի հիման վրա կազմակերպության գործադիր մարմնի լիազորությունները փոխանցվում են այլ անձի: Այսպես, օրինակ, «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 88-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված կարգով՝ ժողովի որոշմամբ ընկերության գործադիր մարմնի լիազորությունները պայմանագրով կարող են տրվել առևտրային կազմակերպության (կառավարող կազմակերպության) կամ անհատ ձեռնարկատիրոջ (կառավարչի⁵): Մեր կարծիքով, նման դեպքերում միանձնյա կառավարչի, ինչպես նաև կառավարվող բաժնետիրական ընկերությունում համապատասխան գործառույթներ իրականացնող կառավարող կազմակերպության ծառայողների վրա նույնպես պետք է տարածվեն ՀՀ ք. օր.-ի 200-րդ հոդվածի 5-րդ մասի դրույթները: Նույն մոտեցումը պետք է ցուցաբերվի նաև կազմակերպության լուծարման հանձնաժողովի (լուծարողի), ինչպես նաև սնանկության գործով կառավարչի նկատմամբ, որոնց օրենքի ուժով անցնում են կազմակերպության գործերի կառավարման լիազորություններով օժտված անձ այն պատճառաբանությամբ, որ տվյալ սուբյեկտը ունի անհատ ձեռնարկատիրոջ կարգավիճակ, որն անհամատեղի է կառավարչական լիազորությունների իրականացնող ծառայողի հասկացության հետ, նրա կողմից համապատասխան գործառույթներն իրականացնելը հանդիսանում է արտոնագրման ենթակա տնտեսական գործունեության տեսակ, որից նշված սուբյեկտը ստանում է մշտական եկամուտ: Ըստ տվյալ դիրքորոշման՝ սնանկության գործով կառավարչին չի կարելի ճանաչել առևտրային կամ այլ կազմակերպությունում կառավարչական գործառույթներն իրականացնելը հանդիսանում է արտոնագրման ենթակա տնտեսական գործունեության տեսակ, որից նշված սուբյեկտը ստանում է մշտական եկամուտ:

Ընդ որում, որոշ քրեագետների տեսանկյունից, սնանկության գործով կառավարիչը չի կարող դիտվել որպես կառավարչական լիազորություններով օժտված անձ այն պատճառաբանությամբ, որ տվյալ սուբյեկտը ունի անհատ ձեռնարկատիրոջ կարգավիճակ, որն անհամատեղի է կառավարչական գործառույթների իրականացնող ծառայողի հասկացության հետ, նրա կողմից համապատասխան գործառույթներն իրականացնելը հանդիսանում է արտոնագրման ենթակա տնտեսական գործունեության տեսակ, որից նշված սուբյեկտը ստանում է մշտական եկամուտ: Ըստ տվյալ դիրքորոշման՝ սնանկության գործով կառավարչին չի կարելի ճանաչել առևտրային կամ այլ կազմակերպությունում կառավարչական գործառույթներն իրականացնելը շարքային դեկավար, քանի որ նրա գործունեության նպատակը սկզբունքայնորեն այլ է՝ սնանկության գործներացի իրականացնումը⁶: Այդպիսի մոտեցման հետ դժվար է համաձայնել, քանի որ սնանկության կառավարչին օրենքով վերա-

պահված են լայն լիազորություններ, այդ թվում՝ պարտապանի դեկավարի պարտականությունների կատարման նկատմամբ հսկողություն իրականացնելու, ինչպես նաև ըստ իրենց բովանդակության կարգադրիչ և վարչատնտեսական հանդիսացող այլ գործառույթները («Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 29-րդ հոդված), որոնց նկարագրությունը վկայում է դրանց կառավարչական բնույթի մասին: Բացի այդ, սնանկության ինստիտուտի Էռթյունն ու նշանակությունը չի հանգում կազմակերպության լուծարմամբ եզրափակվող գործներացի կազմակերպմանը, այլև ուղղված է պարտապանի վճարունակության վերականգնմանը (ֆինանսական առողջացմանը): Այդ նպատակով օրենքը նախատեսում է միջոցառումների համալիր («Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 59-րդ հոդված), որի իրականացնումը ենթադրում է կառավարչական գործունեություն⁷: Ինչ վերաբերում է նշված սուբյեկտի կողմից անհատ ձեռնարկատիրոջ կարգավիճակ ունենալուն, ապա, մեր կարծիքով, դա չի կարող ազդել սնանկության գործներացում գտնվող կազմակերպությունում նրա կողմից իրականացվող գործառույթների բնույթի վրա:

Առևտրային և այլ կազմակերպություններում ծառայության շահերի դեմ ուղղված հանցագործությունների սուբյեկտի հատկանիշներին համապատասխանելու առումով վիճելի է թվում բանկերի, վարկային կազմակերպությունների, ներդրումային ընկերությունների, ներդրումային ֆոնդի կառավարիչների և ապահովագրական ընկերությունների սնանկության դեպքում նշանակվող ժամանակավոր աղմինիստրացիայի դեկավարի և անդամների, հիփորեքային կառավարչի կարգավիճակը: Մասնավորապես խոսքը վերաբերում է այն հարցին, թե նշված սուբյեկտների գործունեությունը ըստ իր բնույթի պետք է դասվի հանրային, թե՝ մասնավոր հատկածին: Այսպես, նշված անձննք նշանակվում և պարտականությունների կատարումից ազատվում են Կենտրոնական բանկի կողմից, որը վերահսկում է նրանց գործունեությունը: Այդ իսկ պատճառով որոշ քրեագետներ գտնում են, որ վերջիններիս գործունեությունը կրում է հանրային բնույթ: Օրինակ՝ Ն. Ա. Լոպաշենկոն գտնում է, որ նշված սուբյեկտները պետք է համարվեն պաշտոնատար անձ⁸:

Հանաձայն չենք նշված կարծիքի հետ, քանի որ համապատասխան սուբյեկտները՝ նույնիսկ հանրային ծառայության ոլորտում ընդգրկված,

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

պետական գործառույթներով օժտված Կենտրոնական բանկի աշխատակազմի ծառայող հանդիսանալու դեպքում, գործերով անվճարունակ կազմակերպության ժամանակավոր աղմինիստրացիայի դեկավարի, անդամի կամ հիփոքեքային կառավարչի կարգավիճակում, ոչ թե իրացնում են ՀՀ ԿԲ հանրային գործառույթները, այլ՝ իրականացնում կառավարում տվյալ կազմակերպությունում։ Այսպես, նշված սուրյեկտների լիազորությունների իրացման ոլորտը սահմանափակվում է համապատասխան կազմակերպության սահմաններով։ Ըստ եռության վերջիններիս գործունեությունը՝ իրենց վրա դրված «Քանկերի, վարկային կազմակերպությունների, ներդրումային ընկերությունների, ներդրումային ֆոնդի կառավարիչների և ապահովագրական ընկերությունների սնանկության մասին», ինչպես նաև «Ապահովված հիփոքեքային պարտատոմների մասին» ՀՀ օրենքներից բխող պարտականությունները կատարելիս, հանգում է անվճարունակ կազմակերպության գործադիր մարմնի լիազորությունների իրականացմանը (ժամանակավոր աղմինիստրացիա) կամ հիփոքեքային պարտատոմների ապահովման միջոցների (ակտիվների) կառավարմանը (հիփոքեքային կառավարիչ)։ Մեր կարծիքով, այդպիսի գործունեությունը իր բնույթով լիովին համապատասխանում է ՀՀ քր.օր.-ի 200-րդ հոդվածի 5-րդ մասում նշված, առևտրային կազմակերպությունում իրականացվող կարգադրիչ կամ այլ կառավարչական գործառույթների հատկանիշներին, ուստի հիմքեր չկան վերագրելու այն հանրային ծառայության ոլորտին։

Հարկ է նշել, որ առևտրային և այլ կազմակերպություններում իրականացվող կառավարչական գործառույթների և դրանք իրականացնող անձանց ցանկը չի կարող սպառիչ լինել, քանի որ յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում, ելնելով իրադրությունից, անձի կողմից կատարվող գործողությունները կարող են ձեռք բերել որոշակի իրավաբանական նշանակություն՝ առաջացնելով իրավաբանական հետևանքները։ Սակայն, կազմակերպության մասնագետներին ծառայողական հանցագործությունների սուրյեկտ համարելու հարցում քրեական իրավունքի տեսությունում միասնական կարծիք չկար։ Այսպես, որոշ հեղինակներ դեմ էին արտահայտվում՝ գտնելով, որ մասնագետները ոչ մի պարագայում չեն կարող դասվել նշված անձանց շարքին¹⁰։

Այլ քրեագետները, լինելով ավելի լայն մո-

տեցման կողմնակից, ընդունում էին, որ առանձին դեպքերում կառավարչական լիազորությունների իրականացմանը կարող են ներգրավվել նաև շարքային աշխատողները, որոնք մշտապես կատարում են գուտ մասնագիտական կամ տեխնիկական գործառույթներ: Այդ տեսակետի համաձայն՝ կառավարչական լիազորություններ իրականացնող անձանց այլ ծառայողներից տարբերելու համար հիմնական չափանիշն այն է, թե կրնկրես դեպքում նրանք կատարում են կառավարչակա՞ն, թե՞ բացառապես մասնագիտական կամ տեխնիկական գործառույթներ: Այսպես, Բ. Վ. Զդրավոմիսլովը գտնում էր, որ նոյն անձի կողմից կարող են կատարվել ինչպես պաշտոնեական, այնպես էլ մասնագիտական (արտադրական) գործառույթներ: Հեղինակը նշում էր, որ «...այդպիսի դեպքում վճռորոշ հատկանիշը կլինի այն բանի հաստատումը, թե տվյալ անձը կոնկրետ դեպքում կատարում էր պաշտոնեակա՞ն, թե՞ արտադրական-մասնագիտական գործառույթներ»¹¹:

Այսպիսով, Վերլուծվող հանցագործությունների սուբյեկտների շրջանակը որոշելիս հիմնական խնդիրը կայանում էր կառավարչական բնույթի ծառայողական լիազորությունները զուտ մասնագիտական, արտադրական կամ տեխնիկական գործառույթներից սահմանազատելու մեջ։ Սակայն, ՀՀ քր. օր.-ում կատարված փոփոխության, մասնավորապես՝ 200-րդ հոդվածի 5-րդ մասով նախատեսված հատուկ սուբյեկտների շարքը համապատասխան կազմակերպություններում «ցանկացած այլ պաշտոն գրադեցնող» անձով լրացնելու արդյունքում նշված խնդիրը որոշ չափով լուծում է ստացել, ընդ որում՝ ոչ ամբողջությամբ։ Ազնիայտ է, որ առևտրային և այլ կազմակերպություններում ծառայության շահերի դեմ ուղղված հանցագործությունների սուբյեկտների շրջանակն ընդայնելը նպատակ էր հետապնդում խստացնելու տվյալ հանցանքների նկատմամբ վարվող քրեական քաղաքականությունը, ինչը, կարծում ենք, լիովին արդարացված է՝ պայմանավորված լինելով այդ արարքների հանրային վտանգավորությամբ։ Այսպես, օրենսդիրը ոչ նպատակահարմար է գտել ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ հոդվածի 5-րդ մասի նախային խմբագրությունից բխող այն սահմանափակումը, որի ուժով համապատասխան արարքների համար քրեական պատասխանատվության կարող էին ենթարկվել բացառապես կառավարչական (կարգադրիչ և այլ) գործառույթներով օժտված անձինք, իսկ

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

այլ ծառայողների կողմից կատարվող նույնանման արարքները քրեական հետևանքներ չեն առաջացնում: Միանշանակ համամիտ ենք այդպիսի մոտեցման հետ՝ գոնելով, որ կառավարչական բնույթ չունեցող ծառայողական (մասնագիտական, տեխնիկական, արտադրական) գործառույթների ոչ իրավաչափ իրականացման հետևանքով օրենքով պաշտպանվող շահերին նույնական կարող է եական վճար պատճառվել: Օրինակ՝ ժամանակավոր անաշխատունակության ընթացքում աշխատանքից բացակայած անձի կողմից սահմանված կարգով անձնակազմի կառավարման բաժիններկայացված անաշխատունակության թերթիկը նշված բաժնի աշխատակցի կողմից դիտավորությամբ չի հանձնվում հաշվապահություն (որպիսի պարտականությունը բխում է կազմակերպության ներքին իրավական ակտերից), որի հետևանքով աշխատողը չի ստանում իրեն հասանելիք հատուցում ժամանակավոր անաշխատունակության ժամանակահատվածի համար: Հիմք ընդունելով վերոգրյալ՝ կարծում ենք, որ շարքային ծառայողների համապատասխան արարքների քրեականացումը պետք է դրական գնահատել (ընդ որում, տվյալ պարագաներում անհասկանալի է, թե ինչից ելնելով նման մոտեցումը չի տարածվել նաև պաշտոնական հանցագործությունների վրա՝ բացառությամբ ՀՀ քր. օր.-ի 311.1-312.1 հոդվածներով նախատեսված արարքներից): Մինչդեռ, մեր կարծիքով, օրենքում կատարված փոփոխության հետևանքով ակնկալվող արդյունքի հասնելը հաջողվել է միայն մասնակիորեն, քանի որ վերոհիշյալ օրենսդրական ձևակերպման թերի լինելու պատճառով քրեական ներգործության ոլորտից այնուհանդեմ դրւու է մնացել ծառայության ոլորտում կատարվող հանրության համար վտանգավոր արարքների բավականին լայն շրջանակ: Այսպես, կազմակերպությունում որևէ պաշտոն զբաղեցնելով տառացի մեկնաբանությամբ ենթադրում է աշխատանքային հարաբերությունների առկայությունը որոշակի մասնագիտական (տեխնիկական, արտադրական) գործառույթներ իրականացնող առաջացնող որոշակի գործողությունների կատարման կամ որոշակի գործունեության իրականացման իրավական իհմքերը չեն սահմանափակվում միայն աշխատանքային հարաբերություններով:

Համապատասխան գործառույթները կարող են բխել նաև օրենքից, այլ նորմատիվ-իրավական ակտից, քաղաքացիական պայմանագրից, հատուկ լիազորություններ վերապահող լիազորագրից, իրավասու մարմնի որոշումից կամ այլ իհմքերից: Հետևաբար, կարգադրիչ կամ այլ կառավարչական բնույթ չունեցող գործառույթներով օժտված անձանց շրջանակը բացառապես կազմակերպության հաստիքացուցակով նախատեսված պաշտոններ զբաղեցնող ծառայողներով սահմանափակելը, մեր կարծիքով, իհմնավոր չէ: Այդ պատճառաբանությամբ գտնում ենք, որ նպատակահարմար կիմներ փոփոխել ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ հոդվածի 5-րդ մասի շարադրանքը՝ նկարագրելով հանցագործության սուբյեկտին որպես այն անձին, «...ով մշտապես, ժամանակավորապես կամ հատուկ լիազորությամբ իրականացնում է կարգադրիչ կամ այլ կառավարչական կամ ցանկացած այլ գործառույթներ...» համապատասխան կազմակերպություններում:

Մինչդեռ, մեր կարծիքով, վերլուծվող հանցագործությունների սուբյեկտի հետ կապված խնդիրները վերոգրյալով չեն սահմանափակվում: Օրինակ, վիճելի է թվում այն հարցը, թե միևնույն օրյեկտի դեմ ունակող ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ և 214-րդ հոդվածների գործողությունը արդյո՞ք տարածվում է սուբյեկտների նոյն շրջանակի վրա: Այսպես, ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ հոդվածում, որպես հանցագործության սուբյեկտ, առևտրային կամ այլ կազմակերպության ծառայողի հետ մեկտեղ նշված է նաև արդիտը, այդ թվում՝ օտարերկրյա պետության՝ արդիտաժի մասին օրենսդրությանը համապատասխան՝ գործառույթներ իրականացնող արդիտը, առիջևորը և փաստաբանը, իսկ ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածում՝ միայն առևտրային կամ այլ կազմակերպությունների ծառայողները: Վերլուծելով ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ հոդվածի 5-րդ մասում տրված սուբյեկտի սահմանումը՝ «առևտրային կամ այլ կազմակերպությունների ծառայողներ» հասկացությունը լայն իմաստով մեկնաբանելիս, մասնավորապես՝ բացառապես աշխատանքային հարաբերություններով չափանափակելիս այն որոշ չափով կարելի է տարածել նաև բոլոր թվարկված սուբյեկտների վրա: Օրինակ՝ փաստաբանական արտոնագիր ունեցող անձը կարող է լինել փաստաբանական ծառայություններ մատուցող կամ ցանկացած այլ գործունեություն իրականացնող որևէ կազմակերպության աշխատող կամ էլ նույնիսկ

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

անհատ ձեռնարկատիրոց կարգավիճակ ունենալու և իր մասնագիտական գործառույթները որևէ փիզիկական կամ իրավաբանական անձի հետ կնքվածքաղաքացիական պայմանագրի հիման վրա իրականացնելու դեպքում վերջ ի վերջո հանդիսանում է հասարակական կազմակերպության ՀՀ փաստաբանների պալատի անդամ: Ելնելով կոնկրետ իրադրությունից՝ առվիտորին և արքիտրին ևս կարելի է դիտարկել որպես որևէ առևտրային կամ հասարակական կազմակերպության (առվիտորական կազմակերպության, արքիտրաժային կամ այլ հաստատության) անդամ կամ աշխատող: Բոլոր դեպքերում, ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ հոդվածի 1-ին և 3-րդ մասերի դիսպոզիցիայի շարադրանքը, մասնավորապես՝ արքիտրին, առվիտորին և փաստաբանին առևտրային կամ այլ կազմակերպության ծառայողից առանձնացնելը վկայում է այն մասին, որ օրենսդիրը չի ընդգրկում նշված սուբյեկտներին «առևտրային կամ այլ կազմակերպության ծառայող» ընդհանուր հասկացության ծավալի մեջ: Այսպիսով, ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ հոդվածի 1-ին, 3-րդ, 5-րդ մասերում և 214-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված նորմերի համադրումից և վերլուծությունից բխում է, որ վերը նշված մասնագիտական գործունեություն իրականացնող անձները, բառացիորեն որևէ կազմակերպության ծառայող չհանդիսանալու դեպքում չեն կարող համարվել լիազորությունները շարադաշելու սուբյեկտներ: Այդ կապակցությամբ հարց է ծագում, թե արդյո՞ք դա ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածի դիսպոզիցիայի անհաջող շարադրանքի, մասնավորապես՝ հանցագործության սուբյեկտի թերի նկարագրության արդյունք է, թե օրենսդիրը նպատակահարմար չի գտել սահմանել արքիտրի, առվիտորի և փաստաբանի քրեական պատասխանատվությունը՝ իրենց լիազորությունները շարադաշելու համար՝ սահմանափակվելով միայն վերոնշյալ անձանց կաշառք տալու և վերջիններիս կողմից այն ստանալու քրեափակական արգելքով: Եթե հիմք ընդունվի երկրորդ տարբերակը, ապա նման մոտեցումը անտրամաբանական է թվում՝ նկատի ունենալով, որ ինչպես ապօրինի օգուտ տրամադրելը (ստանալը), այնպես էլ լիազորությունները ոչ իրավաչափ օգտագործելը վնաս է պատճառում օրենքով պաշտպանվող հասարակական հարաբերություններին, և, բացի այդ, պարզ չէ, թե ինչով է պայմանավորված արքիտր, առվիտոր կամ փաստաբան չհանդիսացող առևտրային կամ այլ կազմա-

կերպության ծառայողի կողմից իր լիազորությունները շարադաշելու ավելի բարձր վտանգավորությունը նշված մասնագիտական գործառույթներ իրականացնող անձանց նույնանման արարքների համեմատ:

Բոլոր դեպքերում գտնում ենք, որ վերոգրյալն օրենսդրի բացըողումն է, որպիսի խնդրին լուծում տալու համար անհրաժեշտ է լիազորությունները շարադաշելու սուբյեկտների շարքում ավելացնել նաև ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ հոդվածի 1-ին և 3-րդ մասերում թվարկված անձանց:

Առևտրային և այլ կազմակերպություններում ծառայության շահերի դեմ ուղղված հանցագործությունները նախատեսող նորմերի ներգործության ոլորտում գտնվելու տեսակետից հետաքրքրություն է ներկայացնում որոշակի մասնագիտական գործունեություն իրականացնող առանձին սուբյեկտների՝ նոտարի, ինչպես նաև ֆինանսական համակարգի հաշտարարի կարգավիճակը:

Այսպես, նոտարը նշված չէ ի թիվս ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ հոդվածի 1-ին, 3-րդ և 5-րդ մասերով, ինչպես նաև 214-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված սուբյեկտների: Վերոգրյալի կապակցությամբ հարց է ծագում, թե նոտարի կողմից իրականացվող գործառույթները կրում են հանրային, թե՝ մասնավոր բնույթ, որպիսի հարցի պատասխանից կախված է տվյալ սուբյեկտի կողմից ծառայության ոլորտում կատարվող շարադաշելների որակումը, մասնավորապես՝ նման արարքները պաշտոննեական թե առևտրային և այլ կազմակերպություններում ծառայության շահերի դեմ ուղղված հանցագործությունների կատեգորիային դասելը: Նշված հարցին պատասխանելու համար անհրաժեշտ է դիմել նոտարական գործունեությունը կարգավորող իրավական ակտերի նորմերին:

Համաձայն նոտարի իրավական վիճակն ամրագրող «Նոտարիատի մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի նախսկին (մինչև 2004թ. հուլիսը գործող) խմբագրության՝ նոտարը բնութագրվում էր որպես պաշտոնատար անձ, որը ՀՀ անունից ՀՀ Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան իրականացնում է օրենքով նախատեսված նոտարական գործողություններ և այլ գործունեություն¹²: Վերոնշյալ բնորոշումը կասկածների տեղ չէր բողնում տվյալ սուբյեկտին պաշտոնատար անձանց կատեգորիային դասելու հարցում: Դրա մասին վկայում էին նաև նոտարին արդարադատության նախարարության համակարգի

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

աշխատակիցների համար նախատեսված դասային աստիճանները շնորհելու, իրենց դասային կոչումներին համապատասխան համազգեստ կրելու կարգը սահմանող դրույթները («Նոտարիատի մասին» ՀՀ օրենքի 9-րդ հոդված): Ըստ երևոյթին, 2003թ.-ին ՀՀ քրեական օրենսգիրքն ընդունելու պահի դրույթամբ ՀՀ օրենսդրությամբ նախատեսված, նոտարի հանրային-իրավական կարգավիճակը թույլ չի տվել ընդգրկելու նշված անձին առևտրային և այլ կազմակերպություններում ծառայության շահերի դեմ ուղղված հանցագործությունների սուբյեկտությունների շրջանակում, ինչպես օրինակ՝ ՌԴ-ում, որտեղ նոտարիատի ինստիտուտը բաժանված է պետական և մասնավոր հատվածների (նոտարական գործունեությունը իրականացվում է պետական նոտարական գրասենյակներում աշխատող և մասնավոր պրակտիկայով գրադիչությունուների կողմից):

Մինչդեռ, սկսած 2004թ. հուլիս ամսից, նոտարի կարգավիճակը կրել է զգայի փոփոխություններ՝ դուրս գալով հանրային ծառայության ոլորտից: Փոփոխությունները շոշափել են նոտարի իրավական վիճակին վերաբերվող մի շարք նորմեր, այդ թվում՝ «Նոտարիատի մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ նոտարն արդարադատության իրականացմանը նպաստող հանրային ծառայություններ իրականացնող անձ է, որը ՀՀ անոնց, ՀՀ Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան, իրականացնում է սույն օրենքով նախատեսված նոտարական գործողություններ և ծառայություններ՝¹³ Այսպիսով, օրենքում կատարված փոփոխությունների արդյունքում նոտարը դադարել է պաշտոնատար անձ լինելուց՝ վերածվելով հանրային ծառայություններ իրականացնող անձի: Ընդ որում, պետք չէ շփոթել «հանրային ծառայություններ» և «հանրային ծառայություն» հասկացությունները, որոնք ունեն բոլորովին տարբեր նշանակություն: Այսպես, հանրային ծառայությունների շարքին է դասվում հասարակական կյանքի որևէ նշանակալից բնագավառում իրականացվող գործունեությունը, այլ կերպ ասած՝ անձանց լայն շրջանակի կողմից սպառվող ծառայությունները, որոնք ուղղված են հասարակության անդամների կենսականորեն անհրաժեշտ կամ այլ կարևոր պահանջմունքների բավարարմանը: Այդ-

պիսիք են, օրինակ, բնակչությանը մատուցվող ջրամատակարարման, ջրահեռացման, էլեկտրաէներգիամատակարարման, ջերմամատակարարման, գազամատակարարման, հեռահաղորդակցության, փոստային, տրանսպորտային ծառայությունները («Հանրային ծառայությունները կարգավորող մարմնի մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդված)¹⁴, որոնք մատուցվում են առևտրային կազմակերպությունների կողմից և չեն վերաբերում հանրային ծառայության ոլորտին, որի հասկացությունն ու դրա համակարգի մեջ մտնող գործունեության տեսակների, կազմակերպությունների և պաշտոնների ցանկը սահմանվում են «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքով¹⁵: Բացի այդ, հարկ է նշել նաև, որ նոտարը ներառված չէ «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված հանրային ծառայությունների շրջանակում:

Նոտարի մասնավոր կարգավիճակի մասին վկայում է նաև նոտարական գործողությունների կամ նոտարի մատուցած վճարովի ծառայությունների նկատմամբ կիրառվող ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով սահմանված ձեռնարկատիրական գործունեության ոեթինը («Նոտարիատի մասին» ՀՀ օրենքի 15-րդ հոդվածի 5-րդ մաս):¹⁶

Այսպիսով, անգամ հաշվի առնելով նոտարի՝ իրավական վիճակի յուրահատկությամբ պայմանավորված նոտարական գործունեությունը հանրային ծառայության հետ մերձեցնող որոշ տարրերը (արդարադատության նախարարի կողմից նոտարին պաշտոնում նշանակելը և օրենքով նախատեսված դեպքերում պաշտոնից ազատելը, արդարադատության նախարարության կողմից նրա գործունեության նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելը)՝ վերը շարադրված հանգանաճները բավարար հիմքեր են տալիս՝ դասելու տվյալ սուբյեկտին մասնավոր հատվածում մասնագիտական գործառույթներ իրականացնող անձանց թվին:

Անդրադառնալով ֆինանսական համակարգի հաշտարարի կարգավիճակին՝ հարկ է նշել, որ տվյալ սուբյեկտը «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի իմաստով ևս չի համարվում հանրային ծառայող՝ նկատի ունենալով, որ վերջինս ընդգրկված չէ ՀՀ կենտրոնական բանկի աշխատակազմում: «Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի մասին» ՀՀ օրենքով նշված սուբյեկտին վերապահված գործառույթները կայանում են ֆինանսական կազմակերպությունների և հաճախորդների միջև մասնավոր իրավահարարերու-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

թյուններից բխող վեճերի կարգավորման մեջ: Վերսիդշյալ անձը գործում է հիմնադրամի կարգավիճակ ունեցող ֆինանսական համակարգի հաշտարարի գրասենյակի կազմում, որը հիմնադրվում է ՀՀ ԿԲ կողմից (օրենքի 23-րդ հոդված):¹⁷ Անդրադատալով գրասենյակի իրավական կարգավիճակին՝ հարկ է նշել, որ վերջինիս գործունեության, կառավարման մարմինների ձևավորման սկզբունքները, ՀՀ ԿԲ-ի հետ փոխհարաբերությունների բնույթը վկայում են տվյալ հաստատության կողմից ոչ հանրային գործառույթներ իրականացնելու մասին: Այսպես, գրասենյակի կառավարման մարմիններն են հոգաբարձուների խորհուրդը և կառավարիչը, որի լիազորություններն իրականացնում է ֆինանսական համակարգի հաշտարարը (երկու և ավելի հաշտարաբների առկայության դեպքում գրասենյակի կառավարումը իրականացնում է դրա խորհրդի կողմից ֆինանսական համակարգի հաշտարաբների բվից նշանակված գլխավոր հաշտարարը) (օրենքի 20-րդ հոդվածի 3-րդ մաս): Խորհուրդը կազմված է յոթ անդամից, որոնցից մեկական անդամին նշանակում են ՀՀ կառավարությունը և ՀՀ ԿԲ խորհուրդը, սակայն մնացած անդամները առաջադրվում և նշանակվում են մասնավոր ոլորտի կազմակերպությունների կողմից՝ իրենց միջև ձեռք բերված պայմանավորվածությամբ: Մասնավորապես բանկերի, վարկային, ապահովագրական և այլ ֆինանսական կազմակերպությունների միությունների կողմից նշանակվում է չորս, իսկ սպառողների իրավունքները պաշտպանող կազմակերպությունների կողմից՝ մեկ անդամ (օրենքի 26-րդ հոդված): Գրասենյակի և ՀՀ ԿԲ միջև փոխհարաբերությունները կարգավորվում են նրանց միջև կնքվող համաձայնագրով՝ տեղեկատվության փոխանակման, օրենսդրության գարգաման, հանրության իրավագիտակցության բարձրացման և ֆինանսական համակարգի սպառողների իրավունքների պաշտպանության հետ կապված այլ ոլորտներում համագործակցության մասին:¹⁸ Այսինքն՝ համաձայնագրի կողմերի փոխհարաբերությունները հիմնված են կարգավորման դիսպոզիտիվ սկզբունքի վրա:

Համեմատական վերլուծության ենթարկելով «Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի մասին» և «Արևտրային արքիտրամի մասին» ՀՀ օրենքների նորմերը՝ կարելի է հետևության հանգել, որ այդ երկու ինստիտուտների միջև առկա է էական նմանություն, մասնավորապես ֆինանսական համա-

կարգի հաշտարարի և արքիտրի կարգավիճակն ու գործառույթներն էապես նման են իրենց բնույթով: Վերոգրյալ հիմք է տալիս դիտարկելու ֆինանսական համակարգի հաշտարարի գործունեությունը՝ որպես հանրային ծառայության ոլորտից դուրս գտնվող՝ վերագրելով այն մասնավոր հատվածին: Նույնը վերաբերում է նաև գրասենյակի կառավարման մարմինների, մասնավորապես խորհրդի կազմի մեջ մտնող անձանց, այդ բվում՝ ՀՀ կառավարության և ՀՀ ԿԲ խորհրդի կողմից նշանակված անդամներին, որոնք տվյալ մարմնի կազմում իրականացնում են ոչ հանրային բնույթ կրող գործառույթները:

Ուշադրության արժանի է նաև քրեական օրենքում չնշված որոշակի այլ տեսակների մասնագիտական գործունեություն իրականացնող անձանց որպես վերլուծվող հանցագործությունների սույնեկտ դիտարկելու հնարավորության հարցը: Մասնավորապես խոսքը վերաբերվում է անշարժ գույքի գնահատման գործունեություն իրականացնող անձանց, նոտարական գործողություններին մասնակցող բարգմանիներին և փորձագետներին:

«Անշարժ գույքի գնահատման գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածի համաձայն՝ գործունեության նշված տեսակը կարող է իրականացվել ինչպես իրավաբանական, այնպես էլ անհատ ձեռնարկատիրոջ կարգավիճակում հանդես եկող ֆիզիկական անձի կողմից: Նշված օրենքի դրույթների ուժով գնահատողը իր մասնագիտական գործառույթները կատարելիս օժտվում է որոշակի լիազորություններով, որոնք օգտագործելու արդյունքում այլ անձանց համար առաջանում են իրավաբանական հետևանքներ՝ շշափելով քաղաքացիների, կազմակերպությունների, պետության գույքային շահերը (օրինակ՝ պետական կամ համայնքային սեփականություն հանդիսացող անշարժ գույքն օտարելու, վերջիններիս կարիքների համար ձեռք բերելու (վերցնելու), այն իրավաբանական անձի կանոնադրական կապիտալում կամ հիմնադրամներում ներդնելու, բռնագանձման հետևանքով իրացնելու և այլ դեպքերում): Օրենքով նախատեսվում են գնահատողին ներկայացվող մի շարք պարտադիր պահանջներ և սահմանափակումներ, նրա վրա դրվում են որոշակի պարտականություններ (օրենքի 15-րդ և 17-րդ հոդվածներ), որոնց խախտման դեպքում այդպիսի գործունեությանը առնչվող սույնեկտների, այդ բվում՝ ֆիզիկական անձանց, կազմակերպություններին, պետություն

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

թյամբ և համայնքներին կարող է պատճառվել էական վնաս: Ընդ որում, նկատի ունենալով գնահատողին օրենքով վերապահված լիազորությունների ծավալը, վերջինիս կողմից իր մասնագիտական գործառույթներն իրականացնելիս թույլ տրվող չարշահումները պարտադիր չեն, որ հաճգեն միայն գույքի արժեքի վերաբերյալ կեղծ գնահատման հաշվետվություն տալուն կամ իր պարտականությունների կատարման համար ապօրինի վարձատրություն ստանալուն, այլ կարող են դրսերվել տարբեր կերպ: Օրինակ՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում գույքային պատասխանատվության ապահովման միջոց դիտավորությամբ չկիրառելը (պատվիրատումն ինարավոր դրամական վնասից չափահովագրելը), օրենքով սահմանված կարգով և ժամկետում պահպանման ենթակա փաստաթղթերը ոչնչացնելը կամ պատվիրատումներին և այլ մարմիններին դրանք տրամադրելուց խուսափելը, որի արդյունքում այլ սուբյեկտներ կարող են վնաս կրել: Այսպիսով, ակնհայտ է, որ անշարժ գույքի գնահատողի կողմից իր լիազորությունները ոչ իրավաչափ օգտագործելը կամ իր մասնագիտական գործունեության ոլորտում այլ չարշահումներ կատարելը օբյեկտիվորեն վտանգ է ներկայացնում նշված գործունեության ոլորտում հայտնվող սուբյեկտների օրինական շահերի համար: Կարծում ենք, որ վերոգրյալը բավարար հիմք է հանդիսանում տվյալ անձին վերլուծվող հանցագործությունների սուբյեկտների շարքին դասելու համար: Մինչդեռ, ինչպես արդին նշվել է, այդ տեսակի գործունեությունն իրականացնելիս պարտադիր չեն, որ համապատասխան սուբյեկտը հանդիսանա որևէ կազմակերպության աշխատող: Նա կարող է հանդիսանալ որպես անհատ ձեռնարկատեր՝ պայմանագրային հիմունքներով մատուցելով նշված ծառայություններն այն պատվիրող ցանկացած անձի: Նկատի ունենալով դա՝ ակնհայտ է, որ անշարժ գույքի գնահատողը չի համապատասխանում ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ հոդվածի 5-րդ մասում ամրագրված հանցագործության սուբյեկտի նկարագրությամբ, ինչը բացառում է նրան ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ և 214-րդ հոդվածներով նախատեսված արարեների համար քրեական պատասխանատվության ենթարկելու հնարավորությունը: Վերը շարադրված պատճառաբանությամբ գտնում ենք, որ դա արդարացված չէ, ուստի, մեր կարծիքով, հիմնավոր կիներ ավելացնել անշարժ գույքի գնահատողին ի թիվս ուսումնասիրվող հանցագործությունների

սուբյեկտ համարվող այլ անձանց:

Վերլուծելով մասնավոր ծառայության ոլորտում կատարվող հանցագործությունների սուբյեկտների շրջանակը՝ հարկ է անդրադառնալ նաև նոտարական գործողություններին մասնակցող բարգմանինների, ինչպես նաև արտադատավարական կարգով փորձաքննություն իրականացնող անձանց կողմից թույլ տրվող չարամիտ խախումներին: Այդպիսի արարենների բվին կարելի է դասել ակնհայտ սխալ բարգմանություն կատարելը, ակնհայտ կեղծ եզրակացություն տալը, ինչպես նաև համապատասխան գործառույթների իրականացման հետ կապված այլ չարշահումները (օրինակ՝ մասնագիտական պարտականությունների կատարման համար ապօրինի վարձատրություն ստանալը, սահմանված կարգով փորձաքննության եզրակացություն տալուց հրաժարվելը կամ խուսափելը, որի արդյունքում շահագրգիռ անձին էական վնաս է պատճառվում և այլն): Մասնավորապես, խոսքը վերաբերում է հանրային ծառայության համակարգում չընդգրկված կազմակերպությունների և անհատների կողմից մասնագիտական գործառույթների ոչ իրավաչափ իրականացմանը: Այսպես, ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանվում է տարբեր բնագավառներում փորձաքննությունների առանձին տեսակների (այդ թվում՝ տեխնիկական անվտանգության, ատոմային էներգիայի օգտագործման օբյեկտների նախագծերի և այլ փաստաթղթերի, քաղաքաշինական փաստաթղթերի, անասնաբուժասանիտարական (կարի, մեղրի, ձկան և ջրային կենդանիների, կենդանական սպանից գոյացած մթերքների), լիցենզավորման ենթակա գործունեության տեսակների վերաբերյալ փորձաքննություն) պարտադիր կատարման դեպքերը և կարգը²⁰: Նշված փորձաքննությունների իրականացման լիազորությունները վերապահվում են համապատասխան արտոնագիր ունեցող կամ սահմանված կարգով հավատարմագրված և հաշվառված իրավաբանական անձանց կամ անհատ ձեռնարկատերերին: Ոչ հանրային բնույթ է կրում նաև նոտարական գործողություններին մասնակցող բարգմանինների գործունեությունը:

Անդրադառնալով փորձագետների և բարգմանինների քրեական պատասխանատվության հարցին՝ հարկ է նշել, որ, մեր կարծիքով, նշված խնդիրը միայն մասնակիորեն է օրենսդրական կարգավորում ստացել: Այսպես, ՀՀ քր. օր.-ի 338-րդ հոդվածով նախատեսվում է փորձագետի և

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

թարգմանչի քրեական պատասխանատվությունը՝ քրեական կամ քաղաքացիական գործով համապատասխանաբար ակնհայտ կեղծ եզրակացություն տալու կամ ակնհայտ սուտ թարգմանություն կատարելու համար: Այսինքն՝ այստեղ խոսքը վերաբերում է դատավարության ընթացքում նշված արարքները կատարելուն, որպիսի դեպքերում քրեական կամ քաղաքացիական գործով վարույթին համապատասխան կարգավիճակում ներգրավվող անձը սահմանված կարգով նախազգուշացքում է օրենքով նախատեսված քրեական պատասխանատվության մասին: Ինչ վերաբերում է արտադատավարական կարգով իրականացվող ննան տեսակի գործունեությանը, ապա այն դուրս է մնացել քրեական օրենսդրության կարգում դաշտից: Կարծում ենք, որ օրենսդրի կողմից անտեսվել է այն համապատասխան գործունեությունը այն կանոնակարգող իրավական ակտերի պահանջները չարամտորեն խախտելու դեպքում անկասկած կարող է առաջացնել բացասական հետևանքներ և էական վճար պատճառել օրենքով պաշտպանվող շահերին: Մեր համոզմամբ, վերոգրյալով թելադրվում է համապատասխան դեպքերում քրեաիրավական արգելվ սահմանելու անհրաժեշտությունը:

Այսպիսով, հիմք ընդունելով վերը շարադրվածը, գտնում ենք, որ հիմնավոր կյանքը ընդգրկել վերը թվարկված մասնագիտական գործառույթներ իրականացնող անձանց վերլուծող հանցագործությունների սուբյեկտների շրջանակում՝ հակիրճության համար պայմանականորեն անվանելով նրանց «հանրային ծառայություններ» մատուցող անձ»: Ընդ որում, ֆինանսական համակարգի հաշտարարին նշված հասկացության ծավալի մեջ ընդգրկելու անհրաժեշտությունը բացակայում է՝ նկատի ունենալով, որ վերջինս ամբողջությամբ համապատասխանում է ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ հոդվածի 5-րդ մասում նկարագրված ոչ առևտրային կամ այլ կազմակերպությունների ծառայողին և հանրային ծառայությունների մատուցող անձին: Առաջարկվող փոփոխությունների հետ մեկտեղ լիազորությունները չարաշահելու սուբյեկտների շրջանակի ընդլայնման դեպքում նպատակահարմար ենք համարում նաև լրացնել ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածի դիսպոզիցիայի շարադրանքը՝ «այդ կազմակերպության շահերին» բառերից հետո ավելացնելով «կամ իրենց գործունեության խնդիրներին» բառերը, ինչպես նաև վերնագիրը՝ հիշատակելով նաև հանրային ծառայություններ մատուցող անձանց:

Կական անձի կողմից²¹: Հետևաբար, արբիտրը միշտ չէ, որ հանդիս է գալիս որևէ կազմակերպության ծառայողի (անդամի) կամ դրա գործունեության կոնկրետ վեճը լուծելու համար ներգրավված անձի կարգավիճակում:

Վերոգրյալի հիման վրա առաջարկում ենք լրացնել ՀՀ քր. օր.-ի 200-րդ հոդվածի 5-րդ մասում ամրագրված վերլուծող հանցագործությունների սուբյեկտի սահմանում՝ վերջակետից հետո ավելացնելով նոր նախադասություն՝ հետևյալ խմբագրությամբ. «Սույն գլխի հոդվածներում հանրային ծառայություններ մատուցող անձ է համարվում արբիտրը, այդ թվում՝ օտարերկրյա պետության՝ արբիտրաժի մասին օրենսդրությանը համապատասխան գործառույթներ իրականացնող արբիտրը, առաջիտողը, փաստաբանը, նոտարը, անշարժ գույքի գնահատողը, փորձագետը (բացառությամբ պետական մարմինների հիմնարկներում և կազմակերպություններում մասնագիտական գործառույթներ իրականացնող փորձագետներից), եթե բացակայում են սույն օրենսդրի 338-րդ հոդվածով նախատեսված արարքի հատկանիշները»: Միաժամանակ, համապատասխան (այդ թվում՝ մեր կողմից առաջարկվող) հանցակազմերը նախատեսող հոդվածներում հանցագործության սուբյեկտների երկար թվարկումից խուսափելու նպատակով որպես այդպիսին հարկ է նշել առևտրային կամ այլ կազմակերպությունների ծառայողին և հանրային ծառայությունների մատուցող անձին: Առաջարկվող փոփոխությունների հետ մեկտեղ լիազորությունները չարաշահելու սուբյեկտների շրջանակի ընդլայնման դեպքում նպատակահարմար ենք համարում նաև լրացնել ՀՀ քր. օր.-ի 214-րդ հոդվածի դիսպոզիցիայի շահերին» բառերից հետո ավելացնելով «կամ իրենց գործունեության խնդիրներին» բառերը, ինչպես նաև վերնագիրը՝ հիշատակելով նաև հանրային ծառայություններ մատուցող անձանց:

Ինչ վերաբերում է նոտարական գործողություններին մասնակցող բարգմանչին, ապա, հաշվի առնելով վերջինիս՝ օրենքով վերապահված գործառույթների բնույթը, առանձնահատկությունները և ծավալը (որն ավելի նեղ է վերը թվարկված այլ սուբյեկտների լիազորությունների շրջանակի համեմատ), կարծում ենք, որ, նշված անձի մասնագիտական պարտականությունների իրականացման հետ կապված, օրենքով պաշտպանվող շահերի էական խախտման վտանգ ստեղծող չարաշահում-

ները կարող են դրսևորվել միայն ակնհայտ սխալ թարգմանություն կատարելով: Այլ տեսակի խախտումները, մեր կարծիքով, չունեն քրեափրավական նշանակություն, քանզի դժվար թե կարողանան առաջացնել էական վճար, ուստի բացակայում է դրանց քրեականացման անհրաժեշտությունը: Նշված պատճառաբանությամբ կարծում ենք, որ կարիք չկա ընդգրկելու թարգմանչին մեր կողմից առաջարկվող «հանրային ծառայություններ մատուցող անձ» սահմանան մեջ: Սակայն գտնում ենք, որ անհրաժեշտ է ներառել մեր կողմից առաջարկվող ծառայողական կեղծիքի համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող նորմի դիսպո-

ղիցիայում նաև նոտարական գործողություններին մասնակցող թարգմանչի կողմից ակնհայտ սխալ թարգմանություն կատարելը, անշարժ գույքի գնահատողի կողմից ակնհայտ կեղծ հաշվետվություն տալը, առողիտորի, ինչպես նաև փորձագետի կողմից ակնհայտ կեղծ եզրակացություն տալը՝ ՀՀ քր.օր.-ի 338-րդ հոդվածով նախատեսված արարքի հատկանիշների բացակայության մասին վերապահումով:

¹ Ст. Постановление Пленума Верховного суда РФ от 10 февраля 2000г. N 6, п. 3, с. 2. Постановление Пленума Верховного суда РФ от 09 июля 2013г. N 24, п. 4-5, с. 2 // Официальный сайт Верховного суда РФ. Документы Верховного суда РФ [Электронный ресурс] <http://www.supcourt.ru/second.php>

² Ст. «Радиоэлектроника и радиотехника в уголовном праве» 25.09.2001р. №O-232 орենք, №ПС 2001/34 (166) 06.11.01, «ԻՐՏԵԿ» համակարգ:

³ Ст. Гордейчик С. Ответственность лица, выполняющего управленческие функции в коммерческой или иной организации // Российская юстиция. 1998, N 11. С.42.

⁴ Ст. Скрябин Э.Н. Проблемы реализации уголовной ответственности за преступления против интересов службы в коммерческих и иных организациях. Дис. к.ю.н., Воронеж, 2002. С. 55-56. Волженкин Б.В. Служебные преступления. М., Юристъ, 2000. С. 287-288.

⁵ Ст. «Радиоэлектроника и радиотехника в уголовном праве» 25.09.2001р. №O-232 орենք, №ПС 2001/34 (166) 06.11.01, «ԻՐՏԵԿ» համակարգ:

⁶ Ст. Лопашенко Н.А. Преступления в сфере экономической деятельности. Ростов-на-Дону, Феникс, 1999. С. 302-303.

⁷ Ст. «Университетская мифология» 25.12.2006р. №O-51-Ն орենք, №ПС 2007/7 (531) 31.07.07, «ԻՐՏԵԿ» համակարգ:

⁸ Ст. Лопашенко Н.А. Указ. соч. С. 302-303.

⁹ Ст. «Радиоэлектроника, фармацевтика и косметика в уголовном праве» 25.09.2001р. №O-232 орենք, №ПС 201/40 (175) 15.12.01: «Аптечный бизнес в уголовном праве» 06.11.2001р. №O-262 орենք, №ПС 208/41(631) 02.07.08, «ԻՐՏԵԿ» համակարգ:

¹⁰ Ст. Свистлов А.Я. Ответственность за должностные преступления. Киев, Наук. думка, 1978. С.27-32.

¹¹ Ст. Здравомыслов Б.В. Должностные преступления. Понятия и квалификация. М., Юрид. лит., 1975. С. 34.

¹² Ст. «Нотариальная практика» 04.12.2001р. №O-274 орենք, №ПС 202/2 (177) 10.01.02, «ԻՐՏԵԿ» համակարգ:

¹³ Ст. նույն տեղում:

¹⁴ Ст. «Հանրային ծառայությունները կարգավորող մարմնի մասին» 25.12.2003р. №O-18-Ն орենք, №ПС 204/7 (306) 04.02.04, «ԻՐՏԵԿ» համակարգ:

¹⁵ Ст. «Հանրային ծառայության մասին» 26.05.2011р. №O-172-Ն орենք, №ПС 2011/37 (840) 17.06.11, «ԻՐՏԵԿ» համակարգ:

¹⁶ Ст. «Нотариальная практика» 04.12.2001р. №O-274 орենք, №ПС 202/2 (177) 10.01.02, «ԻՐՏԵԿ» համակարգ:

¹⁷ Ст. «Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի մասին» 17.06.2008р. №O-123-Ն орենք, №ПС 2008/47 (637) 23.07.08, «ԻՐՏԵԿ» համակարգ:

¹⁸ Ст. նույն տեղում:

¹⁹ Ст. «Անշարժ գույքի գնահատման գործունեության մասին» 04.10.2005р. №O-189-Ն орենք, №ПС 2005/71 (443) 16.11.05, «ԻՐՏԵԿ» համակարգ:

²⁰ Ст. «Տեխնիկական անվտանգության ապահովման պետական կարգավորման մասին» 24.10.2005р. №O-204-Ն орենք, №ПС 2005/74 (446) 30.11.05: «Խաղաղ նպատակներով ասումային էներգիայի անվտանգ օգտագործման մասին» 01.02.1999р. №O-285 орենք, №ПС 1999/6 (72) 15.03.99: «Քաղաքաշինության մասին» 05.05.1998р. №O-217-Ն орենք, №ПС 1998/11 (44) 30.05.98: «Վենդանական սպանության գոյացած մթերների

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

անասնաբուժական փորձաքննության իրականացման կարգը սահմանելու մասին» 31.03.2004թ. 426-Ն ՀՀ կառավարության որոշում, ՀՀՊԸ 2004/24 (323) 28.04.04: «Կարի անասնաբուժական փորձաքննության կարգը հաստատելու մասին» 29.12.2005թ. 2305-Ն ՀՀ կառավարության որոշում, ՀՀՊԸ 2006/6 (461) 01.02.06: «Ձկան և ջրային կենդանիների անասնաբուժական փորձաքննության կարգը հաստատելու մասին» 29.12.2005թ. 2319-Ն ՀՀ կառավարության որոշում, ՀՀՊԸ 2006/7 (462) 08.02.06: «Մեղրի անասնաբուժական փորձաքննության կարգը հաստատելու մասին» 05.10.2006թ. 1416-Ն ՀՀ կառավարության որոշում, ՀՀՊԸ 2006/55 (510) 25.10.06, «ԻՐՏԵԿ» համակարգ:
²¹ Տե՛ս «Առևտրային արքիտրամի մասին» 25.12.2006թ. ՀՕ-55-Ն օրենք, ՀՀՊԸ 2007/8 (532) 31.01.07, «ԻՐՏԵԿ» համակարգ:

Анна Данибекян

Соискатель кафедры уголовного права и
уголовно-процессуального права института права
и политики Российско-Армянского (Славянского) университета

РЕЗЮМЕ

*Специальный субъект преступлений, совершаемых в сфере службы частного сектора,
по уголовному законодательству РА*

В настоящей статье рассматриваются уголовно-правовая характеристика специального субъекта коммерческого подкупа и злоупотребления полномочиями служащими коммерческих или иных организаций и касающиеся этого вопросы. В статье анализируются характерные признаки и особенности специального субъекта указанных преступлений и раскрывается ряд актуальных теоретических и практических проблем, связанных с его определением и кругом лиц, включаемых в это понятие. На основании вышеизложенного выявляются пробелы уголовного законодательства и формулируются практические предложения относительно его совершенствования.

Ключевые слова: специальный субъект, служащий коммерческих или иных организаций, коммерческий подкуп, злоупотребление полномочиями.

Anna Danibekyan

Post-graduate student of the Chair of Criminal Law and
Criminal Procedural Law of the Institute of Law and
Policy of the Russian-Armenian (Slavonic) University

SUMMARY

*The special subject of crimes committed in scope of service in private
sector according to criminal legislation of RA*

This article examines the characteristic of special subject of commercial bribery and abuse powers by employees of commercial or other organizations according to criminal law and related issues. The article analyzes characteristic signs and features of special subject of mentioned offenses and reveals a series of actual theoretical and practical problems connected with this definition and range of persons included in this notion. On basis of aforesaid are discovered omissions of criminal legislation and are formulated practical proposals aimed at improving the legislation.

Keywords: special subject, employee of commercial or other organizations, commercial bribery, abuse powers.

ԱՐԱՄԱՅՎԱԶՅԱՆ

ՀՀ ոստիկանության քաղաքի քննչական վարչության Քանաքեռ-Զեյթունի քննչական բաժնի հատկապես կարևոր գործերով ավագ քննիչ, ոստիկանության կապիտան, Հայ-ռուսական (ալավոնական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քրեական իրավունքի և քրեական դատավարության իրավունքի ամբիոնի հայցորդ:

ԲԼԱՆԿԵՏԱՅԻՆ ԴԻՍՊՈԶԻՑԻԱՅԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՌԱՋՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հոդվածը նախ ներկայացնում է իրավական նորմի կառուցվածքային բաղկացուցիչ տարրերը, իսկ այնուհետև թվարկում և բնութագրում է այդ տարրերից մեկի՝ դիսպոզիցիայի տեսակները: Դուքս զգալով քեմայի շրջանակներից՝ հոդվածում առավելապես շեշտադրվում է բլանկետային դիսպոզիցիան, որի միջոցով արտահայտվում է քրեական իրավունքի և իրավունքի այլ ճյուղերի միջև եղած անխոսափելի կապը՝ մասնավորապես քաղաքացիական, վարչական, հարկային և այլն: Հոդվածում ներկայացվում է քրեական իրավունքի միջցուղային հարաբերությունները նրա կառուցվածքի տարրեր մակարդակների վրա: Ներկայացվում են նաև բլանկետային դիսպոզիցիայի վերաբերյալ տարրեր քրեազետ տեսաբանների կարծիքներն ու առաջարկները, որի ընթացքում ցույց է տրվում արարքին քրեաիրավական գնահատական տալու ժամանակ երբեմն իրավունքի այլ ճյուղերի կողմից առաջացրած դժվարություններն ու հակասությունները: Բլանկետային դիսպոզիցիաներ ունեցող քրեաիրավական նորմերով սահմանված հանցանակների որակումներ կատարելու հետ կապված՝ հոդվածն անդրադառնում է նաև պրակտիկ աշխատողների շրջանակներում կատարված հարցումների արդյունքներին: Սյաժամանակ բերվել են նաև օրինակներ նախկին տարիներին բլանկետային դիսպոզիցիաներով քրեաիրավական նորմերը սխալ մեկնաբանելու և կիրառելու վերաբերյալ:

Հիմնարար բառեր- բլանկետային, դիսպոզիցիա, օրենադրություն, իրավական նորմ, հղում կատարել, իրավահարաբերություն:

Իրավունքի ընդհանուր տեսության մեջ ընդունված է առանձնացնել իրավունքի նորմի երեք տարր՝ հիպորեգ, դիսպոզիցիա և սանկցիա: Սակայն քրեաիրավական ոչ մի նորմ բոլոր երեք տարրերի տերմինաբանական նկարագիրը չի բովանդակում (քրեաիրավական ոչ մի նորմ չունի այդպիսի եռանդամ կառուցվածք): Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի (այսուհետ՝ քր. օր.) ընդհանուր մասի հոդվածներում չկան սանկցիաներ և հաճախ՝ նաև հիպորեգ: Հատուկ մասի հոդվածները հիպորեգի հարցը «զրության են մատնել»:

Դիսպոզիցիան մատնացույց է անում այն արարքները, որոնք հանցագործություն են ճանաչվում, և որոնք կատարելու համար պատիժ է սահմանվում: Այլ կերպ ասած՝ դիսպոզիցիան քրեաիրավական նորմի այն մասն է, որում նկարագրվում են կոնկրետ հանցագործության հատկանիշները:

Տարբերվում են դիսպոզիցիայի չորս տեսակներ. դրանք են՝ հասարակ դիսպոզիցիա, նկարագրական դիսպոզիցիա, հենվող (վկայակոչող) դիսպոզիցիա և բլանկետային դիսպոզիցիա²:

Բլանկետային դիսպոզիցիայում նկարագրված հանցագործության հատկանիշներն ամբողջությամբ բացահայտելու համար անհրաժեշտ է դիմել իրավունքի այլ ճյուղերի (քաղաքացիական, վարչական, հարկային և այլն) նորմերին, այլ օրենքների կամ ենթաօրենսդրական ակտերի:

ՀՀ գործող քր. օր.-ի վերլուծությունը թույլ է տալիս հաստատել, որ չկա իրավունքի այնպիսի ճյուղ, որի առանձին նորմերը օրգանապես չմտնեն քրեաիրավական նորմերի մեջ: Եվ այդ դեպքերում հանցագործության համար վտանգավոր արարքների համար պատասխանատվության պայմանները պարունակվում են ոչ միայն քրեական իրավունքի նորմերի մեջ, այլ նաև այլ ճյուղերի:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Բլանկետային դիսպոզիցիաների հիմնական թերությունը այն է, որ նորմատիվ ակտերի շրջանակը, որոնց հղում են կատարում այդ դիսպոզիցիաները, երբեմն շատ ավելի լայն են: Քրեական դիսպոզիցիաների բլանկետայնության մեծ քանակը միշտ էապես դժվարացնում է հանցագործությունները: Դա կապված է իրավունքի ամենատարբեր ճյուղերի նորմատիվ ակտերին դիմելու անհրաժեշտության հետ, որոնք, ի տարբերություն քրեական օրենսգրքի, իրատարակվում են ամենատարբեր մարմինների կողմից և հսկայական քանակությամբ: Այդ պատճառով նման հանցագործությունների որակման ժամանակ միշտ չի հաջողվում ճիշտ որոշում գտնել:

Այդ մասին մասնավորապես վկայում են Ն.Ի. Պիկուրովի կողմից ներկայացված տվյալները: Այսպես, Ռուսաստանի Դաշնությունում հարցմանը մասնակցած քննիչներից 22%-ի մոտ որակման ժամանակ հղում կատարելիս ենթաօրենսդրական նորմատիվ ակտերի իրավական ուժի ստուգման անհրաժեշտություն երթև չի առաջացել: 20%-ը համարում է, որ նման ստուգում անհրաժեշտ է կատարել, սակայն պրակտիկորեն, սովորաբար դա իրենց կողմից չի կատարվում: 47 %-ը հայտարարել է, որ սովորաբար օգտվում են կանոնների, ինստրուկցիաների և նմանատիպ ակտերի 5, պատահում է նաև 10 տարվա վաղեմության իրատարակություններից³: Օրենսդրությունում բլանկետային նորմերի օգտագործման պրակտիկան միշտ սուգրված է անորոշության հնարավորությամբ: Ներկայացված հանգամանքները ցույց են տալիս, որ, չնայած բոլոր բացասական կողմերին, որոնք բնորոշ են քրեական իրավունքի բլանկետային դիսպոզիցիային, օրյեկտիվ պատճառներով անհնարին է ամբողջովին խուսափել դրանց կիրառումից, քանի որ բլանկետավորման օգնությամբ ապահովվում է նորմատիվ ակտերի միջև կապերի ամրապնդումը:

Բլանկետային նորմերով նախատեսված հանցակազմների որակման առանձնահատկությունը նաև այն է, որ պարտադիր կարգով պետք է հղում կատարել այն կոնկրետ իրավական ակտերի վրա, որոնք վկայակոչում են այդ նորմերը: Այսպես, աշխատանքի պաշտպանության կանոնների հանցավոր խախտումների վերաբերյալ դատավճիռ կայացնելիս դատարանը պետք է մատնանշի այդպի-

սի կանոնների կոնկրետ խախտումները՝ հղում կատարելով համապատասխան իրավական ակտերի վրա: Կամ, ասենք, այս կամ այն տեղեկությունների իրավարակումը պետական գաղտնիք իրավարակելու հանցակազմ (ՀՀ քր. օր.-ի 306-րդ հոդված) առաջացնելու պարագան վճռելիս դատարանը հստակ պետք է նշի իրավական ակտի այն կոնկրետ կետը, ըստ որի տվյալ տեղեկությունը հանդիսանում է պետական գաղտնիքի (խոսքը վերաբերում է «Պետական և ծառայողական գաղտնիքի մասին» ՀՀ օրենքի համապատասխան դրույթներին): Ըստ բլանկետային նորմի՝ որակման ժամանակ ճյուղային օրենսդրության կոնկրետ նորմի մասին նշումի բացակայությունը պիտի չ և հանգեցնում է դատավճությանը, քեկանմանը:

Դեռևս 1970թ.-ին ԽՍՀՄ Գերազույն դատարանի պլենումի ճանապարհատրանսպորտային հանցագործությունների որակման մասին որոշումը ձևակերպել է որակման հետևյալ կանոնը. Վեաս պատճառելով առանց ՇՏ կանոնների խախտման որակվում է քրեական օրենսգրքի այլ հոդվածներով: Այդպես ՌԴ Պերմի մարզային դատարանի պրեզիդիումի որոշման մեջ նշվում է, որ դատապարտյալ Բ-ն չի կառավարել մեքենան, այլ տուժոնների խնդրանքով, նատած լինելով ուղևորի նստատեղում, պտտեցրել է բանալին տաքանալու համար՝ առանց ստուգելու արգելակների դիրքը: Նա չի խախտել ՇԵԿ-ի 8.12 կետը և այդ պատճառով անզգուշության հետևանքով նրա գործողությունը պետք է որակել ոչ թե 264-րդ հոդվածի 2-րդ մասով (Ճանապարհային երթևեկության կանոնները խախտելը, որն անզգուշության պահանջման մարդու մահ), այլ 109-րդ հոդվածի 1-ին մասով (Անզգուշությամբ մահ պատճառելով): Կամ 2006թ. մարտին ՌԴ Ալթայի շրջանի մարզային դատարանը արդարացրեց Շերինսկուն, ով 03.02.2006թ.-ին դատապարտվել էր 4 տարի ազատազրկման՝ ճանապարհային երթևեկության կանոնները խախտելու համար, որը առաջացրել էր շրջանի մարզպետ Եվդոկիմովի մահը: Դատապարտվածի օգտին հանդես եկան շուրջ 25.000 վարորդներ երկրի տարբեր մասերից, ինչպես նաև իշխող «Սիասնական Ռուսաստան» կուսակցությունը: Առաջին ատյանի դատարանը ակնհայտորեն խախտել էր որակման կանոնները ՌԴ քրեական օրենսգրքում բլանկետային համարվող 264-րդ հոդվածով որակում կատարելիս, այն է՝ չեր պարզել, թե կոնկրետ ճանա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

պարհային որ կանոններն եր խախտել դատապարտյալը, և որոնք՝ Եվրոկիմովի վարորդը: Ի վերջո արդարացնող դատավճիռ կայացվեց հանգակազմի բացակայության պատճառաբանությամբ:

Քրեական օրենսգրքի բլանկետային դիսպոզիցիաներով նկարագրվող հանցագործությունների որակման ժամանակ իրավունքի այլ ճյուղերի դրույթների պարտադիրության աստիճանը սահմանելու հարցը տարբեր դրկտրինալ մեկնաբանողների կողմից որոշվում է տարբեր կերպ: Ոմանք կարծում են, որ հակասությունների դեպքում առաջնությունը պետք է տրվի քրեական օրենսգրքին, մյուսները դրանք համարժեք են համարում: Այսպես, Լ.Վ.Ինոգամովա-Խեգայը գրում է, որ երբ արարքը միաժամանակ խախտում է և քրեական, և վարչական իրավունքի նորմերը, տեղի է ունենում «զուգահեռ իրավախախտում»⁴: Ն.Ն.Պիկուրովը նման դեպքերում խոսում էր «խառը իրավախախտման» մասին⁵: Ա.Վ.Նաումովը համարում է, որ «...քրեաիրավական արգելքի փոփոխությունը կարող է տեղի ունենալ առանց, որպես այդպիսին, քրեական օրենքի փոփոխության, այլ իրավունքի այլ ճյուղերի նորմատիվ ակտերի փոփոխությունների հետևանքով»⁶: Կարծում են, որ քրեական օրենսգրքի նորմի ոչ մի «զուգահեռ» կամ «խառը» իրավախախտում, որոնցով միայն իրականացվում է հանցագործությունների որակումը, գոյություն չունի: Քրեական օրենսգրքի 18-րդ հոդվածի 1-ին մասը շատ պարզ սահմանում է. «Հանցագործություն է համարվում մեղավորությամբ կատարված, հանրության համար վտանգավոր այն արարքը, որը նախատեսված է սույն օրենսգրքով»: Բացառապես քրեական օրենսգիրքը սահմանում է. «... ՀՀ քրեական օրենսգիրքն ամրագրում է քրեական պատասխանատվության հիմքն ու քրեական օրենսդրության սկզբունքները, որոշում, թե հանրության համար վտանգավոր որ արարքներն են համարվում հանցագործություններ, և սահմանում է պատժի տեսակներ ու քրեաիրավական ներգործության այլ միջոցներ դրանք կատարելու համար» (ՀՀ քր. օր.-ի 2-րդ հոդվածի 2-րդ կետ):

Ինչ վերաբերում է բլանկետային նորմերում քրեաիրավական արգելքի փոփոխություններին, ապա փոփոխվում է նրա այն մասը, որը հղում է կատարում օրենդրության այլ նորմերին, մասնավորապես առարկային (գենը, հոգեմետ նյութեր) կամ անվտանգության կանոններին հղում կատա-

րելիս: Առանձին դեպքերում նրանք իրականում կարող են հանգեցնել ապաքրեականացմանը: Օրինակ, եթե այս կամ այն գենը հանգապատասխան օրենսդրությամբ դադարել է համարվել արգելված, ուրեմն ՀՀ քր. օր.-ի 235-րդ հոդվածի այդ մասը կապաքրեականացվի: Նման իրավիճակ է տեղի ունենում նաև հանցակազմի բլանկետային հատկանիշի քրեականացման դեպքում՝ հաշվի առնելով քրեական օրենքի հետադարձ ուժի մասին քրեական օրենսգրքի 13-րդ հոդվածով սահմանված դրույթները:

Քրեական օրենսգրքի հետագա կատարելագործման համար ցանկալի է օրենսգրքի բոլոր բլանկետային հոդվածներին տալ միասնական ձևակերպում՝ «ապօրինի» տերմինը: Դա թույլ կտա որակման համար ընտրել միայն օրենքները, այլ ոչ թե ենթաօրենսդրական ակտերը:

Օրենսդրին չեր խանգարի առավել հստակ նշել բլանկետային քրեաիրավական նորմերի շրջանակը և համապատասխան հատկանիշների բլանկետավորման աստիճանը: Օրինակ, նորմի փոփոխումը ամբողջովին բլանկետայինից կիսաբլանկետայինի: Կիսաբլանկետային դառնալիս առավելագույնս նվազեցնել բլանկետայնությունը, երբ բլանկետայնության հիմնական հատկանիշները պարզաբանվում են քրեական օրենսգրքում, իսկ ավելի կոնկրետացվում են իրավունքի այլ ճյուղերի նորմերում: Դա հաջողությամբ կատարված է 2003թ.-ի քրեական օրենսգրքում, օրինակ, առողջությանը պատճառված վճար սահմանելու ժամանակ՝ տարանջատելով առողջությանը վճար պատճառելը ծեծից և խոշտանգումներից: 1961թ.-ի ՀԽՍՀ քրեական օրենսգրքում առողջության ժանր, միջին և թերեւ վճար մասին նորմերն ամբողջովին բլանկետային են, հղում էն դատարժշկական ենթաօրենսդրական ակտերին: Այժմ առողջության վճարի հիմնական հատկանիշները նշված են քրեական օրենսգրքի հոդվածներում: Այդպես, ՀՀ քր. օր.-ի 112-րդ հոդվածը առողջության ժանր վճար է համարում վճար, որը վտանգավոր է կյանքի համար կամ առաջացրել է տեսողության, խոսքի, լսողության կամ որևէ օրգանի կամ օրգանի ֆունկցիայի կորուստ կամ արտահայտվել է դեմքի անջնջելի այլանդակմանը, ինչպես նաև կյանքի համար վտանգավոր այլ վճար է պատճառել առողջությանը կամ առաջացրել է դրա քայլայում՝ զուգորդված ընդիանուր աշխատունակության ոչ պակաս, քան

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

մեկ երրորդի կայուն կորսոտվ կամ հանցավորի համար ակնհայտ մասնագիտական աշխատունակության լրիվ կորսոտվ կամ առաջացրել է հղության ընդհատում, հոգեկան հիվանդություն, քմրամոլությամբ կամ քունամոլությամբ հիվանդացում:

Նշված դիսպոզիցիայում այլընտրանքայնորեն ներկայացված են կոնկրետ հատկանիշներ. դրանք են՝ հղության ընդհատում, տեսողության կորուստ, քմրամոլություն և այլն, գնահատվող՝ դեմքի անջնջելի այլանդակում, և կիսարլանկետային՝ ընդհանուր աշխատունակության կորուստ՝ ոչ պակաս, քան մեկ երրորդով: Վերջին հատկանիշը ճշտելու համար նշանակվում է դատարժշկական փորձաքննություն, որը որոշում է ընդհանուր և հասուլ աշխատունակության կորստի աստիճանը: Նախկինում դատարանները փորձաքննության օբյեկտիվությունը գնահատելու հնարավորություն ունեին: Գործում էին «մարմնական վնասվածքների ծանրության աստիճանը սահմանելու դատարժշկական կանոններ», որոնք հաստատված էին ԽՍՀՄ առողջապահության նախարարության 11.12.1978թ. հրամանով: Իհարկե, նախարարության հրամանը չի կարող հանդիսանալ ճյուղային օրենսդրության աղբյուր, այդ պատճառով դատարժշկական փորձաքննությունների եզրակացություններում այդ կանոններին հղում չի կատարվում, չնայած դե ֆակտո նրանցով դեկավարվում են: ՀՀ քր. օր.-ի գործում է շուրջ 10 տարի, նորմերի գգալի մասը վերաբերում է առողջության դեմ ուղղված հանցագործություններին, սակայն աշխատունակության կորստի աստիճանը սահմանելու կանոնների վերաբերյալ օրենսդրություն Ազգային ժողովի կողմից դեռևս չի ընդունվել: Դժվար չէ հասկանալ, որ այդպիսի բացերը Հայաստանի օրենսդրությունում ունեն լեզաւ կրիմինոգեն բնույթ կոռուպցիայի և որակման սխալների համար: Ինքնին իմնական օրենսդրությունը երբեմն այնքան հակասական և հնացած է, որ հանգեցնում է ոչ միայն սխալ որակմանը, այլ նաև հանցակազմի բացակայությամբ արդարացնող դատավճիռներ կայացնելուն:

Քրեական իրավունքի տեսության և պրակտիկայի հիմնախնդիրներից մեկը հանդիսանում է նշված իրավական ճյուղի իրական ամբողջական փոխարքերության լրիվ ապահովումը այլ ճյուղային պատկանելիության նորմանությունը հյութ:

Գործող քրեական օրենսդրության ուշադիր

վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ քրեական իրավունքի միջջուղային հարաբերությունները իրականացվում են նրա կառուցվածքի տարրեր մակարդակների վրա: Մասնավորապես ակնհայտ են դրանցից հետևյալները.

1. Քրեական իրավունքի նորմատիվ դրույքը կապված է իրավունքի այլ ճյուղի նորմատիվ դրույթի հետ (որպես օրինակ կարելի է քերել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 360-րդ հոդվածը, որը պատասխանատվություն է սահմանում զինծառայողին վիրավորելու համար, որի կիրառումը պարտադիր հղում է պահանջում «Զինվորական ծառայության անցնելու մասին» 2002թ.-ի ՀՀ օրենքին):

2. Քրեական իրավունքի դրույքը կապված է այլ ճյուղային պատկանելիության ինստիտուտի կամ ենթախնատիտուտի հետ (նման իրավիճակը տեղ է գտնում ՀՀ քր. օր.-ի 156-րդ հոդվածում, որը պատասխանատվություն է նախատեսում հղի կնոջը կամ մինչև 3 տարեկան երեխա ունեցող անձին աշխատանքի ընդունելուց անհիմն հրաժարվելու կամ աշխատանքից անհիմն ազատելու համար: Այսուղեւ քրեական իրավունքի դրույթի կապ է հայտնաբերվում մի ամբողջ ենթախնատիտուտի հետ, որը կարգավորում է հղի և երեխա ունեցող կանաց աշխատանքի առանձնահատկությունները):

3. Քրեական իրավունքի ենթախնատիտուտը կամ ինստիտուտը կապված է իրավունքի այլ ճյուղի դրույթի հետ (այսուղեւ օրինակ կարող է ծառայել ՀՀ քր. օր.-ի 21-րդ գլուխում սահմանված սեփականության դեմ ուղղված հանցագործությունների համար նախատեսված պատասխանատվության նորմերի ինստիտուտը, որի դրույթները սեղմ փոխկապակցված են «Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ» ՀՀ օրենսգրքի նորմատիվ դրույթների հետ, մասնավորապես նշված օրենսգրքի 53-րդ հոդվածի հետ, որը սահմանում է մանր չափերով հափշտակությունը կամ որիշի գույքը դիտավորությամբ ոչնչացնելու կամ վնասելու վերաբերյալ դրույթները):

4. Քրեական իրավունքի ենթախնատիտուտը կամ ինստիտուտը կապված է իրավունքի այլ ճյուղի ենթախնատիտուտի կամ ինստիտուտի հետ (իրավիճակը կարող են ներկայացնել ՀՀ քր. օր.-ի 169-րդ հոդվածի դրույթները, այն է՝ որդեգրման գաղտնիքը հրապարակելը կամ որդեգրման համաձայնություն տալուն հակելը կամ հարկադրելը, որոնք կազմում են երեխայի շահերի դեմ ուղղված

հանցագործությունների համար նախատեսված պատասխանատվության մասին նորմերի ենթականացնելու դրամագործությունը, որը փոխկապակցված է ընտանեկան իրավունքի որդեգրման ինստիտուտը կազմող դրույթների հետ):

Սովետական գրականության մեջ դիրքորոշում է տիրում, որի համաձայն միջճյուղային փոխարարերությունները պատկանում են միայն քրեական իրավունքի հատուկ մասի նորմերին և ինստիտուտներին, իսկ նրանց արտացոլման միակ ձևն է հանդես գալիս բլանկետային դիսպոզիցիան: Այդպես, օրինակ, Ն.Ի. Պիկուրովը գրում է, որ միջճյուղային հարաբերությունների առկայությունը տարբեր ճյուղային պատկանելիության նորմատիվ նյութերի ուսումնասիրության անհրաժեշտություն է թելադրում, որը քրեական իրավունքում օգտագործվում է քրեական պատասխանատվության հիմքերի ձևակերպման համար⁷:

Բլանկետայնությունը բավականին բարդ հասկացություն է: Սույն աշխատության շրջանակներում հայտնները մեր համաձայնությունն այն հետազոտողների հետ, ովքեր՝

ա) ընդունում են բլանկետայնությունը որպես քրեական օրենքի հոդվածի դիսպոզիցիայի բնութագրում, այլ ոչ թե նորմի դիսպոզիցիայի, ընդհանուր նորմի կամ հանցակազմի,

բ) տարբերակում են օրենքում բլանկետայնության դրսորման 2 հիմնական տարբերակ՝ բլանկետային հատկանիշ (օրենքում այլ ճյուղերի հասկացությունների օգտագործումը) և բլանկետային դիսպոզիցիա (նորմի ձևավորումը անձի կողմից այս կամ այն այլճյուղային կանոնները խախտելուն հղում կատարելու միջոցով)⁸:

Ամփոփելով շարադրանքը՝ հարկ ենք համարում ընդգծել, որ բլանկետային նորմերի օրինական կարգավիճակը ապահովելու նպատակով, դրանց հիմնավորումը միայն օրենքներով, այլ ոչ այլ նորմատիվ իրավական ակտերով, ինչպես նաև նախաքննության և դատական պրակտիկայում դրանց կիրառման արդյունավետությունը բարձրացնելու համար անհրաժեշտ է նախ ՀՀ քր. օր.-ում նախատեսել, որ այն հիմնվում է ոչ միայն ՀՀ Սահմանադրության վրա, այլ նաև ՀՀ որիշ օրենքների վրա, որոնց վրա հղումներ են կատարվում սույն քրեական օրենսգրքում, երկրորդ՝ ՀՀ քր. օր.-ում ամրապնդել դրույթ, որի համաձայն՝ սույն քրեական օրենսգրքի բլանկետային նորմերում բույլատրվում է հղումներ կատարել միայն օրենքների վրա, այլ ոչ թե այլ նորմատիվ իրավական ակտերի վրա, երրորդ՝ կոնկրետացնել, որ ՀՀ քր. օր.-ը հիմնվում է ոչ թե միջազգային իրավունքի յուրաքանչյուր ընդունված սկզբունքի և նորմի վրա, այլ միայն նրանց, որոնք նախատեսված են ՀՀ միջազգային պայմանագրերով, և չորրորդ՝ անհրաժեշտ է սահմանել դրույթ, ըստ որի՝ օրենքների տեքստերը, որոնց վրա հղում է կատարվում ՀՀ քր. օր.-ի բլանկետային նորմերում, կամ նրանցից անհրաժեշտ հատվածները համարվում են սույն Օրենսգրքի պարտադիր հավելվածներ, և այդ հավելվածներում օրենքների փոփոխությունների և լրացումների ժամանակ կատարվում են համապատասխան ուղղումներ (ճշտումներ):

¹ Տե՛ս Գրիգորյան Մ. «Քրեական իրավունք. ընդհանուր մաս» Երևան 2003թ. Էջ 43:

² Տե՛ս Քրեական օրենսգրքում հանդիպում են նաև դիսպոզիցիայի խառը տեսակներ:

³ Տե՛ս Пикуров Н.И. Комментарий к судебной практике квалификации преступлений на примере норм с бланкетными диспозициями. М.: Изд-во Юрайт, 2009. С. 59.

⁴ Տե՛ս Иногамова-Хегай Л.В. Квалификация преступлений при конкуренции уголовно-правовых и иных норм права // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке. М., 2004. С. 128.

⁵ Տե՛ս См.: Пикуров Н.Н. Квалификация преступлений со смешанной противоправностью. Волгоград, 1987, С. 48.

⁶ Տե՛ս Наумов А.В. Российское уголовное право: Курс лекций. Общая часть. М., 2004. Т. 1. С. 249.

⁷ Տե՛ս Пикуров Н.И. К вопросу о границах системы уголовного права // Системность в уголовном праве: Материалы II Российского конгресса уголовного права, состоявшегося 31 мая - 1 июня 2007г. М., 2007. С. 317.

⁸ Տե՛ս Дурманов Н.Д. Советский уголовный закон. М., 1967, С. 46; Пикуров Н.И. Квалификация преступлений при бланкетной форме диспозиций уголовного закона (с конкретизацией запрета в административном праве): Дис. ...

ԱՐԴԻՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

канд. юрид. наук. М., 1982. С. 37; Наумов А.В. Нормы иных отраслей права как источник уголовного права // Законность. 2002. N 7, С. 38-39; Ибрагимов М.А., Ображиев К.В. Нормативные акты иных отраслей права как источники уголовного права. Ставрополь, 2005. С.16-22.

Арам Айвазян

Старший следователь по особо важным делам следственного отдела Канакер-Зейтун следственного управления г. Еревана главного следственного управления полиции РА, капитан полиции, соискатель кафедры уголовного права и процесса института права и политики Российско-Армянского (Славянского) университета

РЕЗЮМЕ

Понятие и особенности бланкетной диспозиции

В статье представлены структурные элементы правовой нормы, а затем перечислены и характеризованы виды одного из этих элементов: диспозиции. Не выходя из рамок темы, в статье больший акцент сделан на бланкетной диспозиции, посредством которой проявляется неизбежная связь уголовного права и других отраслей права, в частности, гражданского, административного, налогового и т.д. В статье представлены межотраслевые связи уголовного права на разных уровнях его структуры. Также представлены мнения и предложения различных теоретиков-криминологов о бланкетной диспозиции, где показаны трудности и противоречия, вызванные другими отраслями права при квалификации деяния. В статье также уделяется внимание результатам опросов практических работников о квалификации деяний, предусмотренных бланкетными уголовно-правовыми нормами. Также в статье приведены примеры неверного толкования и применения бланкетных уголовно-правовых норм.

Ключевые слова: бланкетный, диспозиция, законодательство, правовая норма, ссылаться, правоотношение.

Aram Ayvazyan

An applicant of the Criminal Law and Legal Proceedings
Chair of the Russian-Armenian (Slavonic) University

SUMMARY

Notion and peculiarities of blanket disposition

First of all the article presents the structural elements of the legal norm, then it enumerates and describes the types of disposition, being one of these elements.

Staying within the framework of the topic the article mainly stresses the blanket disposition, through which an inevitable connection between the criminal law and other branches of the law is expressed, in particular, civil, administrative, tax and other. The inter-branch relations of the criminal law on different levels of its structure are presented in the article.

The opinions and proposals of different criminalists about the blanket disposition are also presented, during which contradictions and difficulties raised by other branches of the law are shown while giving an external criminal-legal assessment.

In connection with the qualification of the crimes set by the criminal-legal norms having blanket dispositions the article also speaks about the results of the public opinion polls conducted among the practice employees. At the same time, the examples were also brought about wrong commenting and applying the criminal-legal norms with blanket dispositions during the previous years.

Keyword: blanket, disposition, legislation, legal norm, to link, legal relation.

ԺԻՐԱՅՐ ՂԱՐԱԳՅՈԶՅԱՆ

Հայոց պուստական (պլավինական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քրեական իրավունքի և քրեական դատավարության ամբիոնի հայցորդ

**ԹՄՐԱՄԻՉՈՑՆԵՐԻ ԱՊՈՐԻՆԻ
ԾՐՋԱՆԱՌՈՒԹՅԱՆ ԿԱՆԽԱՐԳԵԼՈՒՄԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Սույն հոդվածում կանդրադառնանը տվյալ հանցագործությունների վիկտոնողիքական կողմերին և դրա հետ կապված, հիմնվելով սոցիալ-հոգեբանական վերլուծության արդյունքների ու վիճակագրական տվյալների վրա, կանգ կառնենք թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության ոլորտի հանցագործությունների կանխարգելման ստացված արդյունքների դերի վրա: Բացահայտելով թմրահանցագործությունների կանխարգելման արդյունավետ միջոցները՝ ներկայացնենք դրանց հետագա զարգացման առումնվ հատակ առաջարկներ Հայաստանի Հանրապետության ներկայիս պայմանների համաձայն:

Հիմնարար բառեր- թմրամիջոցներ, թմրամոլություն, թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառություն, կանխարգելում:

Թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության ոլորտի հանցագործությունների կանխարգելումը սոցիալական, կրթական, բժշկահոգեբանական միջոցառումների ամրողություն է, որն ուղղված է թմրամիջոցների կամ հոգեմետ նյութերի գործածման և տարածման պահանջների ու պայմանների բացահայտմանը, ինչպես նաև թմրամիջոցների ու հոգեմետ նյութերի չարաշահման արդյունքում դրանց սոցիալական, բժշկական ու անձնական հետևանքների, նախազգուշական ու լիկվիդացիոն գործողությունների իրականացմանը (լրվածություն, անպատճախանատվություն, հանցավորություն, ՍԻԱՎ-ի, հեպատիտի ու սեռական ճանապարհով տարածվող հիվանդությունների դեպքերի աճ և այլն):¹

Պատմական զարգացման ընթացքում հանցավոր հարձակումների դեմ մարդկությունը օգտագործել է երկու հիմնական միջոց՝ կատարված հանցագործության համար պատժում և նախագուշացում: Բայց, չնայած պատժի անխուսափելիության անժիշտելի նշանակության մեծացմանը, մարդկային քաղաքակրթության զարգացման ընթացքում ավելի ու ավելի ամրապնդվեց այն գիտակցումը, որ հենց հանցագործությունների նախագուշացումն է համարվում հանցավոր ուսնագությունների, մասնավորապես՝ թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության դեմ պայքարի առավել հեռանկարային միջոց:

ՀՀ «Ուսիլկանության մասին» օրենքի 2-րդ

հոդվածի 2-րդ կետում նշվում է, որ նախականիսումը, կանխումն ու խափանումը համարվում են ոստիկանության մարմինների հիմնական խնդիրներից: Սիաժամանակ, պետք է նշել, որ տվյալ հանցագործությունների կանխարգելումը ամբողջ հասարակության ու պետական բոլոր մարմինների խնդիրն է, որը լուծվում է զանազան ոստիկանական, տնտեսական, իրավական ու այլ մեթոդներով, որոնք հատկապես ուղղված են հանցագործության պատճառների և դրանց կատարմանը նպաստող գործոնների բացահայտմանը:

Հայաստանի Հանրապետությունում քրեածին իրավիճակի զարգացման առանձնահատկությունները, այդ թվում՝ թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության հետ կապված, կախված են մի շարք նեզատիվ սոցիալական և սոցիալապես նշանավոր երևոյթների ու պլոցեսների հետ: Թմրահանցավորությունը ենթարկվում է մի շարք գործոնների օրյեկտիվ ու սուբյեկտիվ հատկությունների ազդեցությանը և զարգացում է ապրում համաձայն օրյեկտիվ օրինաչափությունների, քանի որ, ինելով նեզատիվ սոցիալական երևոյթ, ենթարկվում է այն նույն փոփոխություններին, ինչ ամբողջ հասարակությունը: Հանցավորության աճի գործոնները կարելի է դասակարգել այսպես՝ ա) օրյեկտիվ կամ արտաքին քրեածին գործոններ, բ) սուբյեկտիվ կամ ներքին քրեածին գործոններ:

Արտաքին քրեածին դետեկտիվանությունից են

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

տնտեսական, սոցիալ-քաղաքական, իրավական, կազմակերպարարական, սոցիալ-հոգեբանական, տեխնիկական, բժշկասոցիալական, բնապահպանական և մի շարք այլ գործոնները։ Հանցավորության ներքին գործոնները կազմում են քրեական ռեցիդիվիզմը, պրոֆեսիոնալիզմը, քրեական կազմակերպարարությունը, վերածնվող քրեական ավանդույթները, ինչպես նաև պատիժ կրած անձանց օրինապահ միջավայր վերադարձնելու սոցիալ-քրեարանական խնդիրները²։

Հանցավորության դոկտրինայում գոյություն ունեն մի քանի գիտական մոտեցումներ՝ կապված հանցավորության պատճառների հետազոտման հետ։ Հանցավորության պատճառներն ու պայմանները միավորում են «քրեածին դետերմինանտներ» տեսակային հասկացությունը³։ Հասարակական կյանքի այն երևույթները, որոնք ծնում են հանցավորություն, աջակցում են հանցավորության գոյությանը, առաջացնում են դրա աճը կամ անկումը, հանդիսանում են հանցավորության պատճառներ։ Ի տարբերություն պատճառների՝ հանցագործություններ կատարելուն նպաստող պայմանները բնական, սոցիալական կամ տեխնիկական գործոններն են, որոնք ինքնին չեն ծնում նշված երևույթ, սակայն օգնում են դրա իրացնանը, իրականացնանը⁴։ Սակայն, ինչպես թվում է, թմրահանցավորության պատճառային համալիրը հետազոտելիս անհրաժեշտ է տարբերակել թմրահանցագործությունների պատճառների ու պայմանների հիմնախնդիրը թմրահանցագործությունների վիճակի, դինամիկայի կամ կառուցվածքի փոփոխության պատճառների խնդիրներից⁵։ Որպես կանոն, երևույթների ցուցանիշներում տարբերություններ առաջացնող գործոնները դեռ հենց այդ երևույթների պատճառները չեն, թեպես նրանք կարող են գտնվել փոխադարձ կապի մեջ⁶։ Դիտարկվող տեսակի հանցարարության ցուցանիշներում փոփոխությունների պատճառները ոչ միշտ են հանդիսանում այդ հանցագործությունների դետերմինանտներ, քանի որ երբեմն այդ փոփոխությունները գոյանում են ուղեկցվող գործոններից (օրինակ՝ հանցավոր խմբերի ազդեցության վերաբաշխում որոշակի տարածաշրջանում, թմրամոլության կտրուկ աճ աշնանը կամ գարնանը՝ կապված գործածող անձանց մոտ սրմամք և այլն):

Թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության հետ կապված նախազգուշացումները գործողու-

թյունների ու միջոցների բազմամակարդակ համակարգ է, որն իրականացվում է համապատասխան սուբյեկտների կողմից, որոնք ուղղված են։

ա) տվյալ տեսակի հանցավորության ու նրա առանձին տեսակների պատճառների ու դրան նպաստող գործոնների բացահայտմանը, սահմանանում ու չեզոքացմանը։ Հայաստանի պայմաններում դա նախ և առաջ բնակչության ցածր կենսամակարդակն է, աշխատատեղերի անբավարար քանակը, երիտասարդների շրջանում ժամանցի կազմակերպման հասանելի խթանիչ նախաձեռնությունների բացակայությունը, տեղական ինքնակառավարման մարմինների, ուսումնական հաստատությունների և այլ հիմնարկների կողմից միջին մասնագիտական հաստատությունների մեծամասնության փակումը։ Հատկապես իրավիճակը էլ ավելի է բարդանում հանրապետության մի շարք մարզերում, որտեղ տնտեսական ճգնաժամը ստացել է ավելի նկատելի տեսք։ Եվ, եթե երկրի կենտրոնական շրջաններում նկատվում են տնտեսական զարգացման ու հասարակական կյանքի բարելավման տեղաշարժեր, ապա մնացյալ ոչ կենտրոնական շրջաններում գործող իրավիճակը նույնիսկ սոցիալ-տնտեսական նորմալ պայմաններ կոչվելուց շատ հեռու է,

բ) որոշակի տարածաշրջաններում ու միջավայրերում հանցագործությունների կատարմանը նպաստող և խթանող գործոնների պարզմանը և վերացմանը։ ՀՀ ոստիկանության մարմինների իրավապահ գործունեության մեջ առկա է հետևյալ տեսակի նախազգուշական միջոցառումների իրականացում՝ ազատազրկման վայրերում պատիժ կրած անձանց նկատմամբ հատուկ հսկողության սահմանում, մասնավորապես թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության հետ կապված հանցագործություններում մեղադրված անձանց նկատմամբ հսկողության իրականացում, վայրի բույսերի ու դրանց ապօրինի մշակման բացահայտմանն ու ոչնչացմանն ուղղված միջոցառումներ,

գ) հասարակության մեջ հանցավորության բարձր ռիսկեր պարունակող խմբերի բացահայտմանն ու այդ ռիսկերի նկազեցմանը։ Տվյալ դեպքում ռիսկային խմբեր են համարվում ԲՈՒՀ-երի ու միջին մասնագիտական հաստատությունների ուսանողները, որոնց շրջանում ինչպես դասախոսների, այնպես էլ ՀՀ ոստիկանության աշխատակիցների կողմից իրականացվում են նախազգուշական մի-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

շուառումներ,

դ) որոշակի կատեգորիայի մարդկանց բացահայտմանը, որոնց վարքագիծը վկայում է իրական հնարավոր հանցագործություններ կատարելու մասին, ինչպես նաև նրանց նկատմամբ կարգավորիչ ու զապիչ գործողությունների կիրառում, որը որոշ դեպքերում կարող է կիրառվել նաև նրանց մոտակա միջավայրի վրա:

Թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության ոլորտում կանխարգելիչ գործողությունները իրականացվում են երկու ուղղությամբ՝ պահանջարկի նվազեցում և առաջարկի նվազեցում:

Պահանջարկի նվազեցում

1. Առաջնային կանխարգելում: Այս գործունեությունն ուղղված է ապօրինի նյութերի արտադրության ու առևտրի կանխարգելմանը: Առաջնային կանխարգելման օբյեկտ կարող է լինել բնակչությունը, որը թմրանյութեր չի գործածում: Իսկ կանխարգելման սուրյեկտ կարող են լինել ոստիկանությունը, կրթական հաստատությունները, ԶԼՄ-ները, համայնքների հոգեբանական կենտրոնները, եկեղեցին: Առավել արդյունավետ կարող են լինել կրթական, հոգեբանական ու դաստիարակչական ծրագրերը:

«Հոգեբանական» ծրագիրը (սոցիալ-հոգեբանական կանխարգելումը) կրթական ու բուժական-խարգելիչ հաստատությունների մասնագետների համատեղ գործունեությունն է՝ ուղղված երեխաների ու երիտասարդների մոտ անհատական ուսուրանքների ձևավորմանը, որը նպաստում է առողջապետակերպի, թմրամիջոցների ու հոգենետ նյութերի գործածումից խուսափելու գաղափարի ձևավորմանը, ինչպես նաև հոգեբանական ուսակությունների ձևավորմանը, որոնք կօգնեն թմրամիջոցների ու հոգենետ նյութերի գործածման հետ կապված կոնֆլիկտային իրավիճակների հարձանն ու խմբակային ճնշմանը դիմագրավելուն: Ինչպես ցույց են տվել ուսումնասիրությունները, անշափահասների հետ տարվող աշխատանքների արդյունավետությունը հասնում է 60 տոկոսի: Այս աշխատանքը իր մեջ ներառում է՝

ա) ուսուցում՝ ոչ պաշտոնական առաջնորդների (լիդերների) կողմից թմրամիջոցների գործածման դրդման տարրեր իրավիճակների ճանաչում,

բ) ոչ պաշտոնական առաջնորդների ազդեցության հաղթահարում և ԶԼՄ-ների ներգրավում թմրամիջոցների կանխարգելման դեմ պայքարում,

գ) ուսուցանում համախոհների հետ ընկերական հարաբերություններ հաստատելու մասին:

«Կրթական» ծրագիրը դաստիարակչական, մանկավարժական մերոդների վրա հիմնված կրթական հաստատությունների մասնագետների կողմից իրականացվող գործունեությունն է, որն ուղղված է երեխաների ու երիտասարդների մոտ թմրամության սոցիալական ու հոգեբանական հետևանքների մասին գիտելիքների ձևավորմանը՝ նպատակ ունենալով ձևավորել հոգենետ նյութերից ու թմրադեղերից հրաժարման լավագույն այլընտրանքային տարրերակ⁷: Այս ծրագրի արդյունավետությունը կազմում է 40 տոկոս, որը ենթադրում է՝

ա) թմրամիջոցների գործածման և իրացման գործունեության հետևանքների հետ կապված տեղեկատվության տարածում,

բ) անդրադարձ թմրանյութերի գործածման բարոյական ու կրոնական կողմերին,

գ) սպասվող վտանգների մասին դրամատիկ վախի առաջացման ձևավորում:

«Դաստիարակչական» ծրագիր, որի արդյունավետությունը կազմում է 30 տոկոս, իր առջև համոզնություններ է ստեղծում, համաձայն որի՝

ա) թմրամիջոցների գործածումը կապված է կրթության, ինքնահարգանքի ու որոշումների կայացման ցածր մակարդակի հետ,

բ) պետք է գործել սեփական վարքագծի չափանիշներին համապատասխան:

2. Երկրորդական կանխարգելումը սոցիալական, կրթական ու բժշկահոգեբանական միջոցառումների ամբողջություն է, որոնց միջոցով զգուշացվում են թմրամության ձևավորման ու խորացման հնարավորության մասին թմրամիջոցների եպիզոդիկ գործածող, բայց հիվանդության ախտանիշները չտեսնող անձններ: Այս դեպքում կանխարգելման օբյեկտ հանդիսանում է թմրամիջոցների գործածման փորձ ունեցող անձը: Իսկ սուրյեկտի դերում հանդիս են զալիս ներքին գործերի աշխատակիցները, բժշկական ու հոգեբանական հաստատությունները: Ծրագրի հիմքում ընկած է թմրանյութերի հանդեպ պահանջարկ ունեցողների նոյնականացումը և նրանց վարքագծի վրա ներգործումը: Ծրագիրը կարող է ներառել առաջնային բժշկական միջամտություն և դրա հետևողական կիրառում: Թմրամությամբ հիվանդ անձի բուժումը կարող է հիմնվել աստիճանական փոփոխության վրա, օգտագործելով ավելի թույլ տոքսինիդը

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

(օրինակ՝ հերոինի փոփոխումը մետադոնով): Նմանատիպ բուժում կարող են իրականացնել թերապևտիկ կենտրոնները: Նմանատիպ կինհիկաները, որտեղ թմրամոլները անցնում են խմբակային ու անհատական բուժման կուրսեր, ժամանակի ընթացքում ավելի ու ավելի մեծ տարածում են գտնում: Ուստանանում: Սակայն որակափորված բուժման կուրսերը հասանելի են միայն քերին: Երկրի տնտեսական վերականգնումը բռույլ է տալիս լրացուցիչ ռեսուրսներ ուղղել այս ոլորտի իրավիճակի բարելավմանը:

Պահանջարկի նվազեցում

1. Թմրանյութերի վաճառքով զբաղվող անձանց համար իրական և հավանական ոխսկերի մեծացում:
 2. Թմրանյութերի գների հավանական բարձրացում՝ կապված դրանց հասանելիության սահմանափակման հետ:

Ուղիներից մեկը՝ պարեկապահակակետային ծառայության աշխատակիցների պարեկություն։ Մերենաներով և ոսքով հաճախակի պարեկությանը հավելած՝ ոստիկանները իրականացնում են խուզարկումներ ու ստուգումներ, ճանապարհներին ստեղծում են ավտոմեքենաների ստուգման կետեր, խուզարկում են կասկածելի հասառությունները, իրականացնում են ձերբակալումներ հասարակական կարգը խախտելու համար։ Այսպիսի կոչտ միջոցները թմրամիջոցների մասին օրենքի խախտման համար, կասկած հարուցող հիմնարկների խուզարկումը տպավորություն են ստեղծում, որ թմրաբիզնեսի մեջ ներգրավվածությունը պարունակում է մեծ ռիսկային տարրեր։ Այս իրավիճակը ավելի է խստացվում այն անձանց հետապնդման ծրագրերով, ովքեր ձերբակալվել են թմրանյութերի հետ կապված հանցագործություններ կատարելու համար։ Թմրաբիզնեսը, շնորհիվ իրավապահ գործողությունների ու ծրագրերի, ավելի ու ավելի թանկարժեք է դառնում, որը բերում է թմրանյութերի գնի բարձրացման, որի հետևանքով նվազում է դրա առաջարկը։

Այդ միջոցները ուղեկցվում են թմրանութերի փողոցային մանրածախ վաճառքի դեմ ակտիվ պայքարով։ Այն կարող է իրականացվել քաղաքացիական զգեստով ոստիկանության աշխատակիցների կողմից, ինչորմատորի ցուցումներով կամ ինչորմացիայի հիմքով խուզարկություն կատարելու միջոցով, որոնք ստացվել են առաջին երկու գործո-

դուրյուններից: Դրանք կարող են վախեցնել պատահական սպառողներին, որոնք ուժեղ կախվածություն չունեն թմրամիջոցներից: Եվ, վերջապես, ոստիկանությունը կարող է տվյալներ հավաքել թմրաբիզնեսով գրաղփող հնարավոր անձանց մասին, որպեսզի պարզի նրանց բնակության վայրը, մատակարարման աղբյուրները, գործերի դեկավարման եղանակը: Իրավապահ մարմինները պատճականորեն հակված են եղել մեկ իրականացնել կոպիտ քայլեր ընդդեմ թմրաբեղերի փողոցային առուժախով գրաղփողների, մեկ երկարատև միջոցառումներ իրականացնել մեծածախ առևտրով գրաղփողների ու դրանց ներմուծողների նկատմամբ: Սակայն թմրաբիզնեսը տարասեռ ու ապակենտրոնացված երևոյթ է: Թմրամիջոցների մեծ մասը գալիս է բազմաթիվ տարրեր փոքր խմբերի կողմից, որոնք չունեն ազգային սահմաններ: Բացի այդ, բարձր մակարդակի թմրաբիզնեսի մեջ ներգրավվելը համարվում է շատ ծախսատար, որը պահանջում է մարդկային, ֆինանսական ու ժամանակային ռեսուրսներ, որ սովորաբար չի բերում բավարար քանակի ձերբակալությունների: Այս ամենը հանգեցնում է այն մտքին, որ մեծ քաղաքներում փողոցային թմրավաճառների դեմ ոստիկանների պայքարը ունի մեծ արդյունավետություն: Եվ հենց այս գործողությունները բերում են ձերբակալությունների բարձր մակարդակի: Պետք է նշել, որ թմրավաճառները շատ անկայուն են, և նրանց հեշտ է փոխարինել նորերով: Բայց, ինչուեւ, ակտիվ գործողությունները կարող են ազդել գների աճի վրա, ստեղծել անհարմար իրավիճակ՝ պատահական անցորդին դրանք գնելուց գերծ պահելու համար: Բացի այդ, հակաբմբամիջոցային ծրագրերը կարող են դրականորեն անդրադառնալ փողոցային այլ հանցագործությունների ու անկարգությունների վրա: Միանշանակ, իրավապահ մարմինների այլ գործողությունները ևս կարևոր են՝ կապված թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության հետ: Սակայն օբյեկտիվ գործընթացները խանգարում են տվյալ հանցագործության դեմ պայքարին, սահմանափակում են «ձերբակալում, քրեական հետապնդում, դատապարտում» մոդելի արդյունավետությունը: Վեճխնդության վտանգը հետ է պահում պրտենցիալ ինֆորմատորներին ու ականատեսներին և ոստիկանության հետ նրանց համագործակցությունը դարձնում վտանգավոր: Բացի այդ, կոռուպցիան իրավապահ մարմինների հա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

մար իսկական աղետ է: Թմրաբիզնեսը բնութագրվում է հսկայական կանչիկ գումարների առկայությամբ և քաղաքական գործիչների շրջանում թմրամիջոցների գործածման օրինականացման կողմնակիցների ամենավառ փաստարկն է հանդիսանում այն հանգամանքը, որ թմրաբիզնեսը կոռուպացված ազդեցություն է բռնում ոստիկանության վրա, մասնավորապես երկրի քաղաքական համակարգի վրա:

Գերակա խնդիրների շարքում առավել բարդ խնդիրը կայանում է նրանում, որ պետք է հասնել պետական կառավարման մարմինների և հասարակական կազմակերպությունների աշխատանքի կողորդմացմանը ու համակարգմանը կանխարգեման միջոցներ կազմակերպելիս, որոնք ուղղված են թմրամիջոցների տարածումը նախազգուշացնելու, հակագրելու, հաղթահարելու համար: Այստեղ կարևոր է հաշվի առնել տարբեր շրջաններում թմրանյութերի հետ կապված իրավիճակների բազմազանությունն ու բարդությունը:

Պետք է մասնագետների հետ համաձայնել, որ թմրամոլության դեմ պայքարի ու կանխարգելման գործողություններ իրականացնելիս պետք է հաշվի առնել հետևյալ գործոնները՝ համալիր մոտեցում, ծրագրեր կազմելիս պարտադիր սոցիալական մոնիթորինգ (ընտրված գրանցման համակարգի հիմնան վրա սահմանված հաճախականությամբ կրկնվող թմրանյութային իրավիճակի զարգացման ցուցանիշների հաշվառում և զնահատում, մասնավորապես թմրամիջոցների ու հոգեմետ նյութերի տարածվածություն, չարաշահման դեպքերի ու կախվածության վիճակի հաճախականություն, առանձին անձանց ու խմբերի վերաբերմունքը թմրամիջոցների ու թմրանյութային վիճակի մասին),⁸ ինչպես նաև հաշվի առնել հասարակության առջև սոցիալական պատասխանատվությունը իրականացվող աշխատանքի կապակցությամբ⁹:

Հայաստանի Հանրապետությունում գոյություն չունի թմրամոլների մասին ամբողջական տեղեկատվություն: Տարբեր մասնագետների կարծիքով թմրանյութ գործածող անձանց թիվը կազմում է 30 հազար մարդ, այսինքն՝ բնակչության 1 տոկոսը: Թմրամոլների տոկոսը հանրապետությունում բավական ցածր է՝ համեմատած հարեան երկրների՝ Աղրբեջանի, Վրաստանի, Իրանի Իսլամական Հանրապետության հետ, ինչը բացարձում է ազգային մենթալիտետով, ինչպես նաև նրանով, որ

հայկական ընտանիքներում երեխաների նկատմամբ վերահսկողությունը բավական խիստ է, և, որ ամենակարևորն է, առկա են այտական կոչտ վերահսկողությունն ու թմրանյութերի գործածման նկատմամբ կանխարգելիչ միջոցառումների լայն իրականացումը: Միաժամանակ, այն փաստը, որ, ոչ պաշտոնական տվյալներով, ավելի քան 12 հազար թմրամոլներ համարվում են ուսանողներ, ավելի է սրում իրավիճակը: Ելնելով վերոգրյալից՝ կարելի է ենթադրություն անել, որ թմրամոլության դեմ պայքարը պետք է դառնա պետության ու իրավապահ մարմինների կարևոր խնդիրը, և կանխարգելիչ միջոցառումները առաջին հերթին պետք է իրականացվեն ուսանողների շրջանում: Ինքնին երիտասարդության շրջանում թմրամոլության փաստի առկայությունը բարդացնում է երկրում քրեածին իրավիճակը՝ դրանով իսկ սպառնալով ազգային անվտանգությանը: Զնայած, պաշտոնական տվյալների համաձայն, պատասխանատվության ենթարկված անձանց միայն մեկ տոկոսն է եղել ուսանող, ինչը, մեր կարծիքով, չի համապատասխանում առկա իրական պատկերին¹⁰: Հայաստանի Հանրապետությունում թմրամոլության ծավալների վերաբերյալ իրական պատկեր գոյություն չունի, քանի թմրամիջոցների ազօրինի շրջանառության հետ կապված հանցագործությունները խիստ լատենտային են, մինչդեռ այդ խնդրի գոյությունը ակնհայտ է:

Եթե հասարակության զարգացման սոցիալիստական շրջանում շատ գիտնականներ հասուն ուշադրություն էին դարձնում «արևմուտքի» կործանարար ազդեցությանը (Ա. Ա. Գարիանի, Լ. Ն Նիկոլաևա), ապա այժմ հնարավոր չեղակացների հերկայացուցիչների քարոզչական գործունեությանը, որոնք ստանում են գերեկամուտներ թմրանյութերի իրացումից: Երիտասարդությունը ծշտապես համարվել է հանցավոր կառույցների ուշադրության առարկան: Քարոզչության ռազմավարական նպատակը կայանում է համբնդիանուր արժեքների ու վարքագծի կանոնների փոփոխման մեջ:

Թմրամիջոցների գործածման կանխարգելման մեջ մեծ ուշադրություն է դարձվում թմրամոլների հետ կապերի հաստատմանը, նրանց հասուն օգնության ցուցաբերելուն: Այդ նպատակով ստեղծվում են վերականգնողական կենտրոններ, որտեղ թմրամոլներին ցուցաբերվում է բժշկական,

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

հոգեբանական, մանկավարժական օգնություն, բայց դա ակնհայտորեն բավարար չէ թմրամոլությունն ու բարույթները հաղթահարելու համար. անհրաժեշտ է նաև աջակցել մասնագիտություն ձեռք բերելու և աշխատանք գտնելու ուղղությամբ, ինչպես նաև ստեղծել հոգեբանական օգնության շուրջօրյա ծառայություն, որոնց աշխատակիցները հեռախոսի կամ անձնական շփման միջոցով կօգնեն բնակչությանը՝ փակուղային իրավիճակներից ելք գտնելու, սրբեսներից ազատվելու, միջոցներ գտնելու այս կամ այն խնդրի հաղթահարման, ինչպես նաև գերծ պահելու նրանց թմրանյութերի միջոցով իրականացնելու փորձից:

Անհատական կանխարգելիչ գործունեության արդյունավետությունը բարձրացնելու համար անհրաժեշտ է հենց իր՝ թմրամոլի ներգրավվածությունը՝ հաշվի առնելով նրա կյանքի ու գործունեության և շրջակա միջավայրի պայմանները:

Ընդունված է առանձնացնել անհատական կանխարգելման հետևյալ աստիճանները՝

ա) վաղ կանխարգելում, որի ներքո ընդունված է հասկանալ անձի վրա հակահասարակական ազդեցության աղբյուրների բացահայտումը նախքան այն, որ այդ ազդեցությունը կներազդի նրա վարքագծի վրա: Տվյալ պարագայում առաջնահերթ խնդիրը այդ ազդեցության աղբյուրների հաղթահարումն է ու բացատրումը կանխարգելվող անձին նմանատիպ կապերի վտանգավորությունը,

բ) անմիջական կանխարգելում, որն օգտագործվում է այն դեպքերում, երբ անձի վարքագիծը վկայում է նրա մոտ բացասական հակումների, հանցավոր միջավայրի հետ նրա կապերի մասին: Տվյալ դեպքում խնդիրը այդ անձին հետագա հանցավոր ուղուց հետ պահելն է, որից հետո՝ դաստիարակչական աշխատանքի իրականացումը նրա հետ,

գ) կանխարգելումը հանցավոր վարքի դրսւորման փուլում, որն իրականացվում է անձի՝ բավական խորն արմատներ ունեցող հանցավորության պայմաններում, երբ նրա կողմից կատարված հանցագործությունների ու օրինախախտ գործողությունների քանակը վկայում են հետագայում նրա կողմից նոր հանցագործությունների կատարման մասին: Հետագա հանցագործություններից գերծ պահելու համար նման դեպքերում անհետաձգելի խնդիր է համարվում վերահսկողության ցուցադրական միջոցների կիրառումը և տվյալ անձի նկատ-

մամբ ավելի կոշտ բացատրությունը հանցագործություններ կատարելու իրավական հետևանքների մասին: Միաժամանակ ձեռնարկվում են գործողություններ՝ ձևավորված քրեական միջավայրը ցրելու և պատասխանատվության ենթարկելու նրա առաջնորդներին, գոնե այնպիսի հանցագործությունների համար, ինչպիսիք են թմրամիջոցների գործածման դրդությունը կամ ներգրավելը, ինչպես նաև անշափահասների ներգրավումը թմրամիջոցների գործածմանը,

դ) ուժինիվների կանխարգելում, որի կանխարգելման առանձնահատկությունը կայանում է ներազդման հատուկ օբյեկտների՝ անձանց նկատմամբ, որոնք հանդիսանում են նախկինում քրեական պատասխանատվության ենթարկված նմանատիպ հանցագործություններ կատարելու համար: Տվյալ դեպքում կանխարգելիչ ազդեցության նպատակը նույնն է, ինչ որ նախորդների դեպքում՝ կախված անհատի վարքագծի բնույթից:

Թմրամոլները, ովքեր չեն աշխատում, թմրադեղների ձեռքբերման աճող ծախսերը հոգալու համար սկսում են գողանալ, ավազակային հարձակումներ կամ կողոպուտներ կատարել, խարդախությամբ գրադարձել կամ այլ շահադիտական հանցագործություններ անել: Հանցագործության են գնում նաև այն թմրամոլները, ովքեր աշխատում են, քանի որ վաստակած գումարը չի բավականացնում՝ թմրանյութեր ու համապատասխան հումք ձեռք բերելու և այն պատրաստելու համար:

Հարկ է նշել, որ ԽՍՀՄ-ի վլուգման արդյունքում խորացավ ժամանցային վայրերի ճգնաժամի հարցը: Նկատվում է գոյություն ունեցող ակումբների նյութական բազայի բավական ցածր մակարդակ: Նրանց մեծ մասը զինված չեն դեռահասների հետ գրադարձելու պարագաներով, վերջին տարիներին համարյա չեն հատկացվում նյութական միջոցներ, և որոշներն ել գտնվում են անբարեկարգ վիճակում: Բացի այդ, չի իրականացվում «շեղվող» վարք ունեցող դեռահասների ներգրավումը այդ ակումբներում կամ խմբակներում:

Այս ամենը իրականացնելու համար անհրաժեշտ է միավորել ու կոորդինացնել տեղական ինքնակառավարման մարմինների, մշակութային կառույցների, կրթական հաստատությունների, ձեռնարկությունների, սպորտային, երիտասարդական և այլ հասարակական կազմակերպությունների աշխատանքները: Բացի այդ, կարևոր նշանակու-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

թյուն ունի տարրերակված մոտեցման ցուցաբերում՝ հաշվի առնելով դեռահասների հետաքրքրություններն ու պահանջարկը, կախված իրենց սեռից՝ ընտրել համապատասխան աշխատանքի տեսակը հանրապետության տարբեր շրջաններում՝ ստեղծելով տարրեր խմբեր ու բաժիններ:

Վերը նշվածից զատ հեղինակը գտնում է, որ անհրաժեշտ է կրթական հաստատություններում և ՀՀ պաշտպանության նախարարության գինվորական ստորաբաժանումներում ավելացնել հոգեբանների քանակը, որոնց հիմնական խնդիրը կլիներ երիտասարդներին ծանոթացնել թմրանյութային կախվածության հետևանքներին: Ակնհայտ է, որ կանխարգելիչ միջոցառումներ իրականացնելիս համապատասխան կրթություն ունեցող անձինք (հոգեբանները) ունեն ավելի մեծ հնարավորություններ ցանկալի արդյունքի հասնելու համար, և երիտասարդների հետ մշտական կապի շնորհիվ կարող են ըմբռնել վարքագծի ու հոգեվիճակի այն մանրությունը, որոնք սովորաբար դուրս են մնում ծնողների տեսադաշտից:

Թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության դեմ պայքարի առկա փորձը ցույց է տալիս, որ այս երևույթի վերաբերյալ տեսական կոնցեպցիան այնքան էլ հստակ չէ: Մենք կարծում ենք, որ անհրաժեշտություն է առաջացել թմրամոլության հետ առնչություն ունեցող անձանց բացահայտման նոր, ավելի հստակ ու արդյունավետ համակարգի մշակման: Տվյալ դեպքում առնչություն ասելով՝ նկատի ունենք այն, ինչը դուրս է գալիս քրեական պատժության արարքի շրջանակներից և որոշվում է գործածողների, իրացնողների, գնորդների միջև կապով: Դա կնպաստի թմրամոլության ու թմրամիջոցների հետ կապված հանցագործությունների մեջ ներգրաված անձանց բացահայտմանը վաղ շրջանում՝ հատկապես երիտասարդների շրջանում: Միանգանայն պարզ է, որ թմրանյութերից կախվածություն ունեցող անձանց բացահայտումը վաղ շրջանում զգալի կավելացնի տվյալ անձի բուժման հնարավորությունը, քանի այն թմրամոլի, ով արդեն տառապում է այդ հիվանդությամբ:

Համաձայն «Հիմնական կազմակերպական միջոցառումների» մասին կազմված պլանի և ՀՀ սահմանադրության դեկապարության իրամանի՝ իրականացվում է ամենամյա «Կանեփ - Կակաչ» միջոցառումը: Այդ միջոցառումը իրականացվում է սահմանադրության ուժերի, պաշտպանության նախա-

րարության, տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից՝ ներառելով ողջ հանրապետության տարածքը: Այդ միջոցառուման նպատակն է վայրի և ապօրինի աճեցված թմրեցնող հատկություններ պարունակող բույսերի՝ կանեփի ու կակաչի բացահայտումն ու ոչնչացումը: Ընորհիվ նման միջոցառման, տարեցտարի կրծատվում են այդ բույսերի առզրավման քանակային ցուցանիշները:

Տվյալ կանխարգելիչ միջոցառումը համարվում է սատիկանության մարմինների և այլ պետական կառավարման մարմինների համագործակցության լավագույն օրինակը հանցավորության, մասնավորապես՝ թմրանյութերի դեմ պայքարում:

Իրականացնելով հետազոտություն թմրամիջոցների և հոգեմետ հյութերի ապօրինի շրջանառության կանխարգելման ոլորտում՝ հեղինակը եկավ հետևյալ եզրահանգումներին՝

- տվյալ ոլորտի հանցագործությունների առյուծի բաժինը իրականացվում է մշտական եկամուտ չունեցող անձանց կողմից, և, հետևապես պետությունը պետք է գրաղվի այս կատեգորիայի մարդկանց գրաղվածության հարցը լուծելով,

- անհրաժեշտություն է առաջացել մշակել թմրամոլության հետ առնչվող անձանց բացահայտման նոր, ավելի հստակ ու արդյունավետ համակարգ՝ օգտագործելով տեղեկատվական-տրամաբանական և տվյալների միասնական բազա,

- տարեցտարի կրծատվում է վայրի և աճեցված թմրեցնող հատկություն ունեցող բույսերի քանակը, ինչը վկայում է «Կանեփ-կակաչ» կանխարգելիչ միջոցառման արդյունավետության և դրանց առաջնային նշանակության մասին թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության ոլորտում,

- անհրաժեշտ է ներգրավել կանխարգելիչ գործունեության մեջ մանկավարժներին ու հոգեբաններին ԲՈՒՀ-երում, ինչպես նաև ՀՀ պաշտպանության նախարարության գինվորական ստորաբաժանումներում:

- տեղական ինքնակառավարման մարմինները պետք է ուշադրություն դարձնեն դեռահասների համար հասանելի հաստատությունների ստեղծմանը՝ առանձնացնելով լրացուցիչ միջոցներ սպորտային սեկցիաների զարգացման համար:

ԱՐԴԻՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

- ¹ Տե՛ս Օсновы профилактики наркомании у несовершеннолетних. - СПб.: Изд-во Образование-культура, 2003.
- ² Տե՛ս Криминология: Учебник для вузов / Под общ. ред. д.ю.н. проф. А. И. Долговой. М.: Норма, 2005. С. 95.
- ³ Տե՛ս Криминология: Учебник / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. М., 1994. С. 7.
- ⁴ Տե՛ս Криминология: Учебник / Под ред. В. Н. Кудрявцева и В. Е. Эминова. 3 -е изд. М., 2005. С. 123.
- ⁵ Տե՛ս Российское уголовное право: Курс лекций / Под. ред. А. И. Коробесева. Владивосток, 1999. С. 297.
- ⁶ Տե՛ս Дагель П. С. Социальные отклонения. М., 1984. С. 130.
- ⁷ Տե՛ս Основы профилактики наркомании у несовершеннолетних. - СПб.: Изд-во Образование-культура, 2003г.
- ⁸ Տե՛ս В.В. Лопшакарев, Наркомания как правовая категория, Право и Политика, 2008г., ст. 450.
- ⁹ Տե՛ս Потемкина Т. Только вместе // НаркоНет. Россия без наркотиков. 2002. N 1-2 (14). С. 88.
- ¹⁰ Տե՛սՀՀ ուժիկանության պաշտոնական կայքը, www.police.am

Жирайр Карагезян

Соискатель кафедры уголовного права и
уголовно-процессуального права института права
и политики Российско-Армянского (Славянского) университета

РЕЗЮМЕ

Профилактика незаконного оборота наркотических средств в Республике Армения

В данной статье сосредоточимся на виктимологических аспектах данных преступлений и в этой связи, опираясь на результаты социолого-психологического анализа и статистических данных, остановимся на роли полученных результатов в профилактике преступлений в сфере незаконного оборота наркотических средств. Раскрывая эффективность мер профилактики наркопреступлений, внести конкретные предложения в плане их дальнейшего развития в соответствии с нынешними условиями Республики Армения.

Ключевые слова: наркотические средства, наркомания, незаконный оборот наркотических средств, профилактика

Zhirayr Karagezyan

An applicant of the Chair of Criminal Law and
Criminal Procedural Law of the Institute of Law and
Policy of the Russian-Armenian (Slavonic) University

SUMMARY

Prevention of illegal trafficking of narcotic drugs in the Republic of Armenia

This article will concentrate on aspects of the victimization of these crimes and in this regard, based on the results of sociological and psychological analysis and statistical description of the role of the results in the prevention of crime in the field of illegal drug trafficking. Revealing the effectiveness of the prevention of drug crimes, to make concrete proposals in terms of their development in accordance with the current terms of the Republic of Armenia.

Keywords: narcotic drugs, addiction, illegal drug trafficking, prevention

ՎԱԶԳՈՒԾ ԿՈՍՏԱՆՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության ֆինանսների նախարարության Երերունու հարկային տեսչության իրավաբանական և հարկադիր գանձումների բաժնի առաջատար մասնագետ

Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիայի իրավագիտության ամբիոնի հայցորդ

ՀԱՐԿԱՅԻՆ ՀԱՍԱԿԱՐԳԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ԵՎ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Սույն հոդվածում վերլուծվել են «հարկային կարգ» և «հարկային համակարգ» եզրույթները որպես հարկային քաղաքականության անրաժանացնելի քաղաքիչներ, ինչպես նաև քացահայտվել են ՀՀ հարկային համակարգի առանձնահատկությունները: Իրավական տեսանկյունից առանձնակի կարևորություն է տրվել հարկային համակարգի ինստիտուցիոնալ մոտեցմանը: Այս առումով հարկային համակարգը հարկային հարաբերություններում օբյեկտիվորեն ունեցող երևույթների, գործընթացների, կառուցակարգերի, իրավասու մարմինների ամբողջությունն է, որն ուղղակիորեն առնչություն ունի հարկերի սահմանման, ներդրման ու դադարեցման, ինչպես նաև դրանց հաշվարկման ու բյուջե վճարման հետ:

Հիմնարար բառեր- հարկային կարգ, հարկային համակարգ, հարկ, բյուջե, հարկային քաղաքականություն, ստվերային տնտեսություն, հարկային ծանրություն (բեռ), հարկային արտոնություն:

Ժամանակակից հարկային համակարգի ձևավորումը պայմանավորված է անցյալ դարաշրջանի 90-ական թվականներին Հայաստանի Հանրապետությունում «շուրջայական տնտեսության» մոդելի ներդրմամբ և տնտեսությունում արմատական վերափոխումների իրականացմամբ:

Համաշխարհային տնտեսության փորձը վկայում է, որ յուրաքանչյուր երկիր ունի իր տնտեսության զարգացման՝ ժամանակի առումով «սեփական» օրինաչափությունները:

Ինչպես հայտնի է, Հայաստանի Հանրապետության հարկային համակարգի հիմնական տարրերը «ներմուծվել» են արտասահմանյան երկրների օրինակներից և հարմարացվել ազգային առանձնահատկություններին: Այս տեսանկյունից, հարկային համակարգի կառուցվածքային տարրերը լիովին բավարարում են որոշակի փորձություններով անցած համաշխարհային շափորչիչներին: Հիշյալ հանգամանքն առնչվում է ինչպես հարկերի համակարգին, այնպես էլ հարկային օրենսդրության և մասնագիտացված հարկային ծառայության մարմինների համակարգերին:

Հարկ է նկատել, որ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության¹ մեջ ամրագրված են պետության և հասարակության կենսագործության համար հարկային կարգի սահմանման ու հարկային իրավակարգի ապահովման հիմունքները, հարկային համակարգի կազմակերպական հիմունքները, սահմանված են պետության մարմինների իրավական կարգավիճակն ու ընդհանուր իրավասությունները, և նախատեսված են նաև իրավա-

կան պատասխանատվության վերաբերյալ նորմեր ընդունելու լիազորությունները և այլն:

Պետության հարկային գործունեության բնագավառում հարկային կարգի սահմանումն ու հարկային իրավակարգի պահպանումը չի կարող իրավանացվել առանց պետական հարկադրանքի ու իրավական պատասխանատվության ինստիտուտի:

Այս տեսանկյունից հետաքրքիր է վերլուծել «հարկային կարգ» և «հարկային համակարգ» եզրույթները որպես հարկային քաղաքականության բաղադրիչներ, և այս համակցության մեջ առանձնացնել հարկային համակարգի առանձնահատկությունները:

Իրավաբանական գիտության մեջ հարկային կարգի սահմանման մասին հարցը գործնականում քիչ է հետազոտված, սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ այն համակարգային կազմավորում է:

Եթե ընդունում ենք, որ մարդկային կենսագործունեության ոլորտում «կարգ» հասկացության տակ հասկացվում է ինչպես այդ գործունեության կապակցությամբ ծագած հարաբերություններում տեղի ունեցող, այնպես էլ այդ ոլորտը կարգավորող կանոնների և դրանց հետ առնչվող հիմնարկությունների ամբողջությունը², և, միաժամանակ, «հարկը»՝ որպես պետության գործունեության նախապայման, միջոց, ապա կարելի է պնդել, որ հարկային կարգն այն իրավական երևույթն է, որն ուղղվում է պետության կողմից կառավարվող հարկման գործընթացի ստեղծմանը:

Բացի այդ, հարկային կարգն իրավաբան-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

թեն արտահայտված տնտեսական միջոցառումների այն համակարգն է, որոնց իրականացումն ուղղվում է տնտեսության հարկային կարգավորմանը: Ի վերջո, հարկային կարգը համարվում է միաժամանակ հարկման ոլորտում օրինականության ապահովման հիմնարար դրույթն ու գիշավոր երաշխիքը:

Վերը նշված հատկանիշները հնարավորություն են տալիս ձևակերպել հետևյալ բնորոշումը. «Հարկային կարգը հարկային իրավահարաբերությունների ձևակորման կազմակերպչական կանոնների և հարկման գործընթացի կառավարումն ու դեկավարումն իրականացնող պետական իրավասու մարմինների ամբողջությունն է»:

Վերոհիշյալից բխում է, որ հարկային կարգի սահմանումով նախադրյալներ են ստեղծվում այն հասարակական հարաբերությունների համար, որոնք կարգավորվում են հարկային համակարգի կողմից:

Միաժամանակ Հայաստանի Հանրապետության ժամանակակից հարկային համակարգն ունի իր տնտեսական, քաղաքական և իրավական առանձնահատուկ բնութագրումները:

«Հարկերի մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետությունում գործում է միասնական հարկային համակարգ՝: «Հարկային համակարգ» հասկացության մասին, բացի նշված ձևակերպումից, այլ օրենսդրական ամրագրումներ չկան: Որպես կանոն, պետության հարկային համակարգը բարդ և միաժամանակ համալիր ու էվոլյուցիոն, դինամիկ զարգացող սոցիալական կազմավորում է, որը ձևակորպում է տնտեսական, քաղաքական և սոցիալական տարրեր պայմանների ներգործության ներքո: Հարկային հարաբերությունների բազմազանությունը հասարակության մեջ հանգեցնում է դրանց համակարգման որոշակի չափանիշների հենքի վրա: Հարկային համակարգին բնորոշ է ոչ միայն համակարգ ձևակորող տարրերի կազմի առկայությունը, այլև այդ տարրերի օրգանական ամբողջականությունն ու միասնությունը, փոխսկախվածությունն ու փոխապայմանավորվածությունը և համակարգի զարգացման անընդհատությունը: Այս հանգամանքը պահանջում է, որ հարկային համակարգը հիմնվի այն հայեցակարգի վրա, որը հաշվի կառնի իրավանորմերի ներդրման հետևանքները և կտտնի առաջադրված խնդիրները լուծման օպտիմալ ճանապարհները:

Հարկային համակարգը հարկային հարաբերությունների ամբողջությունն ու միասնությունն է՝ հարկի սահմանման ու ներդրման, հարկային պարտավորությունների առաջացման ու կատարման, հարկային հսկողության իրականացման և

հարկային իրավախստումների համար հարկադրանքի միջոցների կիրառման մասով:

Քանի որ միասեռ ու փոխսկապակցված հարկային հարաբերությունները կազմում են հարաբերականորեն ինքնուրույն խմբեր, ուստի հարկային համակարգը, որպես իրավական կազմավորում, սահմանվում է նաև իրքի հարկերի, հարկային գործունեություն իրականացնող պետական մարմինների և հարկային օրենսդրության համակարգերի ամբողջություն:

Ակնհայտ է, որ վերոհիշյալ սահմանումը վկայում է հարկային համակարգի երեք բաղկացուցիչ տարրերի առկայության մասին: ‘Դրանք են՝ հարկերի համակարգը, պետության հարկային գործունեություն իրականացնող մարմինների համակարգը և հարկային օրենսդրության համակարգը:

Անհրաժեշտ է նաև նկատել ևս մեկ հանգամանք, այն է՝ հարկային համակարգը նպատակադիրված է պետության ֆինանսական գործունեության կարևոր գործընթացի իրագործմանը՝ բյուջեի եկամուտների ձևակորման և համալրման կապակցությամբ: Հարկային համակարգը բյուջետային համակարգի ենթատեքստում դիտվում է որպես պետության գոյության և հանրային շահերի պաշտպանության նախապայման:

Նման մոտեցումը հանգեցնում է հիշյալ հասկացության հաջորդ սահմանմանը, ըստ որի հարկային համակարգն ընկալվում է որպես ինքնուրույն և, միաժամանակ, ամբողջական հասարակական երևույթ, որն ուղղված է պետության կոմից ֆինանսական ու հարկային միասնական քաղաքականության իրականացմանը: Հարկ է նկատել, որ նշված քաղաքականությունը պետության տնտեսական քաղաքականության անքանտելի մասն է, և այն իրագործվում է ֆինանսական միջոցների հավաքագրման ու բաշխման, միջնուղային ու արտաքին տնտեսական հարաբերությունների զարգացման, տնտեսության կայունացման և տնտեսական բնույթի այլ գործառույթների օգնությամբ:

Իրավական տեսանկյունից առանձնակի կարևորություն է ստանում հարկային համակարգի ըննարկման նկատմամբ ինստիտոցիոնալ մոտեցումը: Այս առումով հարկային համակարգը հարկային հարաբերությունների օրեկտիվ գոյության հիմքում ընկած երևույթների, գործընթացների, կառուցակարգերի, իրավասու մարմինների ամբողջությունն է, որը որոշակիորեն առնչություն ունի հարկերի սահմանման, ներդրման ու դադարեցման, ինչպես նաև դրանց հաշվարկման ու բյուջե վճարման հետ:

Այն կարող է բնութագրվել ինչպես տնտեսական, քաղաքական, իրավական, սոցիալական ցուցանիշներով, այնպես էլ պետք է հենվի որոշակի

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

պահանջների կատարման վրա: Այսպես՝ ցանկացած հարկային համակարգ պետք է պատասխանի հետևյալ պահանջներին:

1. հարկային ծանրությունը (քեռը) անհրաժեշտ է վճարողների միջև բաշխվեն համաչփորեն,

2. յուրաքանչյուր հարկատու պետական զանձարան է վճարում հարկի արդարացի իր բաժինը,

3. հարկային համակարգի կառուցվածքը պետք է նպաստի երկրի տնտեսության կայունացման ու զարգացման պետական բաղաքանության իրականացմանը,

4. պետության միասնական տնտեսական տարածքի ձևակրնակն մարմնավորումը պետք է իրագործվի հարկային համակարգի միջոցով,

5. հարկման ոլորտի վարչարարության և հարկային օրենսդրության պահպանման ծախսերն անհրաժեշտ է հասցնել նվազագույնի,

6. հարկային համակարգը պետք է լինի ամբողջական, միասնական՝ դրանով իսկ ստեղծելով երաշխիքներ պետության հարկային «կամայականություններից» գերծ պահելու, հարկատուների իրավունքների պաշտպանությունն առավել արդյունավետ կազմակերպելու և հարկային օրենսդրության պարզություն մատչելիություն ապահովելու ուղղությամբ:

Հարկային համակարգի հետ առաջին հերթին սերտ կապ ունի տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշը: Այն պայմանավորված է պետության ֆինանսական պահանջարկի և հարկ վճարողի հարկավճարունակության հարաբերականությամբ:

Վերոգրյալ համընդհանուր այս ցուցանիշի շրջանակներում առանձնացվում են հարկատունակության, հարկման առավելագույն շեմի, համախառն ներքին արդյունքի և նոր ստեղծված արժեքի նկատմամբ սահմանված հարկային ծանրության (քեռի) ցուցանիշները:

Հարկային համակարգի բնութագրման համար օգտագործվում է ուղղակի և անուղղակի հարկերի հարաբերակցության ցուցանիշը: Այս հարաբերակցությամբ է պայմանավորված երկրի տնտեսության զարգացման վիճակի գնահատումը:

Հարկային համակարգի հաջորդ տնտեսական ցուցանիշը «պաշտոնական» տնտեսության և «ստվերային» տնտեսության հարաբերակցությունն է: Եթե «պաշտոնական» տնտեսության առնչվող ցուցանիշներն իրենց արտացոլումն են գտնում պետության սոցիալ-տնտեսական արդյունքների վիճակագրության ամփոփագրերում, ապա «ստվերային» տնտեսությունը գործնականում պետության կողմից չվերահսկվող վերաբետքության գործնթացն է:

Հարկային համակարգի կարևոր տնտեսա-

կան ցուցանիշներից է ներպետական և արտաքին տնտեսական գործունեությունից ստացված եկամուտների հարաբերակցությունը:

Հարկային համակարգի կազմակերպման իրավական բնույթի ցուցանիշներից իրենց կարևորությամբ առանձնանում է նաև պետական իշխանության և համայնքային մարմինների իրավասությունների հարաբերակցությունը: Այս հարաբերակցության որոշման գործնթացում դրված են հարկի սահմանման ու ներդրման իրավասությունների ամբողջական կամ մասնակի բաժանումը, հարկային արտոնությունների վերապահման լիազորությունների ամրագրումը, հարկային եկամուտների՝ ըստ հարկատեսակների, ըստ բյուջեների ամրակցման, բաշխման լիազորությունների սահմանումը և այլն:

Հայաստանի Հանրապետությունում հիշյալ մարմինների հարկային իրավասությունների հարաբերակցության օրինակ են համարվում օրենսդրի մարմնի հարկերը օրենքով սահմանելու բացառիկ իրավասությունը, գույքահարկի գծով հարկային արտոնությունների տրամադրման իրավունքների բաժանումը պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջև և այլն:

Այսպիսով՝ Հայաստանի Հանրապետության ժամանակակից հարկային համակարգն ունի իր տնտեսական, բաղաքական և իրավական առանձնահատուկ բնութագրումները:

«Հարկերի մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետությունում գործում է միասնական հարկային համակարգ: «Հարկային համակարգ» հասկացության մասին, բացի նշված ձևակերպումից, այլ օրենսդրական ամրագրումներ չկան:

Հարկային համակարգը հարկային հարաբերությունների ամբողջությունն ու միասնությունն է՝ հարկի սահմանման ու ներդրման, հարկային պարտավորությունների առաջացման ու կատարման, հարկային հսկողության իրականացման և հարկային իրավախախտումների համար հարկադրի միջոցների կիրառման մասով:

Հարկային կարգը հարկային իրավահարաբերությունների ձևակերպման կազմակերպչական կանոնների և հարկման գործնթացի կառավարումն ու դեկավարումն իրականացնող պետական իրավասությունների ամբողջությունն է:

Վերոհիշյալից բխում է, որ հարկային կարգի սահմանումով նախադրյալներ են ստեղծվում այն հասարակական հարաբերությունների համար, որոնք կարգավորվում են հարկային համակարգի կողմից:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

- ¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, 5 հուլիսի 1995թ., Երևան:
- ² Տե՛ս Լամպերտ Խ. Социальная рыночная экономика: Германский путь. М., 1993. С.6.
- ³ Տե՛ս «Հարկերի մասին» ՀՀ օրենքը 14 ապրիլի 1997թ.:
- ⁴ Տե՛ս Ժևակին Ս.Н. Общие проблемы налоговой системы Российской Федерации. Государство и право. N 11, 1995. С. 75
- ⁵ Տե՛ս Ա.Հ. Խաչատրյան, Հարկային իրավունք, Երևան 2003թ.
- ⁶ «Հարկային իրավասություն» բառակապակցության տակ անհրաժեշտ է հասկանալ հարկման ոլորտում պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման մարմինների իրավասությունների ամբողջությունը:

Վազգս Կոստանյան

Ведущий специалист отдела юридических и принудительных взысканий налоговой инспекции Эребуни министерства финансов Республики Армения.

Аспирант кафедры юриспруденции Академии государственного управления Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Основы законодательства и организации налоговой системы Республики Армении

В этой статье проведен анализ понятий “налоговый порядок” и “налоговая система” в качестве неотъемлемой части налоговой политики, также выявлены особенности налоговой системы Республики Армения. С правовой точки зрения с особой важностью рассматривается институциональный подход налоговой системы. В этом отношении налоговая система в налоговых отношениях является целостностью объективно существующих явлений, процессов, структур, уполномоченных органов, что напрямую связано с установлением, применением и прекращением налогов, в том числе с их расчетом и уплатой в бюджет.

Ключевые слова: налоговый порядок, налоговая система, налог, бюджет, налоговая политика, теневая экономика, налоговое обременение (груз), налоговые льготы.

Vazgush Kostanyan

Leading Specialist of the Department of Legal and Compulsory Sanctions of Erebuni Tax Inspectorate of the Ministry of Finance of the Republic of Armenia.
Graduate student of chair of Jurisprudence of the Public Administration Academy of RA.

SUMMARY

Fundamentals of the legislation and organization of the tax system of the Republic of Armenia

In this article the concepts “Tax order” and “Tax service” are analyzed as integral parts of tax policy, also identified features of the tax system of the Republic of Armenia. From a legal point of view a special importance is given to the institutional approach of the tax system. In this regard the tax system is an integrity of phenomena, processes, structures and authorized bodies objectively existing in tax relations, which is directly connected with the establishment, implementation and termination of taxes, including their calculation and payment of the budget.

Keywords: tax order, tax system, tax, budget, tax policy, the shadow economy, tax burden (load) tax benefits.

ՆԻՆԱ ԿՈՒՑԱՆՅԱՆ

Հայ-ռուսական (պլավինական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քաղաքացիական և քաղաքացիական դատավարության իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ԺԱՌԱՆԳՄԱՆ ԻՆՍԻՏՈՒՏԻ ՀԱՄԱՅՆՔՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԷՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Աշխատանքը նվիրված է քաղաքացիական իրավունքի կարևորագույն ինստիտուտներից մեկի՝ ժառանգման իրավունքի հասկացությանը և էությանը:

Աշխատանքում խոսվել է այն մասին, որ ժառանգումը չնայած կապված է սեփականության իրավունքի հետ, այնուամենայնիվ դրանք տարբեր ինստիտուտներ են, և ընդհանրացնելը ամենին էլ արդարացված չէ: Ուստի և առաջարկություն է ներկայացվել ՀՀ Սահմանադրության 31-րդ հոդվածը, ըստ որի՝ «Յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի իր հայեցողությամբ տիրապետելու, օգտագործելու, տնօրինելու և կտակելու իր սեփականությունը», ենթարկելու փոփոխման՝ նոր խմբագրմամբ. Իհշյալ հոդվածով «իր սեփականությունը կտակելու իրավունքը» նախատեսելը նպատակահարմար չէ: Դրանով իսկ սահմանափակվում է կտակի ազատությունը, քանի որ նշվում է: «Յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի իր հայեցողությամբ տիրապետելու, օգտագործելու, տնօրինելու և կտակելու իր սեփականությունը», մինչդեռ կտակարարն իրավասու է կտակ կազմել նաև ապագայում ձեռք բերվելիք գույքի վերաբերյալ:

Վերլուծության է ենթարկվել քաղաքացիական իրավունքի գիտության մեջ առավել վիճակարույց հարցերից մեկը՝ ժառանգատուի կյանքի վերջնական պահի հստակ որոշման հարցը:

Աշխատանքում մանրամասնորեն ներկայացվել են ժառանգման կարգով քաղաքացիական իրավունքների և պարտականությունների փոխանցումը բնութագրող հատկանիշները:

Հիմնարար քառեր - ժառանգման իրավունք, քաղաքացիական իրավունք, սեփականության իրավունք, կտակ, ժառանգման օրենքություն:

Ժառանգման իրավունքը քաղաքացիական իրավունքի կարևորագույն ինստիտուտներից է, քաղաքացիական իրավունքի ենթաճյուղ, որի հիմնական դրույթները մշակվել են դեռևս Հին Հռոմում: Դա պայմանավորված է նրանով, որ այն անխզելիութեան կապված է քաղաքացիների սեփականության իրավունքի հետ: Այնուհետև դրանք վերաբերութեալ են այլ երկրների, առաջին հերթին՝ մայրցամաքային երկրների օրենսդրության մեջ:

Ժառանգման իրավունքը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների սահմանադրական իրավունք է: Դա է մասամբ վկայում ՀՀ Սահմանադրության 31-րդ հոդվածը, ըստ որի՝ յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի իր հայեցողությամբ տիրապետելու, օգտագործելու, տնօրինելու և կտակելու իր սեփականությունը: Եվ քանի որ սեփականատերն իրավունք ունի իր հայեցողությամբ տիրապետելու, օգտագործելու և տնօրինելու իրեն պատկանող գույքը, ուստի նա կարող է նախընտրել իր կենդանության օրոր կարգադրություն անել այն մասին, թե իր մահվանից հետո ում անցնի իր գույ-

քը: Այս հարցում նա լրիվ ազատ է և ոչնչով կաշկանդված չէ:

Ժառանգման իրավունքը քաղաքացիական իրավունքի համակարգում յուրօրինակ ինստիտուտ է, որի ուժով քաղաքացու սեփականությունը հանդիսացող գույքն իր մահից հետո անցնում է այլ անձանց¹: Եթե չլիներ ժառանգման ինստիտուտը, և քաղաքացուն (ժառանգատուին) պատկանող բոլոր իրավունքներն ու պարտականությունները դադրեին նրա մահվամբ, ապա դժվար է պատկերացնել, թե ինչպիսի քառային իրավիճակ կստեղծվեր այն անձանց հարաբերություններում, որոնք մշտապես բնակվել են ժառանգատուի հետ: Հատկապես դա բացասաբար կանդրադառնար վերջինիս ընտանիքի անդամների՝ առաջին հերթի ժառանգների վրա, որոնք կզրկվեն իրենց գոյությունը պահպանելու համար անհրաժեշտ միջոցներից:

Այսպիսով, ժառանգումը մահացած քաղաքացու (ժառանգատուի) իրավունքների ու պարտականությունների՝ օրենքով սահմանված կարգով այլ անձանց՝ ժառանգներին փոխանցումն է: Այդ առ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

թիվ առաջացած հարաբերությունները կարգավորելու նպատակ հետապնդող նորմատիվ ակտերի ամբողջականությունն էլ կազմում է ժառանգման իրավունքը²:

Ժառանգման էությունը կայանում է նրանում, որ հասարակության յուրաքանչյուր անդամ իր կյանքի ընթացքում աշխատում և ստեղծում է բարիքներ (գույք), որոնք կարող են իր իսկ կամքով կազմված կտակի, իսկ դրա բացակայության դեպքում՝ օրենքի հիման վրա փոխանցվել կտակով կամ օրենքով որոշված անձանց:

Ինքնին ժառանգումն անհրաժեշտ է եղել բոլոր հասարակարգերում՝ անկախ սոցիալ-տնտեսական իրավիճակից, որը գրյուրյուն է ունեցել տվյալ հասարակարգում։ Ժառանգումը՝ որպես իրավական ինստիտուտ, ձևավորվել է դեռևս նախնադարյան համայնական հասարակարգում, մարդկության զարգացման առաջնային փուլում, երբ մահացածին պատկանող գույքը (որտրդական զենքերը, ձեռնորսական պարագաները, կենդանիների մորթիները) ժառանգաբար փոխանցվել է հորից որդուն և սոնիին։ Ի դեպ, որդուն են փոխանցվել ոչ միայն հորը պատկանող իրերը, այլ նաև հոր իրավունքներն ու լիազորությունները³։

Ժառանգման իրավունքի վերաբերյալ առանձին գլուխ է նվիրված եղել նաև 1923թ. փետրվարի 13-ին ընդունված Հայկական ԽՍՀ քաղաքացիական օրենսգիրքում։

Քաղաքացիական իրավունքի այս ինստիտուտին է նվիրված Հայաստանի Հանրապետության գործող, 1998թ. մայիսի 5-ին ընդունված քաղաքացիական օրենսգրքի տասնմեկերրորդ բաժինը։

Համաձայն քաղաքացիական օրենսգրքի 1184-րդ հոդվածի՝ ժառանգության դեպքում մահացածի գույքը (ժառանգությունը) անփոփոխ վիճակում, որպես միասնական ամբողջություն, անցնում է այլ անձանց (համապարփակ իրավահաջորդություն), եթե այլ բան նախատեսված չէ քաղաքացիական օրենսգրքի կանոններով։

Հայաստանի նոր քաղաքացիական օրենսգրքով ժառանգման առանձին հարցեր սկզբունքային նոր լուծումներ ստացան։ Նախ առաջին պլանի վրա դրվեց ըստ կտակի ժառանգումը, նոր միայն ըստ օրենքի ժառանգումը⁴։

Անհրաժեշտ է նշել, որ ժառանգման իրավունքը սերտ կապի մեջ է գտնվում քաղաքացու սեփականության իրավունքի հետ⁵, որն արտահայտվում

է նրանով, որ ժառանգման իրավունքը առաջանում է սեփականության իրավունքի արդյունքում։ Սակայն հարկ է նշել, որ սեփականության իրավունքը և ժառանգման իրավունքը տարրեր ինստիտուտներ են, և դրանք ընդիանությունները ամենենին են արդարացված չեն։ Ուստի և համաձայնելով քաղաքացիակետ Հ. Ե. Հարությունյանի դիտարկմանը, ՀՀ Սահմանադրության 31-րդ հոդվածը, ըստ որի՝ «Յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի իր հայեցողությամբ տիրապետելու, օգտագործելու, տնօրինելու և կտակելու իր սեփականությունը», կարիք ունի ճշգրտման՝ նոր խմբագրման։ Միևնույն հոդվածով «իր սեփականությունը կտակելու իրավունքը» նախատեսելով նպատակահարմար չէ։ Ինչպես արդարացիորեն նշում է Հ. Ե. Հարությունյանը, դրանով իսկ սահմանափակվում է կտակի ազատությունը, քանի որ նշվում է. «Յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի իր հայեցողությամբ տիրապետելու, օգտագործելու, տնօրինելու և կտակելու իր սեփականությունը», մինչդեռ կտակարարն իրավասու է կտակ կազմել նաև ապագայում ձեռք բերվելիք գույքի վերաբերյալ։ Անհրաժեշտ է ընդգծել նաև, որ երկրի հիմնական օրենքում ամրագրված չէ նաև գույք ժառանգելու՝ ՀՀ քաղաքացիների սոցիալ-տնտեսական իրավունքը։

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսդրությունը տարրերում է ժառանգման երկու հիմք՝ օրենքը և կտակը։ Դրա հետ մեկտեղ տարրերում է ժառանգման երկու եղանակ՝

1. ժառանգումն ըստ կտակի,

2. ժառանգումն ըստ օրենքի։

Քաղաքացիական օրենսգրքի 1184-րդ հոդվածի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ քաղաքացիական իրավունքի որևէ այլ ինստիտուտ չի կարող կիրառվել գույքի իրավսիհաջորդության կարգավորման համար։ Այսինքն՝ արգելվում է քաղաքացու որևէ գործարքը՝ ուղղված մահվան դեպքում իր գույքի օտարմանը։ Այդ նպատակով կարող է կիրառվել միայն կտակի ինստիտուտը։ Դրանով է բացարկվում այն, որ ժառանգմանը տրվում է «քացարիկ» բնորոշում։ Ժառանգման բացարիկությունը բնութագրվում է նրանով, որ այն մահացած քաղաքացու գույքն այլ անձանց փոխանցելու միակ հիմքն է⁶։

Ժառանգման օբյեկտը կարելի է բնորոշել որպես քաղաքացուն մասնավոր սեփականության իրավունքով պատկանող գույքի, ինչպես նաև գույ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

քային և ոչ գույքային իրավունքների ամբողջություն: Համապատասխանարար ժառանգումը քաղաքացու մահից հետո նրան մասնավոր սեփականության իրավունքով պատկանող գույքի, ինչպես նաև գույքային և ոչ գույքային իրավունքների փոխանցումն է:

Այս փոխանցումն ունի հետևյալ առանձնահատկությունները.

- այն իրականացվում է ունիվերսալ (համապարփակ) իրավահաջորդության կարգով, այսինքն՝ մահացածի իրավունքներն ու պարտականությունները հանդես են գալիս որպես մեկ ամբողջություն,

- մահացածի բոլոր իրավունքներն ու պարտականություններն են անցնում ժառանգներին,

- ժառանգատուի իրավունքներն ու պարտականություններն անցնում են իր ժառանգներին միաժամանակ,

- ժառանգումն իրականացվում է իրավահաջորդության կարգով. իրավահաջորդին անցնող իրավունքներն ու պարտականությունները կախված են դրանց իրավանախորդից: Սա նշանակում է, որ կարող են փոխանցվել միայն այն իրավունքներն ու պարտականությունները, որոնք ժառանգատում ունեցել են, և դրանք չեն կարող լինել ժառանգատուի ունեցածից շատ¹⁰:

Մահացած քաղաքացու գույքն այլ անձանց իրավահաջորդությամբ փոխանցելը նշանակում է, որ պահպանվող իրավահարաբերություններում տեղի է ունենում միայն գույքի նկատմամբ իրավունքի սուբյեկտի փոփոխություն: Այսինքն՝ իրավահաջորդի (ժառանգի) իրավունքներն ու պարտականություններն իրավաբանորեն կախված են իրավանախորդի (ժառանգատուի) իրավունքներից ու պարտականություններից:

Ինչպես արդեն նշվեց, մահացածի գույքի ժառանգումը տեղի է ունենում ունիվերսալ իրավահաջորդության կարգով, այսինքն՝ անփոփոխ վիճակում՝ որպես մեկ միասնություն: Դա նշանակում է, որ ժառանգությունը դիտարկվում է որպես մեկ ամբողջություն՝ անկախ նրանից՝ որտեղ է այն գտնվում, և հայտնի է արդյոք դրա գտնվելու վայրը: Այսինքն՝ ժառանգության որոշակի (հայտնի) մասի նկատմամբ իրավունքները ձեռք բերելով՝ ժառանգները ձեռք են բերում նաև այլ (իրենց անհայտ գույքի նկատմամբ իրավունքները:

Ժառանգությունը՝ որպես իրավահաջորդու-

թյան առարկա, ժառանգներին է անցնում անփոփոխի վիճակում, այսինքն՝ այնպես, ինչպես եղել է ժառանգության բացման պահին: Այսպես, զրակդրված գույքը ժառանգելու դեպքում գրավի իրավունքը չի դադարում: Գրավատուի իրավահաջորդը կրում է գրավատուի բոլոր պարտականությունները, եթե առաջին գրավատուն գրավառուի հետ նախապես այլ բան չի սահմանել¹¹:

Ժառանգելը քաղաքացու իրավունակության բովանդակության տարրն է, նրա դրսնորումներից մեկը: Նշանակում է՝ նման իրավունակությամբ օժտված են Հայաստանի Հանրապետության բոլոր քաղաքացիները, և որ ժառանգման կոնկրետ իրավունքի ձեռքբերման նախադրյալ է հանդիսանում քաղաքացու իրավունակությունը¹²:

Ինչպես ըստ օրենքի, այնպես էլ ըստ կտակի ժառանգման համար անհրաժեշտ է, որ վրա հասնի այնպիսի իրավաբանական փաստ կամ միմյանց հաջորդող այնպիսի փաստեր, որոնց հետ օրենքը կապում է ժառանգման իրավահարաբերությունների առաջացումը: Այդպիսի իրավաբանական փաստ է հանդիսանում ժառանգատուի մահը: Այսինքն՝ թե՛ ըստ օրենքի, թե՛ ըստ կտակի ժառանգման համար հիմնական նախապայման է հանդիսանում ժառանգատուի մահը, որով բացվում է ժառանգությունը: Հետևաբար, մահվան փաստը դիտվում է որպես ժառանգության բացմանը հասցնող բավարար ու անհրաժեշտ միակ պայման:

Ներկայումս գիտության մեջ առավել վիճահարույց է կյանքի վերջնական պահի հստակ որոշման հարցը: Վիճահարույց այս հարցը լուծելու առումով կարևորվում է 2002թ. ապրիլի 16-ին ընդունված «Մարդու օրգաններ և (կամ) հյուսվածքներ փոփոխատվատելու» մասին ՀՀ օրենքը: Այս օրենքի 1-ին հոդվածի համապատասխան՝ ուղեղի մահը գլխուղեղի կենսագործութեառության լրիվ և անդամակի դադարումն է, որը գրանցվում է աշխատող սրտի և բորբոքի արհեստական օդափոխության պայմաններում: Ուղեղի մահը համարժեք է մարդու մահվան¹³:

Ըստ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1188-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ ժառանգության բացման ժամանակ է համարվում քաղաքացու մահվան օրը, իսկ քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման մարմիններում այդ ակտերը գրանցելու ժամանակի ավելի ծզգիտ որոշում, քան տարին, ամիսը և ամսաթիվն է, չեն նախատեսում: Հետևաբար՝ օգ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

տագործվում է «Ժառանգության բացման ժամանակ» հասկացությունը: Եվ նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն, եթե նույն օրը մահացել են այն անձինք, ովքեր իրավունք ունեին ժառանգել մեկը մյուսից հետո, մահացած են ճանաչվում միաժամանակ: Ժառանգությունը բացվում է նրանցից յուրաքանչյուրից հետո, և ժառանգման են հրավիրվում նրանցից յուրաքանչյուրի ժառանգելերը: Այս հարցը նույն ձևով է կարգավորվում նաև ՌԴ քաղաքացիական օրենսգրքի կողմից: Իսկ ԱՄՆ-ում, ի տարբերություն ՀՀ և ՌԴ օրենսդրության, կիրառվում է «Ժառանգության բացման պահ» հասկացությունը, այսինքն՝ որոշվում է օրով, ժամով և րոպեով¹⁴: Կարծում ենք, որ ԱՄՆ-ն այս հարցի լուծմանը ավելի ճիշտ է մոտեցել, քանի որ երբեմն հարկ է լինում որոշել ոչ միայն քաղաքացու մահվան օրը, այլև ժամը, անգամ րոպեն: Դրա անհրաժեշտությունն առաջանում է այն ժամանակ, եթե տարերային աղետների, հանցագործությունների, պատահարների հետևանքով հարազատները մահանում են գրեթե միաժամանակ: Եվ այս դեպքում այլև հարկ չի լինի նրանց միաժամանակ մահացած ճանաչել:

Այդպիսի անձինք քաղաքացիական իրավունքում կոչվում են կոմմորիենտներ (commorients-միաժամանակ մահացողներ): Քանի որ քաղ. օր.-ի 1188-րդ հոդվածի համաձայն ժառանգության բացման ժամանակ է համարվում քաղաքացու մահվան օրը և ոչ թե ժամը կամ րոպեն, ուստի կոմմորիենտներ պետք է համարել նաև այն անձանց, ովքեր չնայած մահացել են տարբեր ժամանակներում, սակայն միևնույն օրվա սահմաններում (24 ժամվասահմաններում)¹⁵: Նշվածից կարելի է ենթադրել, որ այս հարցը ՀՀ օրենսդրությունը թերի է կարգավորել, հետևաբար, կարծում ենք, ճիշտ կլիներ, եթե ժառանգության բացման ժամանակը որոշվեր ոչ թե քաղաքացու մահվան օրով, ինչպես նշված է գործող քաղ. օր.-ի 1188-րդ հոդվածում, այլ քաղաքացու մահվան պահով:

Այսինքն, եթե բացվում է ժառանգությունը, պետք է լինի:

- քաղաքացու մահվան փաստը հաստատող փաստաթուղթ, եթե մահը վրա է հասել ենթության, հիվանդության կամ այլ պատճառներով,
- դատարանի վճիռը, եթե դատարանը քաղաքացուն հայտարարել է մահացած:

Քաղաքացու մահվան պահի, և նույնն է՝ ժառանգության բացման ժամանակի որոշումը գործ-

նական նշանակություն ունի ժառանգման իրավունքի առանձին հարցեր, այդ բվում և ժառանգության ընդունման հետ կապված հարցեր լուծելու համար:

Նախ, մինչ ժառանգության ընդունման հարցին անդրադառնալը պետք է պարզել այն անձանց շրջանակը, ովքեր կարող են ժառանգ լինել, այսինքն՝ ընդունել ժառանգությունը, որը և որոշվում է ժառանգության բացման պահով: Քաղ. օր.-ի 1190-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ըստ օրենքի և ըստ կտակի ժառանգ կարող են լինել ժառանգության բացման օրը կենդանի, ինչպես նաև ժառանգատուի կենդանության ժամանակ սաղմնավորված և ժառանգությունը բացելուց հետո կենդանի ծննված քաղաքացիները: Ուրեմն, եթե ժառանգատուում ուներ երկու զավակ, որոնցից մեկը մահացել է իրենցից առաջ, այսինքն՝ նախքան ժառանգությունը բացվելը, ապա հասկանալի պատճառով մահացածին ժառանգ համարել չի կարելի:

Մինչև ժառանգության ընդունումը կարևոր նշանակություն ունի նաև ժառանգական զանգվածի ծավալը, շրջանակը որոշելը, այսինքն՝ այն ժառանգությունը, որը կարող են ընդունել ժառանգները, որը ևս որոշվում է ժառանգության բացման պահով: Այսպես, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1186-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ժառանգական զանգվածի մեջ է մտնում ժառանգության բացման օրը ժառանգատուին պատկանող գույքը՝ ներառյալ դրամը, արժեքորդերը, գույքային իրավունքներն ու պարտականությունները: Հետևաբար, մինչև ժառանգատուի մահը նրա գույքի նկատմամբ մեկ ուրիշը օրինական կերպով ձեռք է թերում սեփականության իրավունք, թեկուզ և դատելի ունեցած լինի նրա մահվան օրվան նախորդած օրը, ապա այդ գույքը չի կարող մտնել ժառանգական զանգվածի մեջ, ուստի և ժառանգը չի կարող այն ընդունել: Դրա հետ մեկտեղ, բոլոր այն պատուիներն ու եկամուտները, որոնք կարող են առաջանալ կամ ստացվել ժառանգության բացման օրվանից մինչև գույքը ժառանգի սեփականությանն անցնելու պահին ընկած ժամանակահատվածում, ավելանում են ժառանգին հասանելիք բաժնին: Դրան համապատասխան բոլոր այն ծախսերը, կորուստները, որոնք կապված են ժառանգության հետ նրա բացումից հետո (օրինակ՝ գույքը պահելու ծախսերը), դարձյալ կապվում են ժառանգական գույքի հետ: Այդ բնույթի պարտքե-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

բը ոչ թե ժառանգատուինն են, այլ՝ ժառանգներին¹⁷:

Ժառանգության բացման ժամանակը որոշելը գործնական նշանակություն է ստանում հենց կոնկրետ ժառանգությունն ընդունելու, ժառանգությունն ընդունելուց հրաժարվելու հետ կապված հարցերը լուծելու ժամանակ: ՀՀ քաղ. օր-ի 1227-րդ հոդվածի համաձայն՝ ժառանգությունը կարող է ընդունվել ժառանգության բացման օրվանից վեց ամսվա ընթացքում, իսկ ժառանգը կարող է հրաժարվել ժառանգությունից ժառանգության բացման օրվանից դարձյալ 6 ամսվա ընթացքում (քաղ. օր. 1230):

Հարկ է նկատել, որ ժառանգության ընդունումն արտահայտվում է ժառանգի կամարտահայտությամբ, քանզի առանց ժառանգության ընդունման, այսինքն՝ առանց ժառանգի համաձայնության քաղաքացու մահից հետո նրա իրավահաջորդությունը հնարավոր չի լինի: Հետևաբար, ինչպես արդարացիորեն նշում է Հ. Է. Հարությունյանը, ժառանգի ժառանգության ընդունման իրավունքը նրա կամարտահայտությամբ կարող է վերափոխվել իրավահաջորդության¹⁸:

Այսպիսով, ժառանգման կարգով քաղաքացիական իրավունքների և պարտականությունների փոխանցումը բնութագրվում է հետևյալ հատկանիշներով.

- փոխանցման հիմք է հանդիսանում ժառանգման իրավունքի նորմերով նախատեսված բարդ փաստական կազմը,

- փոխանցվող իրավունքներն ու պարտականությունները կազմում են որոշակի միասնություն, որը կոչվում է ժառանգություն կամ ժառանգական զանգված,

- իրավունքները ու պարտականությունները ձեռք բերած անձը՝ ժառանգը, համարվում է մահացածի անմիջական ընդիհանուր (ունիվերսալ) և ոչ թե մասնավոր (սինգուլյար) իրավահաջորդ:¹⁹

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ կարելի է նշել, որ ժառանգման ինստիտուտը քաղաքացիական իրավունքի կարևորագույն ինստիտուտներից է, որի միջոցով որոշվում է մարդու մահից հետո նրա գույքի հետագա ճակատագիրը, ապահովում է ժառանգությի գույքային իրավունքների ու պարտականությունների և անձնական ոչ գույքային որոշ իրավունքների փոխանցումը իր ժառանգներին, ինչպես ժառանգատուի կամքի դրսորմամբ, այնպես էլ օրենքի ուժով:

¹ Տե՛ս Հարությունյան Հ. Է. Ժառանգումն ըստ կտակի, ԵՊՀ հրատ., Եր., 2009, էջ 5:

² Տե՛ս Ղարախանյան Գ. Հ., Քարսեղյան Տ. Կ., Հայկյանց Ա. Մ. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք, 3-րդ մաս, Եր., 2003, էջ 188:

³ Տե՛ս Տոլстой Ю. К. Наследственное право, учебное пособие, Проспект, М., 1999, С. 3-5.

⁴ Տե՛ս Հարությունյան Հ. Է. Ժառանգումն ըստ կտակի, ԵՊՀ հրատ., Եր., 2009, էջ 12:

⁵ Տե՛ս Ղարախանյան Գ. Հ. Ժառանգման իրավունք, ուսումնական ձեռնարկ իրավաբանական բՈՒՀ-երի և ֆակուլտետների ուսանողների համար, ԵՊՀ հրատ., Եր. 2000, էջ 25:

⁶ Տե՛ս Հարությունյան Հ. Է. Ժառանգումն ըստ կտակի, ԵՊՀ հրատ., Եր., 2009, էջ 13:

⁷ Տե՛ս Наследственное право, под. Ред. Ярошенко К.Б. М., 2005, С. 38.

⁸ Տե՛ս Ярошенко К. Б. Новое законодательство о наследовании/ Хозяйство и право, 2002, N 2, С. 21.

⁹ Տե՛ս Гущин В. В., Дмитриев Ю. А. Наследственное право и процесс, М., 2005, С. 60-61.

¹⁰ Տե՛ս Корнеева И. Л. Наследственное право Российской Федерации, М., 2005, С. 12-13.

¹¹ Տե՛ս Наследственное право, под. Ред. Ярошенко К.Б. М., 2005, С. 40-41.

¹² Տե՛ս Ղարախանյան Գ. Հ., Քարսեղյան Տ. Կ., Հայկյանց Ա. Մ. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք, 3-րդ մաս, Եր., 2003, էջ 191:

¹³ Տե՛ս ՀՀՊՏ 2002/16 (191), 29.05.02:

¹⁴ Տե՛ս Паничкин В. Б., Боровик О. Я. Наследственное право США. Санкт-Петербург, 2006, С. 99-100:

¹⁵ Տե՛ս Наследственное право, под. Ред. К.Б. Ярошенко, М., 2005, С. 47.

¹⁶ Տե՛ս “Советская юстиция”, 1967, N 12, С. 10.

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

¹⁷ Ст. Аントимов Б. С., Граве К. А. Советское наследственное право. М., 1995, С. 98.

¹⁸ Ст. Ахитимовна В. С. Граве Г. Г. Соловьевское наследство православия. М., 1995, с. 98.

¹⁹ Տես Ղալուքյան Գ. Հ., Ծանօթվության զարգացմանը, Յ Կ Արդար, Երևան, 2003, էջ 10.

Нина Купанян

Аспирант кафедры гражданского права
и гражданско-процессуального права института права и политики
Российско-Армянского (Славянского) университета

РЕЗЮМЕ

Концепция и сущности наследственного права

Работа посвящена одному из важнейших институтов гражданского права - концепции и сущности наследственного права.

В работе говорится о том, что несмотря наследование связано с правом собственности, тем не менее, это разные учреждения, и их обобщение не является оправданным. Поэтому выдвигается предложение подвергнуть изменению 31 статью Конституции РА, согласно которой “каждый человек имеет право владеть, пользоваться, распоряжаться и завещать свое имущество по своему усмотрению” в новой редакции; согласно упомянутой статье: предпочитать “право на завещание своего имущества” не целесообразно. Этим свободы завещания ограничена, так как отмечается: «каждый человек имеет право владеть, пользоваться, распоряжаться и завещать свое имущество по своему усмотрению”, тем временем завещатель имеет право составить завещание также по отношению имущества, которое будет приобретено в будущем.

Был проанализирован один из спорных вопросов в науке гражданского права - вопрос четкого определения последнего момента жизни наследополучателя.

В работе детально представлены характерные свойства передачи гражданских прав и обязательств в гражданском порядке.

Ключевые слова: право наследования, гражданское право, право собственности, завещание, объект наследования, наследник

Nina Kutsanyan

Nina Kutsayyan
PHD student in civil Rights of Russian- Armenian Slavonic University

SUMMARY

The concept and nature of inheritance law

The work is devoted to one of the most important institutions of civil right – the concept and nature of inheritance law.

In the work it is also spoken about the question, that though the inheritance is connected with the property law, nevertheless, they are different institutions and their generalization is not justified. Therefore it is made a proposal to change RA Constitution 31 article, according to which "Every one has a right to master, use, dispose and bequeath his property at his discretion" in the new edition with the mentioned article: to prefer "the right to bequeat his property" is not appropriate. By this the freedom to bequeat is restricted, as it is mentioned : "Every one has a right to master, use, dispose and bequeath his property at his discretion", though the testator has a right to compose a testament also concerning the property which will be acquired in future.

It was also analysed one of the controversial issues in the science of civil right – the issue of the testator's life's last moment clear definition.

In the work there are presented in details the characterizing properties of the order of the civil rights' and obligations transmission succession.

Keywords: heirship, civil rights, property rights, testament, inheritance object, heir.

ՍԵՎԱԴԱ ՍԱՐԳԱՅԱՆ

Խ. Արովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի պատմության և իրավագիտության ֆակուլտետի իրավագիտության բաժնի երկրորդ կուրսի ուսանող

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐԸ ՈՐՊԵՍ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ ԿՆՋՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Հոդվածը նվիրված է նախնական պայմանագրերին, որպես պայմանագրի կնքման եղանակ։ Հոդվածի շրջանակներում հեղինակի կողմից համակողմանի վերլուծության են ենթարկվել նախնական պայմանագրի ինստիտուտի պատմական զարգացման առանցքները, ինչպես նաև համեմատական մեթոդի օգտագործման միջոցով ներկայացվել են նախնական պայմանագրերի իրավական կարգավորման շրջանակներում առկա թերացումներն ու բացերը, ինչպես նաև դրանց հաղթահարման ուղիները։

Հիմնարար քառեր - նախնական պայմանագիր, կորուստներ, պայմանագրային հարաբերություններ, կոնտրագենուտ։

Համաձայնության այն տեսակները, որոնցում արտացոլում են ստանում կողմերի մտադրություններ՝ հետագայում հաստատելու պայմանագրային հարաբերություններ, պայմանագրային հարաբերություններ, պայմանագրային համարակալում համարակալում համարակալում պայմանագրի կառուցակարգի ձևով։ Մինչև նախնական պայմանագրի օրենսդրական ամրագրումը, լայն տարածում ուներ մտադրությունների մասին արձանագրությունը։ Վերջինս իրավական հետևանքը չէր առաջանալ, քանի որ հանդիսանում էր միայն կողմերի մտադրությունների ամրագրման միջոց։ Նախնական պայմանագիրը առաջացել և իրավական հատկանիշներ է ձեռք բերել դեռևս հոռմեական իրավունքում (ractum de contrahendum)։ Հարկ է նշել, որ հոռմեական իրավունքում նախնական պայմանագրին վերաբերող նյութերը ենթարկված էին մանրամասն կարգավորման¹։ Համաձայն հոռմեական իրավունքի՝ մի կողմը կարող էր ստիպել պայմանագրի կնքումից հրաժարվող կողմին կնքել պայմանագիր կամ հատուցել չկնքման հետևանքով պատճառված վճարում։

Անգլո-սաքսոնական իրավական համակարգը կրող երկները ինստիտուտը ենթարկեցին մոդերնիզացման²։ Վերջինս դրսևորվեց նրանում, որ կատարվեցին կառուցվածքային փոփոխություններ, մասնավորապես՝ երկկողմ պարտավորեցնողից վերածեցին միակողմ պարտավորեցնողի։

Ուշագրավ է նաև Վ. Անտոնի մոտեցումը այս հարցին։ սաքսոնական իրավական համակարգի երկները չեն կարող ընդունել նախնական պայմանագրի դասական կոնստրուկցիան, քանի որ այն ոչ մի կերպ չէր տեղափորվում նրանց մոտ գործող «պայմանագրի պայմանների հասկացության սկզբունքի մեջ»³։

Նախնական պայմանագրի դրույթները իրենց ամ-

րագրումն էին գտել նաև 1922թ. ընդունված ՀԽՍՀ քաղաքացիական օրենսգրքում, սակայն խիստ սահմանափակմամբ՝ ընդամենը երկու հոդվածի տեսքով։ Արդեն 1964թ. քաղաքացիական օրենսգրքը ընդհանրապես ոչ մի նոր չէր պարունակում նախնական պայմանագրի մասին։ Վերջինս կարելի է բացատրել նրանով, որ նախնական պայմանագիրը չէր կարող համարվել իրավահարաբերության մասնակիցների նպատակներին հասնելու լավագույն իրավական միջոցը։ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 445-րդ հոդվածում թվարկված են նախնական պայմանագրին վերաբերող հիմնական պահանջները։ Դատելով նախնական պայմանագրի մասին արված վերլուծությունից՝ կարելի է ստել, որ այն համարվում է միակողմ պարտավորեցնող։ Այս մասին է փաստում Գոդեմենը։ Վերջինս, խոսելով առուծախի պայմանագրի մասին, նշել է. «Սույն պայմանագրում պարտավորություն է ստանում կամ միայն գնորդը (պարտավորվում է գնել), կամ միայն վաճառողը (պարտավորվում է վաճառել)»⁴։ Ուշագրավ է նաև Ի. Բ. Ռ. Նովինցկու մոտեցումը այս հարցին, որ չի բացափում միակողմ պարտավորեցնող հարաբերությունների սահմանում՝ հետագայում երկկողմ պարտավորեցնողի վերածելու մտադրությամբ⁵։ Համաձայն ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 461-րդ հոդվածի՝ եթե կողմը, ում համար օրենքին համապատասխան պարտադիր է պայմանագրի կնքելը, խուսափում է այն կնքելոց, մյուս կողմն իրավունք ունի դատարան դիմել՝ պայմանագրի կնքելուն հարկադրելու պահանջով։ Նույն հոդվածի 2-րդ կետն ամրագրում է, որ պայմանագրի կնքությունը անհիմն խուսափող կողմը պետք է մյուս կողմին հատուցի դրանով պատճառված վճարում։

Այսինքն՝ կողմերից մեկի՝ հիմնական պայմանագրի կնքությունը իրաժարվելու դեպքում մյուս կողմը իրա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

վունք ունի ստիպել մյուս կողմին՝ կնքելու պայմանագիր, և ստանալ չկնքմամբ իրեն պատճառված վնասների հատուցումը: Նմանատիպ տույժերը իրենց մեջ ներառում են այն կորուստները, որոնք ի հայտ են եկել հիմնական համաձայնագիր չկնքելու պատճառով⁶:

Այստեղ անհրաժեշտ է հատուկ քննարկման առարկա դարձնել այն դեպքերը, եթե պայմանագրային հարաբերությունների հաստատումը՝ կապված պայմանագրի առարկայի հետ, սերտորեն կապված է հանրային շահերի հետ: Տվյալ պարագայում, ըստ մեզ, պայմանագրային հարաբերությունների հաստատումը ստանում է առանձնահատուկ նշանակություն: Բանն այն է, որ այս դեպքում պայմանագրի կնքումից հրաժարումը կարող է էական վնաս հասցնել հանրորեն կարեր համարվող և հատուկ պաշտպանության տակ գտնվող շահերին: Գտնում ենք, որ նման պարագայում կոնտրագենտի՝ պայմանագրի կնքելուց հրաժարվելու հնարավորությունն անհրաժեշտ է բացառել՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 445-րդ հոդվածը հավելելով նոր պարբերությամբ, որը կողմի համար ուղղակի պարտադիր կրարձնի պայմանագրային հարաբերությունների հաստատումը, եթե պայմանագրի առարկան անմիջականորեն կապված է հանրային նապատակներով օգտագործման հետ, կամ պայմանագրի կնքումը հետապնդում է ոչ թե մասնավոր, այլ հանրային կարերություն ունեցող նպատակներ: Ըստ այդմ, առաջակում ենք ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 445-րդ հոդվածը հավելել նոր պարբերությամբ. «Այն դեպքում, եթե պայմանագրային հարաբերությունների հաստատումը՝ կապված առարկայի հետ, անմիջականորեն կապված է հանրային շահերի հետ, կողմերի համար նախնական պայմանագրի կնքելուց հետո հիմնական պայմանագրի կնքումը համարվում է պարտադիր»:

Կարծում ենք, որ տվյալ պարագայում, չխախտելով պայմանագրի ազատության՝ կոնտրագենտին տրված իրավասուրյունների սահմանը և նախնական պայմանագրի իրավական կառուցակարգը, միևնույն ժամանակ կրացանենք մասնավոր շահերի գերապատվությունը հանրային շահերի նկատմամբ նաև պայմանագրային հարաբերությունների հաստատման գործընթացում:

Մեծ նշանակություն ունի այն հարցը, թե ինչ բովանդակություն պիտի ունենա նախնական պայմանագիրը: Արտահայտած մոտեցումներից մեկի համաձայն՝ նախնական պայմանագրի պայմանագրը պետք է ներառի ընդհանուր պայմաններ՝ մնացած հարցերի շուրջ հստակեցումը թողնելով հիմնական պայմանագիրին⁷:

Վերը նշված դրույթն ամրագրված է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 445-րդ հոդվածի 3-րդ կետում, համաձայն որի՝ նախնական պայմանագրիր պետք է պարունակի պայմաններ, որոնք թույլ են տալիս սահմանել

հիմնական պայմանագրի առարկան, ինչպես նաև մյուս էական պայմանները: Նախնական պայմանագիրը համարվում է իիք հիմնական պայմանագրային հարաբերություններ հաստատելու համար⁸: Հատկանշական է «սուլացների» մեխանիզմի կիրառումը: Հարկ է իիշել, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքը հարցի կարգավորման նման մեխանիզմ չի նախատեսում, այլ անդրադասում է միայն պայմանագրի կնքելուց անհիմն հրաժարվելու դեպքում պատճառված վնասների փոխհատուցում: Վերոհիշյալ դրույթը քաղաքացիական օրենսգրքում ամրագրված է 445-րդ հոդվածի 5-րդ կետով, համաձայն որի՝ այն դեպքում, եթե նախնական պայմանագրի կնքած կողմը խուսափում է հիմնական պայմանագրի կնքելուց, կիրառվում են 461-րդ հոդվածում սահմանված կանոնները:

Սակայն գործնականում հանդիպում են դեպքեր, երբ նախնական պայմանագրով սահմանվում է պարտականություն այս կամ այն պարտականությունը չկատարելու դեպքում: Բանն այն է, որ տուգանքը քաղաքացիական օրենսգրքի տեսանկյունից ներկայացվում է որպես տուժանքի տարատեսակ (ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 369-րդ հոդված): Տուժանքն օրենսդրությամբ կարգվել է նաև պարտավորությունների խախտման համար պատասխանատվության միջոց (ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 410-րդ հոդված):

Այստեղից ակնհայտ է դառնում, որ տուժանքի մասով նախատեսվել է երկակի կիրառման մեխանիզմ: Այսինքն՝ այն մի կողմից նախատեսվում է որպես պարտավորությունների կատարման ապահովման միջոց, մյուս կողմից՝ պարտավորությունների խախտման համար պատասխանատվության միջոց:

Ուշագրավ է այստեղ պրոֆեսոր Տ.Կ. Բարսեղյանի մոտեցումը տուժանքի երկակի կիրառման վերաբերյալ: Համաձայն նրա՝ տուժանքի երկակի կիրառումն արդարացված չէ: Պրոֆեսորի վերլուծությամբ «սուժանք» պետք է անվանել իրավախախտման համար գանձվող, օրենքով կամ պայմանագրով նախատեսված այն դրամական գումարը, որի չափը որոշվում է խախտված պարտավորության արժեքից՝ տոկոսային հարաբերությամբ, իսկ «սուլացնք»՝ իրավախախտման համար գանձվող այն գումարը, որի չափը որոշվում է կայուն դրամական գումարով կամ պատիկներով: Ո՞Դ դատական պրակտիկայում տուժանքի կիրառումը ևս ներկայացված է երկակի մեխանիզմով¹⁰, որտեղ պարտավորությունների կատարման կետանցի համար կիրառված տոկոսային գանձման մեխանիզմը ներկայացվում է որպես տուժանք և ընկալվում որպես պարտավորությունների խախտման համար նախատեսված պատասխանատվության միջոց: Այս պարագայում գտնում ենք, որ «սուլացնք» և «սուժանք» տերմինները պետք են նույնականացվեն և ընդունվեն որպես պար-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

տավորությունների կատարումից խուսափելու դեպքում կիրառող պատասխանատվության միջոց:

Գտնում ենք, որ քաղաքացիական օրենսգրքի 445-րդ հոդվածն անհրաժեշտ է հավելել նոր պարբերությամբ հետևյալ խմբագրությամբ. «Եթե նախնական պայմանագիրը կնքած կողմը խուսափում է հիմնական պայմանագիր կնքելոց, ապա մյուս կողմը իրավունք է ստանում դատական կարգվ պահանջել՝ հարկադրելու նրան կնքել պայմանագիր, իսկ պայմանագրի կնքու-

մից անհիմն իրաժարվելու դեպքում՝ պահանջել և ստանալ տուժանք պայմանագրի կնքումից իրաժարվելու հետևանքով պատճառված վնասների համար»:

Գտնում ենք, որ նման խմբագրությամբ նոր պարբերության ներմուծումն ամբողջությամբ կրացանի իրավական խառնաշփորք և եզրույթների երկակի կիրառումը նաև դատական պրակտիկայում:

¹ Տե՛ս Բարոն Յ. Система римского гражданского права. В 6-и книгах 4 , Обязательственное право. СПБ, изд, "Юридический пресс", 2005 С. 535.

² Տե՛ս Կարимов М.Р. Правовая характеристика предварительного договора в гражданском праве России // Российский судья N4, 2002, Елисеев И.В., Кромов М.В. Предварительный договор в российском гражданском праве//Очерки по торговому праву. Вып 7, Ярославль, 2000.

³ Տե՛ս Անսոն Բ. Договорное право. М., 1983, С. 46-49.

⁴ Տե՛ս Գոդемս Ե. Общая теория обязательств. М., С. 281-282.

⁵ Տե՛ս Խովուցկի Ի. Բ., Լուստ Լ.Ա. Общее учение об обязательстве. М., изд."Госюриздан",1950, С. 144.

⁶ Տե՛ս Սադиков О.Н. Комментарий к гражданскому кодексу Российской Федерации, часть первая, Москва 2007, С. 967.

⁷ Տե՛ս Խովուցկի Ի. Բ., Լուստ Լ.Ա., նշված աշխատություն, էջ 145:

⁸ Տե՛ս Բրացинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Общие положения. Книга первая, М., изд. "Статут" 2002, С. 14.

⁹ Տե՛ս Քարսենյան Տ.Կ. Գույքային պատասխանատվության էվոլյուցիայի և արդիական հիմնահարցեր, Երևան 2006, Երևանի պետական համալսարանի իրատ.էջեր 180-201:

¹⁰ Տե՛ս Պостановление президиума ВАС РФ от 3 июля 1997.

Севада Саргсян

Студент второго курса отдела правоведения факультета истории и правоведения Армянского государственного педагогического университета имени Х. Абояна

РЕЗЮМЕ

Предварительный договор как метод заключения договора

Статья посвящена предварительным договорам, как путем заключения гражданско-правовых договоров. В статье автор детальным образом анализирует исторические истоки предварительных договоров, затем путем использования сравнительного метода указывает пути преодоления законодательных пробелов в сфере правового регулирования предварительных договоров.

Ключевые слова: предварительный контракт, потери, договорные отношения, контрагент.

Sevada Sargsyan

Second-year Student of the Faculty of Law History and Law of the Armenian State Pedagogical University named after Khachatur Abovyan

SUMMARY

Pre-contract as means of setting contractual relations

The article is devoted to the preliminary agreement as the way to enter into contractual relations. The author analyzes the historical roots of preliminary contracts, and by using the comparative method leads options to overcome the legislative gaps in the legal regulation of preliminary agreements.

Keywords: pre-contract, loss, contractual relation, counteragent.

ВАЧЕ СИМОНЯН

Соискатель кафедры уголовного и уголовно-процессуального права института права и политики Российско-Армянского (Славянского) университета

О ВОПРОСАХ, КАСАЮЩИХСЯ МОТИВИРОВАННОСТИ ХОДАТАЙСТВ ОБ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ОПЕРАТИВНО- РОЗЫСКНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ, ТРЕБУЮЩИХ СУДЕБНОГО САНКЦИОНИРОВАНИЯ

В данной статье представлены проблемы, относящиеся обоснованности и мотивированности ходатайств об осуществлении оперативно-розыскных мероприятий (далее ОРМ), требующие судебного санкционирования.

В частности подверглись исследованию основания и поводы для осуществления ОРМ.

В работе был проведен сравнительный анализ, предложенные различными авторами, определений основания и повода для осуществления ОРМ, в результате которого автором был предложен свой вариант определения.

Ключевые слова: оперативно-розыскные мероприятия, оперативно-розыскные органы, мотивированность, основания, судебный контроль.

В настоящий период в Республике Армения активно ведутся дискуссии относительно правомерности и законности проведения оперативно-розыскных мероприятий (далее ОРМ), требующих судебного санкционирования. В частности критике подвергаются обоснованность и мотивированность ходатайств сотрудников оперативно-розыскных органов для проведения мероприятий.

И хотя на законодательном уровне этот вопрос решен, однако, по большому счету оно имеет декларативный характер. На практике законодательное требование относительно мотивированности (ч. 3 с.т. 284 УПК РА) часто игнорируется. В мотивировочной части постановления, в большинстве своем, сухо перечисляются законодательные основания для осуществления ОРМ без указания на те фактические данные, которые в своей совокупности обуславливают необходимость осуществления конкретного ОРМ.

Положение усугубляется также конспиративным характером оперативно-розыскной деятельности (далее ОРД).

По большому счету, лицо, в отношении которого осуществляется ОРМ, не имеет понятие об этом и как следствие не имеет возможности обжаловать данное

постановление и действия органов ОРД.

Исходя из выше сказанного и имея цель внести ясность в обсуждаемый вопрос, в данной научной статье мы проведем анализ действующего законодательства и на основании изучения существующих в теории ОРД мнений, попытаемся дать наше определение оснований для осуществления ОРМ.

Задача судьи при осуществлении контроля в условиях реализации оперативными работниками конституционных принципов законности, уважения и соблюдения прав и свобод человека и гражданина, сохранение конспирации, сочетания гласных и негласных методов и средств, в условиях огромной потребности оперативных подразделений в соразмерном ограничении этих прав при достижении общественно значимых целей - ответить на вопросы: Имеются ли в представленных в суд оперативных документах основания для проведения ОРМ? Соответствуют ли содержащиеся в представленных оперативных документах основания проведения ОРМ указаниям Закона "Об оперативно-розыскной деятельности"? Соответствуют ли содержащиеся в представленных оперативных документах условия проведения ОРМ условиям, указанным в Законе об ОРД? Аргументирована ли опе-

ративно-розыскным органом невозможность иным способом, без ограничения конституционных прав граждан, получить информацию, необходимую для достижения целей и решения задач оперативно-розыскной деятельности?

Согласно ч. 1 ст. 278 УПК РА, рассмотрение Судом ходатайств об осуществлении ОРМ, является сферой судебного контроля.

Статья 36 закона об ОРД РА перечисляет исчерпывающий список оснований для принятия постановления о проведении оперативно-розыскных мероприятий: письменные указания прокурора, постановления следователя, органа дознания и постановление суда о проведении оперативно-розыскных мероприятий по уголовным делам, находящимся в их производстве, а также мотивированное ходатайство сотрудника оперативного подразделения о получении разрешения на проведение оперативно-розыскного мероприятия.

Как видно из законодательной формулировки, основаниями постановления о проведении оперативно-розыскных мероприятий, является, по нашему мнению, лишь юридическими поводом для принятия соответствующего постановления для проведения ОРМ, основаниями же являются, содержащиеся в этих указаниях признаки подготавливаемого, совершающего или совершенного противоправного действия, а также о лицах, его подготавливающих, совершающих или совершивших и т.д.

Отсутствие четко систематизированного перечня оснований и поводов для осуществления ОРМ, по нашему мнению, является недостатком закона об ОРД, так как было отмечено выше при осуществлении судебного контроля одной из главных задач суда является установление наличия в представленных в суд оперативных документах основания для проведения ОРМ.

В этой связи хотелось бы представить существующие в теории определения поводов и оснований для осуществления ОРМ. Забегая вперед, отметим, что у различных авторов мнения по этому вопросу кардинально расходятся.

Так Шумилов А.Ю. под основанием (фактическим) для осуществления ОРМ понимает объективную непосредственную причину его реализации, материализованную в указании законодателя или фактических данных о признаках действия (события, процесса, явления), которые входят в объект ОРД.

Кроме фактических оснований, в оперативно-розыскной теории различают поводы к осуществлению ОРМ. Поводом служит обстоятельство, побуждающее

совершить определенное ОРМ. Как правило, этим обстоятельством (поводом) является поступивший в оперативно-розыскной орган (к оперативнику) документальный источник фактической информации, который должен содержать сведения об основании для осуществления ОРМ¹.

Несколько иное определение понятия основания дают авторы курса лекций правовых основ оперативно-розыскной деятельности Гриб В.Г. и Ильин И.С., согласно которому, основания - это содержащиеся в поводах фактические данные о непосредственных признаках общественной опасности и противоправности действия, требующие оперативного реагирования. Поводами же могут являться поступившие оперативному сотруднику источники сведений о признаках противоправного действия, которые входят в сферу оперативно-розыскных отношений².

Как видно из определения, основания для осуществления ОРМ имеют в основном уголовно-правовой характер. А между тем спектр задач, решаемых ОРМ, кроме сугубо уголовно-правовых, составляют также административно-правовые.

В определении другого автора понятие повода и основания идентичны. Так согласно Фирсову О.В.: основания проведения оперативно-розыскных мероприятий – это достаточные поводы, оправдывающие их использование в сфере борьбы с преступностью и для решения других задач ОРД³.

На основании проведенных исследований и в результате анализа приведенного материала, мы предлагаем следующее определение основания для проведения ОРМ: **Основание для осуществления оперативно-розыскных мероприятий – это содержащиеся в поводах фактические и предполагаемые данные о признаках действия (события, явления), требующее оперативного реагирования для решения задач ОРД.**

В теории ОРД существуют несколько критериев классификации оснований для осуществления ОРМ, однако, их подробный анализ не входит в предмет нашей научной статьи. Между тем, обобщенно можно выделить две основные группы:

- основания уголовно-правового характера, наличие которых позволяет проводить ОРМ, непосредственно направленные на выявление, предупреждение, пресечение и раскрытие преступлений, выявление лиц, подготавливающих, совершающих или совершивших преступление, уклоняющихся от уголовной ответственности, а также розыск пропавших без вести лиц, обнаружение трупа,

ԱՐԴԻՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

следов преступления, предметов, вещественных доказательств и других материалов, документов п.п.1-4 ст. 4 закона об ОРД, а также решение иных задач по борьбе с преступностью;

- основания административно-правового характера, т.е. такие, которые напрямую не содержат “кriminalной” информации, а включают данные, необходимые для административной оперативно-роверочной работы, связанные со сбором сведений для вынесения решения о разрешении допуска к сведениям, которые составляют государственную и служебную тайну п. 10 ч. 1 ст. 4 закона об ОРД, сведений для обеспечения безопасности сотрудников органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, а также сотрудничающих или сотрудничавших с этими органами лиц (и членов их семей) п. 11 ч. 1 ст. 4 закона об ОРД, сведений для разрешения на пребывание полиции в пограничной зоне в установленном законом порядке п. 12 ч. 1 ст. 4 закона об ОРД и т.д.

Отметим, что из широкого спектра оснований, нас интересуют только те, которые необходимы для осуществления ОРМ, требующих судебного санкционирования и которые в дальнейшем могут стать предметом судебного контроля.

В частности мы выделим основания для проведения следующих ОРМ:

- внешнее наблюдение (в теории ОРД употребляется также термин “наружное наблюдение”), проводимое с использованием технических средств и лица (лица), за которым (которыми) осуществляется внешнее наблюдение, не могло (не могли) в пределах разумного предположить о возможности его проведения (п. 7 ч. 2 ст. 14 и ч. ст. 36 закона об ОРД),

- внутреннее наблюдение (п. 8 ч. 2 ст. 14 закона об ОРД),

- контроль за корреспонденцией, почтовыми, телеграфными и другими сообщениями (п. 11 ч. 2 ст. 14 закона об ОРД),

- контроль за телефонными переговорами (п. 12 ч. 2 ст. 14 закона об ОРД),

- обеспечение доступности финансовых данных и негласный контроль за финансовыми сделками (п. 15 ч. 2 ст. 14 закона об ОРД),

- имитация получения взятки или дачи взятки (п. 16 ч. 2 ст. 14 закона об ОРД).

Как видно из выше перечисленного, основания для осуществления данных ОРМ имеют уголовно-правовой характер.

Так по нашему мнению для осуществления указанных ОРМ основаниями будут являться перечислен-

ные в п.п. 1-4 ч. 1 ст. 4 так называемые «цели»: выявление, раскрытие, предотвращение и пресечение преступлений, выявление лиц, подготавливающих, совершающих или совершивших преступление, розыск и выявление лиц, уклоняющихся от уголовной ответственности, а также розыск пропавших без вести лиц, обнаружение свидетелей, трупа, следов преступления, предметов, вещественных доказательств и других материалов, документов.

Таким образом, соглашаясь с мнением Шумилова А.Ю.⁴, мы придерживаемся точки зрения, что указанные в ч.2 ст. 36 закона об ОРД РА письменные указания прокурора, постановления следователя, органа дознания и постановление суда о проведении оперативно-розыскных мероприятий по уголовным делам, находящимся в их производстве, а также мотивированное ходатайство сотрудника оперативного подразделения о получении разрешения на проведение оперативно-розыскного мероприятия являются поводами для осуществления ОРМ.

Согласно ч. 2 ст. 34 закона об ОРД, для получения разрешения суда на осуществление оперативно-розыскных мероприятий, предусмотренных настоящей статьей, руководитель оперативного подразделения представляет руководителю органа, осуществляющего оперативно-розыскную деятельность, постановление о проведении оперативно-розыскного мероприятия и ходатайство об обращении в суд за проведением оперативно-розыскного мероприятия.

Аналогичное указание содержится в ч. 3 ст. 284 УПК РА.

В мотивированном ходатайстве сотрудника оперативного подразделения о получении разрешения на проведение оперативно-розыскного мероприятия должны быть указаны:

- 1) оперативно-розыскное мероприятие (мероприятие), которое (которые) предполагается провести;

- 2) основания проведения оперативно-розыскного мероприятия или мероприятий данного вида;

- 3) информация, материалы или документы, которые предполагается получить в его результате;

- 4) место, начало и завершение проведения мероприятия или мероприятий.

Часть 4 ст. 31 закона об ОРД перечисляет **общие требования**, предъявляемые к осуществлению оперативно-розыскных мероприятий. В частности указывается, что оперативно-розыскные мероприятия, предусмотренные пунктами 8 (внешнее наблюдение), 11 (контроль за корреспонденцией, почтовыми, телег-

рафными и другими сообщениями), 12 (контроль за телефонными переговорами) и 15 (обеспечение доступности финансовых данных и негласный контроль за финансовыми сделками) части 1 статьи 14 настоящего Закона, можно проводить только в случаях, когда лицо, в отношении которого они должны быть проведены, подозревается в совершении тяжкого и особо тяжкого преступления и если существуют обоснованные доказательства того, что добывание органом, проводящим оперативно-розыскное мероприятие, информации, необходимой для осуществления возложенных на него задач, иным способом невозможно.

Отметим лишь, что под «общими требованиями» необходимо понимать так называемые **условия**, необходимые для осуществления ОРМ.

Из диспозиции данной статьи следует, что наряду с другими основаниями для осуществления ОРМ, в постановлении должно содержаться также информация относительно квалификации инкриминируемого преступления, а также аргументы подтверждающие необходимость осуществления именно указанных выше ОРМ и что иными способами невозможно решить задачи возложенные на органы ОРД.

Так в мотивированной части постановления относительно квалификации инкриминируемого преступления необходимо указать признаки состава предполагаемого преступления, характер и масштаб вреда причиненным преступлением, доказательства причастности лица к преступлению, а также причинно-следственная связь.

Что касается о невозможности получения сведений необходимых для решения задач, возложенных на органы ОРД иным способом, то в данном случае в постановлении необходимо изложить перечень следственных действий и ОРМ, осуществленных ранее, описать характер информации, полученной в результате их осуществления, (причем данная информация может содержаться как в постановлении, так и в материалах уголовного дела и дел оперативного учета) и аргументы их недостаточности и неэффективности.

Сотрудник оперативного подразделения должен также, исходя из специфики ОРМ, указать в ходатайстве и иные специальные условия для осуществления ОРМ. Так, например, согласно ч. 5 ст. 37 закона об ОРД к ходатайству о проведении оперативно-розыскного мероприятия в виде имитации получения взятки или дачи взятки, предусмотренного пунктом 16 части 1 статьи 14 настоящего Закона, должно прилагаться также заявление соответств-

ующего лица о предложении получения взятки или дачи взятки.

В рамках данной темы, считаем необходимым, коснуться также опыта Европейского суда по правам человека (далее Европейский суд).

Согласно ч. 1 ст. 8 Европейской конвенции по правам человека, каждый человек имеет право на уважение его личной и семейной жизни, его жилища и его корреспонденции.

Не допускается вмешательство со стороны государственных органов в осуществление этого права, за исключением вмешательства, предусмотренного **законами и необходимого в демократическом обществе** в интересах национальной безопасности, общественного спокойствия, экономического благосостояния страны, в целях предотвращения беспорядков или преступлений, охраны здоровья или нравственности или защиты прав и свобод других лиц⁵.

Статья 8 разделена на две части. В первой - устанавливаются права, гарантируемые каждому человеку в рамках данной статьи - право на уважение его личной жизни, семейной жизни, его жилища и корреспонденции. Вторая говорит о том, что эти права не являются абсолютными и могут быть ограничены государством, но только на основании закона и в интересах, прямо перечисляемых в ней. Часть 2 ст. 8 включает только те причины вмешательства, которые соответствуют закону и необходимы в демократическом обществе при преследовании одной или более законных целей и которые могут рассматриваться государством в качестве приемлемых ограничений прав каждого человека, изложенных в ст. 8.

При определении того, являются ли меры, применяемые государством, соответствующими ст. 8, Европейский суд выработал принцип известный как «предел усмотрения». Этот принцип был впервые установлен в деле Хендисайда (Handyside)⁶. В нем говорится, что взгляды на требования, предъявляемые к нравственным устоям в разное время и в разных местах не являются одинаковыми, особенно в нашу эпоху и что государственные власти благодаря постоянной и непосредственной связи с реальной жизнью своих стран, в принципе, находятся в лучшем положении, чем международные судьи, когда выражают свое мнение по конкретному содержанию требований о необходимости ограничения или штрафной санкции, национальным властям страны следует сделать начальную оценку необходимого реального социального воздействия, подразумеваемого в понятии «необходимость» в данном контексте.

ԱՐԴԻՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

Следовательно, вопрос о пределах усмотрения до некоторой степени остается открытым. Эти пределы определяются как внутренним законодательством, так и должностными лицами, в том числе и судьями, к которым обращаются для интерпретации и выяснения возможности применения соответствующих законов.

Пределы усмотрения, представленные компетентными национальными органами власти, могут меняться в соответствии с обстоятельствами, предметом обсуждения и его основами.

Пределы усмотрения определяются как внутренним законодательством, так и должностными лицами, в том числе и судьями, к которым обращаются для интерпретации и выяснения возможности применения соответствующих законов.⁷

Таким образом, если рассмотреть данный принцип через призму рассматриваемого в этом параграфе предмета, то можно отметить, что Суд, изучая основания для осуществления ОРМ, должен оценить их в совокупности, а также, принимая во внимание необходимость ограничения, сделать начальную оценку необходимости реального социального воздействия. Меры оперативного вмешательства должны быть соизмерены достижаемым целям и охраняемым правам, исходя из природы содеянного деяния и характера правовых традиций и моральных устоев общества.

Следующим требованием Конвенции, необходимым для ограничения конституционных прав человека является требование законности. Принцип законности закреплен в уголовно-процессуальном законодательстве, а также в законе об ОРД. Статья 7 УПК РА закрепляет и раскрывает принцип законности, согласно которому орган дознания, следователь, прокурор, суд, а также другие лица, участвующие в уголовном судопроизводстве, обязаны соблюдать Конституцию Республики Армения, настоящий кодекс и другие законы.

Никто не может быть задержан, подвергнут обыску, арестован, осужден, подвергнут приводу по уголовному делу и другим мерам процессуального принуждения, а также иным ограничениям прав и свобод иначе как на основаниях и в порядке, установленных законом.

В деле Мелоуна против Соединенного Королевства⁸ Суд рассматривал вопрос о том, имело ли законное основание для распоряжения о прослушивании телефонных разговоров. В то время телефонное прослушивание регулировалось административной практикой, подробности которой не публиковались, она не имела также специального законодательного

закрепления. Суд решил, что не было достаточно точно определены рамки, в которых компетентные органы могут вести секретное прослушивание и методы, которыми они могут пользоваться при установлении прослушивания телефонных разговоров; поскольку это была административная практика, ее можно было изменить в любое время – это нарушение ст. 8.

В своих решениях Суд взял за правило, что вмешательство должно быть на основании закона. Как известно до принятия закона об ОРД, в РА ОРМ также осуществлялись на основе внутриведомственного акта, регулирующего основания, случаи и методы оперативного вмешательства в права человека.

Заключительный этап проверки на соответствие требованиям ст. 8 состоит в определении того, является ли допущенное вмешательство “необходимым в демократическом обществе”.

Для того чтобы у государства была «некоторая» причина для вмешательства, последнее должно быть “необходимым”. Значение понятия «необходимо» Суд поясняет различными терминами. Например, в деле Хендисайда против Соединенного Королевства:⁹ прилагательное “необходимое” в контексте Конвенции не столь многозначно, как слова “полезное”, “разумное”, или “удобное”, но предполагает существование “насущной общественной потребности” в осуществлении данного вмешательства.

Суд далее развил эту тему в деле Олсона против Швеции¹⁰, где отметил: понятие “необходимости” подразумевает, что вмешательство соответствует возникшей социальной необходимости, и оно соизмерено преследуемой законной (легитимной) цели.

Исходя из анализа внутригосударственного законодательства, ознакомления с мнениями ученых, изучающих данный вопрос, а также изучения практики Европейского суда, можно сделать следующее заключение: поводы и основания для осуществления ОРМ, требующих судебного санкционирования играют ключевую роль с точки зрения предмета судебного контроля.

Ведь изучая фактические данные или сведения, содержащиеся в мотивировочной части ходатайства оперативного работника, у Суда образуется внутреннее убеждение относительно необходимости осуществления конкретного ОРМ.

1. Шумилов А.Ю. Курс основ оперативно-розыскной деятельности. Учебник 2-е издание дополненное и переработанное. Москва, 2007. С.204-205.
2. Гриб Б.Г. и Ильин И.С. Курс лекций. Правовые основы оперативно-розыскной деятельности. Москва, 2010. С. 100.
3. Фирсов О.В. Правовые основы оперативно-розыскных мероприятий. Учебное пособие, Москва, 2011. С 95.
4. Европейский суд по правам человека, избранные решения. М., 2000.
5. Килкели У., Чефранова Е.А. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод ст. 8. Прецеденты и комментарии. М. 2001. С. 7.

Վաշե Սիմոնյան

Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քրեական և քրեական դատավարության իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Դատարանի կողմից քույլատրվող օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումներ **կատարելու մասին միջնորդությունների պատճառարանությունը**

Հոդվածում ներկայացվել են դատարանի թուլտվությամբ կատարվող օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների (այսուհետ ՕՀՍ) միջնորդությունների հիմնավորվածությունը և պատճառարանությունը, որպես դատական վերահսկողության հիմնական առարկային ներկայացվող հիմնախնդիրներ:

Մասնավորապես ուսումնասիրվել են ՕՀՍ իրականացման անհրաժեշտ հիմքերը և առիթները:

Աշխատանքում համեմատական վերլուծության են ենթարկվել տարբեր հեղինակների կողմից առաջարկվող մոտեցումները հիմքերի և առիթների վերաբերյալ, որի արդյունքում հոդվածի հեղինակը առաջարկում է հիմքերի և առիթների իր հասկացությունը:

Հիմնարար քառեր - օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումներ, օպերատիվ-հետախուզական մարմիններ, պատճառարանված հիմքեր, դատական վերահսկողություն:

Vache Simonyan

PhD applicant of department of Criminal and Criminal procedural Law
Law and Policy Institute of the Russian-Armenian (Slavonic) University

SUMMARY

The basis of motions for implementing the investigation and search operations that needs leave of court

In this article had been submitted the basis and motivation of motions for implementing the investigation and search operations (hereinafter referred to as ISO) that needs leave of court, as a main object of judicial review.

In particular, had been studied the necessary grounds and reasons of the ISO implementation.

In the research had been conducted the comparative analysis of grounds and reasons, suggested by different authors, and as a result of it, the author of article offer his own conception of grounds and reasons.

Keywords: operative-investigative measures, operative-investigative bodies, motivation, basis, judicial control.